

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
KALKINMA İKTİSADI VE İKTİSADI BÜYÜME BİLİM DALI

**UNCTAD'IN DÜNYA EKONOMİSİNDEKİ ROLÜ: TÜRKİYE'NİN
KALKINMA POLİTİKALARINA ETKİLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

EFECAN YAVAŞGEL

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
KALKINMA İKTİSADI VE İKTİSADI BÜYÜME BİLİM DALI

**UNCTAD'IN DÜNYA EKONOMİSİNDEKİ ROLÜ: TÜRKİYE'NİN
KALKINMA POLİTİKALARINA ETKİLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

EFECAN YAVAŞGEL

Danışman: DOÇ. DR. BERNA GÜLER

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

İKTİSAT Anabilim Dalı KALKINMA İKTİSADİ VE İKTİSADİ BÜYÜME Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi Efekan Yavaşgel'nin UNCTAD'IN DÜNYA EKONOMİSİNDEKİ ROLÜ: TÜRKİYE'NİN KALKINMA POLİTİKALARINA ETKİLERİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 30.05.2019 tarih ve 2019-16/20 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 19/06/2019.....

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1.	Tez Danışmanı	Doç. Dr. NERİMAN BERNA GÜLER	
2.	Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi BEGÜM KÖSEMEN	
3.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. KERİM SİNAN ALÇIN	

ÖNSÖZ

Dünya ekonomisinde 1960'lı yıllardan itibaren uluslararası kurumların kalkınma alanında etkisi artmıştır. Türkiye de geç kapitalistleşen ve kalkınmaya çalışan bir ekonomi olarak bu süreçten etkilenmiştir. Bu tez çalışmasında UNCTAD'ın bu süreçte dünya ekonomisinde aldığı rol ve Türkiye ekonomisiyle ilişkisi incelenmeye çalışılmıştır. Bu çalışmanın hazırlanmasında büyük desteğini gördüğüm değerli hocam ve danışmanım Doç. Dr. Berna Güler'e, çalışma için öneriler sunan ve her alanda destekleyen değerli hocam Dr. Togan Karataş'a, hiçbir zaman desteğini esirgemeyen anneme ve babama, daima eğitimim için büyük çaba sarfeden halam Prof. Dr. Emine Yavaşgel'e, beni bu konuda her zaman cesaretlendiren Sema Asil'e ve bu süreçte bana destek olan ve adını yazamadığım tüm dostlarıma ve yakınlarıma teşekkür eder, çalışmanın ilgililere faydalı olmasını dilerim.

İstanbul, 2019

Efecan YAVAŞGEL

GENEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı	: Efecan YAVAŞGEL
Ana Bilim Dalı	: İktisat
Programı	: Kalkınma İktisadı ve İktisadi Büyüme
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Berna GÜLER
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans, Haziran 2019
Anahtar Kelimeler	: UNCTAD, Kalkınma, Türkiye Ekonomisi

ÖZ

UNCTAD'IN DÜNYA EKONOMİSİNDEKİ ROLÜ: TÜRKİYE'NİN KALKINMA POLİTİKALARINA ETKİLERİ

İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya ekonomisinde ABD'nin hegemonyasının başlaması, bağımsızlığını yeni kazanmış ülkeler ile geç kapitalistleşmiş ülke ekonomilerinin kapitalist gelişme isteklerini yoğunlaştırdı. 1960'lı yıllardan itibaren uluslararası kurumlardan ekonomik gelişme alanında destekler talep edilmeye başlandı. Bu çalışma bu taleplerin sonucunda ortaya çıkan UNCTAD'ın, dünya ekonomisine giriş aşamalarını ve amaçlarını incelemektedir. UNCTAD'ın geç kapitalistleşmiş ülkeler için anlamını araştırmak amacıyla, Türkiye ekonomisinin 1960-2001 yılları arasındaki kalkınma stratejileri ve dış ticaret ilişkileri de karşılaştırmalı olarak incelenecektir.

GENERAL INFORMATION

Name – Surname	: Efecan YAVAŞGEL
Field	: Economics
Programme	: Development Economics and Economic Growth
Supervisor	: Assoc Prof. Berna GÜLER
Degree Awarded and Date	: MA, June 2019
Keywords	: UNCTAD, Development, Turkish Economy

ABSTRACT

THE ROLE of UNCTAD in GLOBAL ECONOMY: IT'S EFFECTS on the DEVELOPMENT of TURKEY

After the Second World War, the US began its hegemony in the world economy. This situation has intensified the demands of capitalist development in the new independent countries and late-capitalized countries. Since the 1960s, support from international economic organizations in the field of economic development has started to be demanded. This study examines the UNCTAD's stages and objectives of the world economy as a result of these demands. The development strategies and trade relations between the 1960-2001 years of Turkey's economy will be analyzed comparatively with UNCTAD's programme for late capitalized country.

İÇİNDEKİLER

ŞEKİL LİSTESİ.....	V
KISALTMALAR	VI
1. GİRİŞ.....	1
2. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI YENİDEN ŞEKİLLENEN DÜNYA EKONOMİSİ	4
2.1. İkinci Dünya Savaşı ve ABD Hegemonyası Üzerinden Sermayenin Kurumsallaştırılması	4
2.2. Modernleşme Kuramı Çerçevesinde Gelişme İktisadının Ortaya Çıkışı.....	8
2.2.1. Bağımlılık Kuramı	12
3.GELİŞME VE ULUSLARASI TİCARET OLGULARI ARASINDA UNCTAD’IN ORTAYA ÇIKIŞI VE AMAÇLARI	16
3.1.UNCTAD’ın Konjonktürel Bir Kurum Olarak Ortaya Çıkışı ve Kuruluş Yılları ...	16
3.2. Yola Çıkışta UNCTAD: Beklentiler ve Pratikler (1964-1980)	21
3.3. Neoliberal Politikalar: Neoliberal Devlet ve UNCTAD	26
3.4 UNCTAD’ın Dünya Ekonomisinde Varlığını Sürdürebilme Çabaları ve Değişen Kurumsal Yapısı	37
4. TÜRKİYE İLE UNCTAD İLİŞKİSİNİN TÜRKİYE’NİN KALKINMA DİNAMİKLERİ ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ.....	42
4.1 Türkiye’nin UNCTAD İle İlişkilenme Süreci.....	43
4.1.1 Türkiye Ekonomisinin Dış Borç ve Kredi Kullanımı Sorunları (1954-1962)	43
4.1.2 Türkiye’nin UNCTAD Üyeliğinin Başlaması: Türkiye’de Planlı Dönem ve İthal İkamecilik (1964-1980).....	46
4.1.3 Geç Kapitalistleşmiş Ülkelerin UNCTAD’a Karşı Güven Kaybetmesi: Dışa Açık Türkiye Ekonomisinde Kalkınma ve Ticaret	56
4.1.3.1 Turgut Özal Dönemi ve 24 Ocak Kararları (1980-1988)	58
4.1.3.2 Türkiye Ekonomisinde Siyasal İstikrarsızlık Dönemi (1989-2001).....	67
5.SONUÇ	77
KAYNAKÇA.....	81

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Türkiye Ekonomisinde Büyüme: 1960-1979	54
Şekil 2: Türkiye Ekonomisinde 1980-1988 Yılları Arasında Yıllık İthalat ve İhracat Artışı	63
Şekil 3: Türkiye Ekonomisinde Büyüme: 1980-1988	65
Şekil 4: Türkiye Ekonomisinde Büyüme: 1989-2001	69

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
BM	Birleşmiş Milletler
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
ECLA	Latin Amerika Ülkeleri Ekonomik Komisyonu
ESOSOC	Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi
GATT	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
IBDR	Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası
IDA	Uluslararası Kalkınma Birliği
IMF	Uluslararası Para Fonu
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
MFN	Çok Taraflı Ticaret Anlaşması
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği
UNCTAD	Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı

1. GİRİŞ

Bir ülke veya bölge ekonomisinde büyüme, başta endüstriyel değişkenler olmak üzere belirli değişkenlerin düzenli sayılabilecek bir oranda önem ve süreklilik içinde artış sağlaması durumudur. Ekonomik gelişme ise, sisteme bakılmaksızın çok uzun vadeli bir sürecin sonucundaki evrimi ifade eden kavramdır. Bu süreç yüzyıllar ile hesaplanacak kadar uzun bir süreçtir. Ekonomik büyüme durumuna dayandırılarak ifade edilen ekonomik ilerleme kavramı hem bahsedilen sürecin bir önceki yıla kadar uzanabilen kısa vadeli sürecin kast edilmesi hem de basite indirgenen faktörler içermesi sebebiyle gelişme kavramından ayrılmaktadır. Ekonomik gelişmenin en basite indirgenmiş durumunu yapısal değişikliklerin göz ardı edilmesiyle el alan ekonomik ilerleme kavramı, sanayileşmenin/sanayi toplumun özel bir anlatımını içermektedir. Bu yönüyle ideolojik bir kavram olarak kapitalizm koşullarında ortaya çıkmıştır.

Birinci bölümde, kalkınma iktisadının kapitalist sistem koşulları çerçevesinde ortaya çıkış aşamalarına bağlı olarak modernleşme ve bağımlılık kuramı incelenecektir. İkinci dünya savaşı sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nin hegemonyasının hissedilmesi ve soğuk savaş koşullarının varlığı dünya ekonomisinde gelişme kavramının vurgulanmasına doğrudan etki etmiştir. Bu koşullar altında gelişme iktisadının ortaya çıkışını sağlayan basamak modernleşme kuramı olmuştur. Modernleşme kuramının ekonomik ve kültürel değişiklikleri dünyanın genelinde ilerletme çabası içinde ortaya çıkışı tezin bu bölümünde incelenecektir.

Gelişme iktisadı, bir politik araç olarak savaş sonrası bağımsızlığını yeni kazanmış ülkeler ve geç kapitalistleşmiş ülkeler ile ilişkilendirme sürecinde kapitalistleşmiş ülkeler tarafından kullanılmıştır. Bu ilişkilendirme süreci soğuk savaş döneminin belirleyicisi haline gelmiştir. Bu açıdan bakıldığında, kapitalizmin dünya genelinde hâkim sistem olma aşamalarında bu ülkelerin de sisteme entegrasyonları ciddi önem taşımaktadır. Bu entegrasyon sürecinin bir eleştirisi olarak ortaya çıkan bağımlılık okulu, dışsal etkenler ile yapılan ticaretin az gelişmiş ülkelerde yarattığı yoksulluğu öne sürmüştür. Buradan hareketle geç kapitalistleşmiş ülkeler tarafından gelişme kavramının

incelenmesi ve yarattığı sorunların ve eleştirilerin bütününe ulaşmak için modernleşme kavramının devamında bağımlılık kuramı incelenecektir.

İkinci bölümde, Birleşmiş Milletler Kalkınma ve Ticaret Konferansı'nın ortaya çıkış süreci ve gündeme gelme amaçları incelenecektir. 1960'lı yıllardan itibaren uluslararası kurumlar için ekonomik gelişme kavramı, geç kapitalistleşmiş ülkeler ve ikinci dünya savaşı sonrası bağımsızlığını yeni kazanmış ülkeler ile ilişkiler kurabilmek adına anahtar kavramı olmaya başlamıştır. Bu ülkeler ile ticari ilişkiler kurmak için birbiriyle yarışan erken sanayileşmiş ülkeler için uluslararası ticaret örgütleri üzerinden bir yol açma çabasına girilmiş ve bu ağlar örülmeye başlanmıştır. UNCTAD, dünya ekonomisinde kendine yer edinmek isteyen geç kapitalistleşmiş ülkelerin dikkatini çektiği kadar, başka coğrafyaların keşfini sabırsızlıkla bekleyen erken kapitalistleşmiş ülkelerin ve uluslararası ölçekteki sermayenin de önemini kazanmıştır. İkinci bölümün genelinin ulaşmak istediği amaç, UNCTAD'ın kurumsallaşma sürecinde yürüttüğü çalışmalarından, ürettiği politikalardan ve yayınladığı raporlardan yola çıkarak dünya ekonomisindeki yerini tespit etmektir. Kurumun, dünya ekonomisinde pratik olarak bulunduğu alanın, kendi sekreteryası tarafından hazırlanan ilk konferans öncesi raporlar ile karşılaştırmasını yapmak bu tespitlerin üretilmesinde önemli olacaktır. Dünya kapitalizmine entegrasyon süreci geçirmeye 20.yüzyılın son yarısında iyice heves etmiş olan Türkiye gibi geç kapitalistleşmiş ülkeler için, UNCTAD'ın ortaya çıkışının ne anlama geldiği tartışmaya sunulacaktır.

UNCTAD, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'nın yani GATT'ın dünya ticaretinde eksik kalığının düşünülmesi ile gündeme gelmiş fikirlerin atmosferiyle ve bu ticaret ilişkilerini düzenlemesi beklentisiyle ortaya çıkmıştır. İlk konferansa giden süreçte hazırlanan raporlarda bu konferansın amaçlarından biri dünya ticaretinde geç kapitalistleşmiş ülkeleri bu platformda erken kapitalistleşmiş ülkeler ile bir araya getirmek olmuştur. Bu sayede sanayileşmesini erken sağlayan ülkeler ile girdikleri ticaret ilişkilerinin toplamından bir ekonomik büyüme gerçekleştireceklerini iddia etmiştir. İkinci bölümün genelinin amacı, böyle eşitsiz bir ticaret ilişkisinden çıkmayacak kalkınma olgusunun peşine düşmektir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, geç kapitalistleşmiş ülkeleri örneklendirmek adına Türkiye ekonomisinin UNCTAD'ın kuruluş yıllarından itibaren dış ticaret ve kalkınma politikalarına odaklanacaktır. Türkiye, ilk konferanstan itibaren bu platformda bulunmuş ve gelişmekte olan ülkeler arasında grubunun üyesi olarak devamında da sürekli yer almıştır. Türkiye ekonomisi, hem ithal ikameci sanayileşme hem de ihracata dayalı sanayileşme örnekleri ile UNCTAD'ın kalkınma politikası önerileriyle karşılaştırmak adına önemli bir örnek oluşturmuştur. Her iki kalkınma stratejisinin sonunda da ciddi krizler ile karşılaşan Türkiye ekonomisi nedensellik içinde ele alınacaktır. 1960 yılı sonrasında itibaren Türkiye ekonomisinin izlediği makro ekonomik politikalar incelenecek ve bu politikaların UNCTAD ile ilişkili olup olmadığının araştırılması yapılacaktır.

UNCTAD'ın geç kapitalistleşmiş ülkelerin kalkınma ve dış ticaret politikalarına doğrudan etkisinin araştırılması, yönlendirme veya yaptırımlar uygulama yöntemleri üzerinden değil, daha çok ülkelerin hepsine sundukları değerlendirmeler ve öneri raporları üzerinden yapılabilmektedir. IMF, Dünya Bankası gibi kurumlar ile geç kapitalistleşmiş ülkelerin girdiği yaptırımlar ilişkisinin UNCTAD ile bağdaştırılması zor olacaktır. Ancak bu yaptırımlar ve ekonomik programlara uyum sağlamayı, katılmayı teşvik eden kurumlardan biri de UNCTAD'dır. Bu sebepten kapitalist sistemin çarklarının tüm dünyada dönmesine belli miktarda katkı sağlamış, kendi önerilerinde radikal değişiklikler bile yaparak sistemin girdiği krizlerden çıkartılmasını önemsemiştir. Bu sebepten UNCTAD'ın ekonomi politikalarının araştırılması ile kapitalist sistemin yaşadığı krizlerden çıkarken başvurduğu yöntemlerle doğrudan ilişki kurmaya ve tüm yönleriyle derinlemesine inceleme yapılmaya çalışılacaktır.

2. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI YENİDEN ŞEKİLLENEN DÜNYA EKONOMİSİ

Savaş sonrası yeniden yapılanma sürecine giren dünya ekonomisinin inceleneceği bu bölümde, ABD'nin ekonomik üstünlükler üzerinden kurduğu hegemonyanın dünya ekonomisinde meydana getirdiği gelişmeler ele alınacaktır. Bu doğrultuda sermayenin uluslararasılaşma sürecinde savaş ile birlikte ortaya çıkan kurumlar ve bu kurumların işlevlerine değinilecektir. Savaş sonrası oluşan “soğuk Savaş” dönemini ortaya çıkaran koşulların kaynağı tartışılacak, bu gerilimin getirdiği rekabet ortamı göstermeye çalışılacaktır. Özellikle bu dönemde siyasi bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerin çoğunluğu oluşturduğu “azgelişmiş” ülkelerin, ekonomik sorunlarının ortaya çıkmış olması ve bununla birlikte artan taleplerinin sonucu olarak ortaya çıkan kavramlar “gelişme” ana başlığı altında ele alınacak, müdahale olgusu ve “modernleşme kuramı” ortaya konulacaktır. Gelişme İktisadının ortaya çıkışının incelenmesinin ardından “Bağımlılık Okulu” ele alınacaktır. Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı'nın (United Nations Conference on Trade and Development) kuruluş yılları aşamasındaki amaçlarına ve politikalarına nedensellik içinde bakabilmek, gelişme iktisadının tarihsel evrimi üzerinden sağlanacaktır.

2.1. İkinci Dünya Savaşı ve ABD Hegemonyası Üzerinden Sermayenin Kurumsallaştırılması

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte dünya ekonomisinde güç dengelerinin yeniden şekillendiği bir döneme girilmiştir. Savaş sonrası siyasal ve ekonomik dengelerin belirlenmesinin temellerini hali hazırda savaş sürerken atan ABD'nin, savaş sonrası da dünya kapitalizminin öncü rolünü üstlenmesi uzun sürmemiştir. ABD'nin bu süreci yönetme ve kendi gücünü diğer ülkelere kabul ettirme

sürecinin başlıca sebebi ekonomik üstünlüğünü ilan etmiş olmasıdır.¹ Öncelikle savaş sonrası Avrupa ekonomisinin yaşadığı sorunlar, yeniden yapılandırılmaya ihtiyacı olması ve gerilimli sürecin bitirilmek istenmesi; ABD'nin getireceği destekleyici politikaların geri çevrilmeyeceğine işaret etmiştir.

ABD'nin dünya ekonomisi içinde hegemonyasını ilan etmesinin önemli koşullarından biri, savaşın devam ettiği süreçte ve devamında, üretken sermayenin meydana getirdiği sanayi üretiminin, dünyadaki diğer sanayileşmiş ülkeler ile karşılaştırıldığında iki katı fazla seviyelere çıkması olmuştur.² 1949 yılının sonlarında Amerikan sermayesinin ülke dışındaki yatırımları kendisi haricindeki tüm kapitalist ülkelerin toplamlarından daha yüksek seviyelere ulaşmıştır. Yurtdışındaki yatırımları Amerikan sermayesi, 1939 yılında 11,4 milyar dolarken 1953 yılında bu rakam 39,5 milyar dolara çıkmıştır. Bunun yanında ABD, kapitalist devletler arasında dağılan altın rezervlerinin büyük bir çoğunluğunu elinde tutmaktadır.³

Savaş sonrası Sovyetler Birliği'nin varlığı ve sosyalist yönetimlerin sayısının özellikle Asya kıtasında artması ve bağımsızlığını siyasal alanda yeni kazanmış sömürge ülkelerin varlığı, ABD'nin içindeki uluslararası anlaşma zemini arayan sermayenin alanını daraltmıştır.⁴ Önemli derecede bir sanayi üretimi üstünlüğü olması, üretken sermayenin geniş bir dolaşım alanına ihtiyaç duymasına neden olmuştur. Sürecin bu yönünden bakıldığında savaş sonrası uluslararası anlaşma zeminini sağlamanın yollarını aramaya başlayacak olan ABD, bir yandan siyasal alanda ara bulucu yönünü ortaya koyarken, diğer yandan ülke içinde bulunan sermayenin ekonomik üstünlüğünün, dünyanın geri kalanı üzerinden elde edeceği kazanımların kurumsal altyapısı oluşturmak istemiştir. Bu şekilde sermayenin ihtiyacı olan hareketlilik alanı sağlanacaktır. Savaş sonrası sürecin temel dinamiği üretici sermayenin

¹ Mehmet Türkay, “**Gelişme İktisadı: Ekonomik Büyüme Merkezli Yaklaşımın Büyümesi ve Gerilemesi**”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1994, s. 62

² Mehmet Türkay, “Gelişme İktisadının Bir Disiplin Olarak Ortaya Çıkışı” **Gelişme İktisadı Kuram-Eleştiri -Yorum**. Tamer Isgüden, Fuat Ercan, Mehmet Türkay (Ed.). İstanbul: Beta Basın Yayım Dağıtım A.S., 1995, s.112-139

³ SSCB Ekonomi Enstitüsü Bilimler Akademisi, **Politik Ekonomi Ders Kitabı**, İsmail Yarkın (çev). Birinci Basım, İstanbul: İnter Yayınları, 1992, s.394

⁴ Tolga Tören, “**Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı: Türkiye Örneği**” , Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 7-8

uluslararasılaşması eğilimidir.⁵ Bu, özellikle ABD içinde büyüyen üretken sermayenin tüm maliyetler açısından dünya üzerinde kazanımlarını arttıracak alanlarda yatırımlar yapması anlamına gelmektedir.

Sermaye birikiminin sürekliliğinin kurumsal altyapısının oluşturulması süreci savaşın devam ettiği sırada başlamıştır. Savaşın sona ermesinden bir yıl önce, 1944'te ABD'nin New Hampshire eyaletinin Bretton Woods kasabasında 44 ülkenin katıldığı bir konferans düzenlenmiştir. Burada ekonomik işbirliğinin sağlanması için uluslararası para sistemi anlaşması yapılmıştır.⁶ Adını düzenlendiği kasabadan alan Bretton Woods sistemine dahil olan ülkeler adına sistemin getirdiği en önemli yenilik, döviz kurlarında istikrarı sağlamak amacıyla uygulanan sabit kur rejimidir. Böylelikle sınırlar arası ticaretin önündeki engellerin kaldırılması hedeflenmiştir. Konferansta sermaye birikiminin temel dinamiklerinin uluslararası alanda oluşturulması için 1944 yılında Uluslararası Para Fonu (IMF) kurulmuştur. IMF'nin temeldeki amacı uluslararası alanda para sermayenin ihtiyacı olan hareketlilik alanının düzenlenmesidir.⁷ Merkezi de ABD içinde bulunan kurum finansal istikrarı sağlamak, küresel para işbirliği yapmak gibi kapitalizmin sürekliliğini sağlayacak dinamiklerin iktisadi alanda uluslararası zeminini hazırlamak işlevini görmeye başlamıştır. Bunun ardından Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD) kurulmuştur. IBRD, sermayenin uluslararası yatırımlarının düzenlenmesi amacıyla ortaya çıkmıştır.⁸ Kurum, üretken sermayenin uluslararasılaşmasının önünü açıcı bir rol üstlenmiştir. Bretton Woods konferansı sırasında ortaya çıkan bu iki kurumun ardından 1947'de düzenlenen Havana Konferansında imzalanan Ticaret ve Tarifeler Genel Anlaşması (GATT) ile sermayenin hareketliliği ve yatırımların düzenlenmesinin bütünleştirici tarafı olan ticaret alanının da düzenlenerek destekleneceği bir düzlem yaratılmıştır. Özellikle serbest dış ticaretin sorunsuz gerçekleşmesi için politikalar üretilmesini sağlamıştır. Bu şekilde, sermayenin kurumsallaştırılması sürecinin ihtiyacı olan bu sac ayakları birikimin sürekliliğini sağlamak amacı ile işlevsel hale getirilmiştir.

⁵ Mehmet Türkay, “ **Gelişme İktisadı: Ekonomik Büyüme Merkezli Yaklaşımın Büyümesi ve Gerilemesi**”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1994, s. 63-64

⁶ Nazım Öztürk, “**IMF'nin Değişen Rolü ve Gelişmekte Olan Ülkelere Etkileri**”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 2002, sayı 57, s. 96-125

⁷ Türkay, s.63-64

⁸ Türkay, s. 64-65

İkinci Dünya Savaşı sonrasında özellikle ekonomik anlamda kapitalist sistemin yeniden yapılandırılma sürecinde hegemonyasını ilan eden ABD ile “ Doğu Bloku” öncüsü SSCB arasında “soğuk savaş” dönemi başlamıştır. Bu süreçte iki tarafın karşı karşıya gelmesi ile birlikte ABD’nin üstlendiği misyon, savaşın getirdiği yıkımların onarılması ile birlikte kapitalist sistemin sorunsuz devamını sağlamak ve hem güçlü devlet olarak kendi etki alanını hem de uluslararası alanda kapitalist sistemin yayıldığı coğrafyayı genişletmek olmuştur.⁹ Bununla birlikte 5 Haziran 1947’de Harvard Üniversitesi’nin açılış konuşmasında ABD Dışişleri Bakanı George Marshall’ın yaptığı konuşma ile dünya kamuoyuna ”Marshall Planı” duyurulmuştur. Planın yürürlüğe girmesi ile birlikte tartışılan en önemli konu Avrupa ülkelerinin anti-komünist bir sistemde yeniden yapılanmalarını sağlamak olmuştur.¹⁰ ABD’nin hedefi Batı Avrupa ülkelerini desteklemenin yanında onların sanayilerinin durgunlaşması ile birlikte Amerikan mallarını onların pazarlarına girmesi ile bu inşa sürecini başlatmak olmuştur. Marshall Planı yardımları ile ABD, hem kendi üretimine talep ihtiyacını sağlamış olacak hem de öncülüğünü yaptığı bloğu güçlendirme olanağı yakalamıştır.¹¹ Avrupa ülkeleri bu yardımlar kapsamında ekonomilerini toparlamak için yardımlarla gelecek fonlara ihtiyaç duymuşlardır. Bu sayede bir canlanma ve üretimden elde edebilecekleri büyümenin peşine düşmüşlerdir. Hegemonyanın kazanımlarına savaş sonrası attığı her adımda elde etmeye başlayan ABD için Avrupa ekonomisinin ayağa kalkmasının anlamı ise ülke içinde yükselen üretim miktarının talebini bu ekonomilerden karşılamak olmuştur.

Marshall Planı sonrasında kendi bloğunu güçlendirmenin adımlarını atan ABD ile soğuk savaşın diğer tarafı olan SSCB ve doğu kanadı için İkinci Dünya Savaşı sonrasında atılan siyasi ve iktisadi adımlar sonrası dünya ekonomisi farklı bir döneme girmiştir. Soğuk Savaş’ın bir diğer rekabet alanını ise henüz bir blok içinde yer tutmamış üçüncü dünya ülkelerinin var olması ve ekonomilerinin yardıma muhtaç olması olmuştur. Bu süreçte Marshall Planı uygulamalarını bu ülkeleri de içerecek

⁹ Türkay, s. 64-65

¹⁰ Tören, s. 16

¹¹ Türkay, s. 66

şekilde genişleten ABD ile yardım eli uzatabilecek gücünü belirginleştiren SSCB, bu ülkelerin gelişmesini üstlenmek için çabalamıştır.¹²

Yeniden yapılanma sürecinde olan dünya ekonomisi içinde “azgelişmiş” olarak adlandırılan geç kapitalistleşmiş ülkelerin, gelişmesinin veya modernleşmesinin boyutlarının önem kazanmasının sebebi bu ülkelerin de bu yöndeki yoğun istekleri olmuştur.¹³ Önemli çoğunluğu savaş sonrası siyasal bağımsızlığını yeni kazanmış olan bu ülkeler için özellikle ekonomik anlamda gelecek yardımlar kritik hale gelmiştir. Bu, gelişmenin ve savaş sonrası yaşanan ekonomik sorunlardan çıkışın en kestirme ve sancısız rolü olarak görülmüştür. Soğuk savaş sürecinin devam etmesi ve iki blok içinde de bulunmayan bu ülkelerin varlığı, her iki taraf için de odak haline gelmeye başlamıştır. Bununla beraber bu ülkelerin sorunlarını kuramsal olarak araştırmak ve çözüm üretmek adına “Gelişme İktisadı” ortaya çıkmıştır.¹⁴

2.2. Modernleşme Kuramı Çerçevesinde Gelişme İktisadının Ortaya Çıkışı

İkinci Dünya Savaşı sonrasında soğuk savaş koşulları devam ederken siyasal bağımsızlıklarını yeni kazanmış ülkelerin kapitalist sisteme entegrasyonları, en güncel sorunlardan biri haline gelmiştir. Savaş sonrasında ekonomilerini belirli bir seviyeye getirebilmek için yeterli güç ve donanımına sahip olmayan bu ülkelerin durumu, dönemin akademik alandaki çalışmalarının içeriğini belirlemiştir. Savaş sonrası birikimin sürekliliği için sermayenin uluslararasılaşma ihtiyacı ve ABD’nin hegemonyasını soğuk savaşın getirdiği ideolojik rekabet ortamı içinde tescil etme çabası bu çalışmaların üreteceği bilginin yöneliminde etkili olmuştur. Bu etkiyi açıklayan Samuel P. Huntington’a göre;

“II. Dünya Savaşı’ndan sonra, Amerikan bayrağının peşinden giden bilimsel faaliyet Sovyetler Birliği’ne karşı Soğuk Savaşa katıldı; daha sonra da, Asya, Ortadoğu, Latin Amerika ve Afrika’da

¹² Türkay, s. 66-67

¹³ Türkay, s. 66-67

¹⁴ Fikret Şenses (hızl.) ,”Kalkınma İktisadı Yükselişi ve Gerilemesi”. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001 s.87

*genişleyen Amerikan varlığı izledi. Belli başlı üniversitelerde, bu ülkeler ve bölgeler hakkında Amerikalıların bilgi ve anlayışını arttırmaya yönelik bölgesel araştırma programları ortaya çıkıverdi. Büyük vakıfların aktif özendirme ve destekleriyle profesörler ve öğrenciler, o zamana kadar çok yabancı görünen ülkelere akın ettiler ve kısa zamanda belli ülkelerin bölgelerin siyasal rejimleri ve kuramları üzerinde muazzam bir kitaplık meydana getirdiler”.*¹⁵

Batıda yaşanan kültürel, ekonomik ve siyasi gelişmeleri, batı dışı toplumlara taşımak için müdahale etmenin gerekliliği ortaya atılmış ve yapılacak bu müdahalenin dayanağını “modernleşme kuramı” oluşturmuştur.¹⁶ Felsefi temellerini 19.yy ilerleme anlayışından alan modernleşme kuramının, gelişme iktisadında önemli bir rol oynadığını belirten Ayşe Trak’a göre:

*“ Litaretürde genellikle “modernleşme kuramı” adı verilen bu yaklaşım, soğuk savaş ortamında, Amerikan dış politikasıyla çok sıkı ilişkiler içinde gelişiyor. Sosyal bilimlerin gelişmesinde politik ortamın önemli bir rol oynadığı biliniyor. Ama çok az kuram, “modernleşme kuramı” kadar açık bir biçimde, bir politika aracı olarak ortaya çıkmıştır.”*¹⁷

Üretiminin ve motivasyonunun önemli bir kısmını modernleşme kuramından sağlayan gelişme iktisadı, geç kapitalistleşmiş ülkelerin sadece ekonomik büyümeleri ve üretimleri ile ilgili sorunlarına çözüm üretmek ile sınırlı kalmamıştır. Bu akademik çalışmalar, gelişme isteğindeki ülkeler için farklı alanlarda da bir gelişme ve dönüşümün yollarını aramaya başlamıştır. Bahsedilen alanlarda yapılan çalışmaların ve bir politika aracı olarak ortaya çıkan modernleşme kuramının öncülerinden olan Bert F. Hoselitz, azgelişmiş ülkelerin geçirmesi gereken dönüşümden bahsederken, bu dönüşümde sadece ekonomik gelişmenin ele alınmaması gerektiğini söylemiştir. Batıda yaşanan gelişme dinamiklerinden farklı olarak sosyokültürel bir gelişmenin de yaşanmasının da önemine değinmiştir. Bunun sebebinin yaşanacak ekonomik büyüme

¹⁵ S.Huntington’dan aktaran Fuat Ercan, **Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik**, 2.Basım, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2001, s.82-83

¹⁶ Mehmet Türkay, “ Konjonktürel Bir Kavram Olarak Müdahale ve Gelişme İktisadı”, **İktisat Dergisi**,366-367, (Nisan-Mayıs 1997), s.29-36

¹⁷ Ayşe Trak,”Gelişme İktisadının Gelişmesi:Kurucular”, **Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi**, Sayı 5 (Haziran-Temmuz 1984)s.51-62

koşullarının, geçmişte batıda yaşanana benzememesi ve bu büyümenin yaşanması için davranış kalıplarında bir değişim yaşanmasının zorunlu olmasında yattığını vurgulamıştır.¹⁸ Hoselitz bu durumu şu şekilde anlatmaktadır;

“ Batı Avrupa’da kapitalist ekonomilerin gelişimi plansız bir takım hareketlerdi. Oysa iktisadi büyümeye yer verebilmek için bugün yapılan çabalar bilinçli olarak planlanmaktadır. Geçmişteki iktisadi büyüme, içerisinde değişkenlerin hiç birinin diğerinden daha önemli olmadığı sosyal bir sürecin parçası idi. Oysa bugün, sermaye birikimi, yeni iş teknikleri gibi unsurlara başlıca değişken olarak bakmak ve sosyal bünyenin bu değişkenlere müsbet, menfi ya da tarafsız cevaplar verip vermediğini gözlemlemek yerinde olur. Başka deyimle; azgelişmiş ülkelerin hükümetleri, iktisadi kalkınma planlaması yapmak ve bu planları kendi imkânları oranında gerçekleştirmek durumundadır...”¹⁹

Hoselitz yöntemi azgelişmiş ülkelerin Batı’da oluşan modele hızlıca ayak uydurabilmesi için öne sürmüştür. Çünkü eğer bu toplumlar kendi içlerinde bu kurumsal ve toplumsal ilişkilerin dönüşüm aşamalarını başlatmaz ise, komünizm yakınlıkları devam edecek ve kapitalist modeli kabul gören dünyaya eklemlenmelerinin zorluğunu anlatmıştır.²⁰

Hoselitz’in ortaya koyduğu yöntem ile yakınlığı ve gelişme iktisadının konjonktürel olarak ortaya çıkışının nedenselliği içinde W.W.Rostow’un “İktisadi Büyüme’nin Aşamaları: Anti-Komünist bir Manifesto” adlı kitabı bu dönemlerde ortaya konan bir başka çalışma olmuştur. Hoselitz gibi Rostow da ABD’nin batı dışı toplumlara yalnızca dışarıdan yapacağı yardımların, onların modernleşme sürecine etkisinin zayıf kalacağını söylemiştir. Soğuk savaş döneminin içinde kendine edindiği ideolojik misyon ile teorilerini geliştiren Rostow, bu dönemde SSCB ile mücadelenin önemini ve bunun batı dışı toplumlara ulaşmasının dış yardımdan daha önemli bir unsur olduğunu vurgulamaktadır.²¹ Rostow ortaya koyduğu çalışmasında, kitabın adında da

¹⁸ Mehmet Türkay, s. 29-36

¹⁹ Hoselitz’den aktaran Mehmet Türkay, “ Konjonktürel Bir Kavram Olarak Müdahale ve Gelişme İktisadi”, *İktisat Dergisi*, 366-367, (Nisan-Mayıs 1997), s.29-36

²⁰ Trak, s.51-62

²¹ Trak, s.51-62

bahsettiği gibi azgelişmiş ülkelerin ekonomik büyüme sağlayabilmeleri için gerekli olan aşamaları açıklamıştır. Bu aşamaların merkezini “kalkış” aşaması oluşturmaktadır. Burada bahsettiği ekonomik sıçrama hamlesinin temellerini iktisadi olmayan unsurlar oluşturmuştur. Bu unsuru oluşturan başat faktör “ulus devlet” olgusu olmuştur. Bunun sonrasında devlet müdahalesi ile kalkış aşamasının hazırlıkları yapılması gerektiği anlatan Rostow, devletin üretim araçlarının sahipliğine değil, bu aşamaya gelinirken yapacağı liderlik ve yöneticilik sıfatlarının önemine vurgu yapmıştır.²² Rostow bu aşamaya gelinirken geçilmesi gereken süreci şu şekilde ifade etmiştir;

“ ...Birinci ve en çok rastlanan halde, hazırlık safhası cemiyetin siyasi ve içtimai yapısında, hatta içtimai kıymetlerinde esaslı değiştirmeler gerektirmektedir. İkinci halde ise gelişmeyi geciktiren şey siyasi, içtimai ve kültürel engeller değil, fakat toprağın ve tabii kaynakların istismarıyla erişilen yüksek hatta yaygın hayat seviyesidir. ”²³

Öte yandan azgelişmişliğin tespitini yapmak ve geri yollarını araştırmak için kullanılan “karşılaştırmalı yöntem” teorisine de katkıda bulunmuştur. Bu yöntem, ülkelerin azgelişmişlik seviyesini, gelişmiş ülkelere kıyasla sermaye birikimi, tasarruf, yatırım ve kişi başına düşen milli gelir gibi iktisadi değişkenler üzerinden açığa çıkarmak için kullanılmıştır.²⁴

Arthur Lewis’e göre, gelişmiş ülkelerin diğer ülkelere göre fark yaratmasında etkili olan tüm iktisadi faktörlerin içinde öne çıkanlar, sermaye birikimi ve tasarruf miktarı olmuştur. Ülke içi pazarlarının küçük olması, gelişmenin önünde ortaya çıkan sanayileşme engeli yarattığını söylemiştir.²⁵ Lewis gelişme iktisadının öncülerinden olacağı emek arzı üzerinden açıkladığı ekonomik büyüme kuramlarıyla, azgelişmiş ülkelerin yabancı sermaye yatırımları üzerinden gerçekleştireceği büyümenin sömürüyü ve dışa bağımlılığı beraberinde getireceğini vurgulamıştır.²⁶ Lewis, söz edilmekte olan

²² Türkay, s.29-36

²³ W.W.Rostow, **İktisadi Gelişmenin Merhaleleri**, Erol Güngör(çev.), İstanbul: Ötüken Yayınları, 1996, s.55

²⁴ Fuat Ercan, **Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik**, 2.Basım, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2001, s.86

²⁵ Ercan, s. 86-87

²⁶ Ayşe Trak, ,”Gelişme İktisadının Gelişmesi:Kurucular (II)”, **Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi**, Sayı 6 (Ağustos-Eylül 1984)s.70-82

bu ülkeler içinde emek gücü fazlası olduğuna işaret etmiş ve bu yüzden ücretlerin düşük tutulduğunu ve bu durumun ticaret hadlerinin bozulmasına yol açtığını söylemiştir.²⁷ Aynı şekilde Paul Rosenstein Rodan’a göre de az gelişmiş ülke ekonomilerinin büyümesinin önünde duran engel, mevcut piyasaların gerekli büyüklüğe sahip olmaması olmuştur.²⁸

D. Nurkse ise, az gelişmiş ülkelerde kendini tekrar eden unsurların, ekonomik büyüme evresinin önünde bir çıkmaz yarattığını savunan “Kısr Döngü” adlı çalışmasında, “bir ülke fakir olduğu için fakirdir” çıkarımını yapmıştır. Nurkse, fakirliğin kısr döngüsü kavramı üzerinden, az gelişmiş ülkelerin mevcut yerel sorunlarından dolayı bir büyüme yaşamalarının zorluğunu dile getirmiştir. Bu durumdan çıkış için ekonomilerine dışarıdan gelecek yardımlara açık olmalarını ve yabancı sermaye girişlerinin önemli olduğunu belirtmiştir. Bunun devamlı olmasının yolunu ise devlet müdahalesi ile yapılacak planlı bir büyüme aşamasının varlığında görmüştür.²⁹ Nurkse’ün planlı bir büyüme aşamasında bahsettiği müdahale kavramı, Keynesyen bir anlayış içinde ele alınmaktadır. Çünkü Nurkse, özel sermaye yatırımlarının yerini kamu yatırımlarının alması gerektiğini ve bunun ulusal düzeyde kalmaması gerektiğini söylemiştir. Bu şekilde az gelişmiş ülkelerin hem gelişmek için bir adım atacağını düşünürken hem de Batılı ülkeleri girecekleri bir krizden önleyecek, büyümeyle eş zamanlı olarak ithal ürün taleplerinin ortaya çıkacağını söylemiştir.³⁰

2.2.1. Bağımlılık Kuramı

Gelişme yazınında, az gelişmişliğin dışsal etkenler üzerinden yorumlanmasının ardından 60’lı ve 70’li yıllarda özellikle Latin Amerika’da etkili olan

²⁷ Trak ,s.70-82

²⁸ Ercan, s.87

²⁹ Türkay, s.29-36

³⁰ Trak, 51-62

bir düşünce olarak “bağımlılık okulu” ortaya çıkmıştır. Okul, azgelişmişliğin nedenini zengin ülkelerdeki kapitalist gelişmenin bir sonucu olarak ele almıştır. Özellikle “merkez” olarak nitelendirdiği Kuzey Amerika, Avrupa başta olmak üzere kapitalist gelişmenin yaşandığı, “dünya pazarı” içinde hâkimiyet kuran ülkelerdeki büyümenin, Asya, Afrika ve Latin Amerika’daki gibi “çevre” ülkelerle kurdukları ticaret ilişkilerinden ötürü, bu ülkelerde daha fazla yoksulluk yarattığını iddia etmiştir.

Bağımlılık kuramını ortaya koyan düşünceler, Latin Amerika’nın yapısal özellikleri ve Marksizm olmak üzere iki farklı açıdan konuya yaklaşmıştır. Özellikle okulun ortaya çıkışına kadar Latin Amerika’nın yaşadığı ekonomik gelişmenin, bölgenin içsel dinamikleri üzerinden incelemesini yapmış ve merkez ülkelerle kurduğu bağımlılık ilişkisini ortaya koymaya çalışan tezler yapısalcı olarak ayrılmıştır. Ulusal ekonomik gelişmenin çabasını veren ve bağımlılığın nedenlerini tespit etmeye çalışan bu çalışmaların büyük bölümünü Raul Prebisch geliştirmiştir.

Azgelişmiş ülkelerin ticaret hadlerindeki bozulmalar ile ilgili çalışmalara, bir azgelişmiş ülke ekonomisti olarak katkıda bulunan Prebisch, ECLA’nın başkanı olduğu yıllarda gelişme Latin Amerika’nın yapısal özelliklerini gelişmenin bir konusu haline getirmiştir. Çevre ülkelerin ihracata konu olan ürünlerinin merkez ülkelerde bir talep artışı göstermediğini ve giderek azalma eğilimi içinde olduğunu belirtmiştir. Bu durumun merkez ülkelerde yaşanan gelir artışlarının, üreticisi çevre ülkeler olan hammaddeler üzerinde bir artışa neden olmadığına işaret etmiştir. Prebisch’e göre bu ülkeler arasındaki üretimin sanayi ve hammadde olarak ayrılması, bu dengesizliğe yol açan unsur değildir. Ona göre asıl sebepler üretimdeki yapısal farklılıklardır. Çevre ve merkez arasındaki üreticiler arasındaki güç dengeleri, işsizlik, işçilerin örgütlülük durumu ve bununla beraber ücretler ve fiyatlarda meydana gelen değişiklikler, ticaret hadlerinin çevre aleyhine bozulmasına yol açmıştır.³¹ Prebisch, gelişmiş ülkeler ile azgelişmiş ülkeler arasındaki ticaretin birbirine denk olmamasının sebebini, üretim yapılarındaki temel ve tarihsel farklılıklar olarak açıklamıştır.³²

³¹ Trak, s.70-82

³² Fuat Ercan, **Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik**, 2.Basım, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2001, s.129

Bağımlılık okulunun Marksist kaynaklarını oluşturan çalışmalar, Paul Baran'ın "sömürü" kavramı üzerinden geliştirilmiştir. Baran, 1957 yılında yazdığı "Büyümenin Ekonomi Politikası" adlı kitabında az gelişmiş ülkelerin gelişme çabalarının bir imkânsızlık ifade ettiğini söylemiştir. Bunun sebebi olarak, gelişmiş ülkelerin daha fazla kar elde edebileceği yatırım alanları olarak gördüğü az gelişmiş ülkelere her zaman ihtiyaçları olduğunu göstermiştir.³³ Az gelişmiş ülkelerin içerisinde üretilen ve biriken artı değerın sömürüsü ile kendilerine kaynak aktarımı yaptıklarını, sömürgeci olarak nitelendirdiği batılı gelişmiş ülkelerin bu aktarımı zorbalıkla gerçekleştirdiğini söylemiştir. Baran'a göre gelişmiş ülkelerin gelişme süreçleri, az gelişmişliğin nedenini ortaya koymaktadır.

Bağımlılık okulu içinde Baran'ın düşüncelerinden etkilenen isimlerinden biri olan Theotonio Dos Santos, 1967 yılında yaptığı "Bağımlılığın Yeni Karakteri" adlı çalışması ile az gelişmiş ülkelerin kalkınma stratejilerinde yaşadığı sorunları Latin Amerika üzerinden araştırmıştır. Burada kullandığı "yeni bağımlılık" kavramı ile merkez ülkelerin az gelişmiş ülke topraklarında yaptığı yatırımların, hammadde ile sınırlı kalmayıp teknolojik gelişme için revaçta olan sektörlere de yayıldığını ve artış gösterdiğini saptamıştır. Ona göre çevre ülkelerin, uluslararası kapitalist ilişkiler alanında görev tanımı değişmiştir. Bir takım endüstriyel ve teknolojik bağımlılık içine sürüklenmişlerdir. Dos Santos, tüm bu değişimin, çevre ülkelerde bir kalkınma yaşatacağını fakat bu kalkınmanın merkez ülkelerin istediği seviyelerde ve sadece büyük ve emek gücünün yoğun olduğu yerlerde olacağını söylemiştir. Dos Santos'a göre geri kalmışlığın nedeni uluslararası kapitalist ilişkiler kurmak ve bu çerçevede belirlenen stratejilere uymak olmuştur. Bu yüzden ECLA ve UNCTAD'ın bu alanda doğru yöntemler belirleyecek kurumlar olmadıklarını savunmuştur.³⁴

Andre Gunder Frank, 1966 yılında yazdığı "Az gelişmişliğin Gelişmesi" adlı makalesi ile bağımlılık okulunun en ünlü ismi haline gelmiştir. Bu yaklaşım ile az gelişmiş ülke ekonomilerinin bağımlı karakterlerinin, yaşanan az gelişmişlik süreci ile

³³ Ercan, s.129-130

³⁴ Theotonio Dos Santos, "Dependent Relations and Political Development in Latin America: Some Considerations", Ibero Americana, 1977, sayı 5, s.1

bağlantılı ve nedensellik içinde olduğunu anlatan bir teori kurmaya çalışmıştır.³⁵ Frank, Baran'ın düşüncelerine paralel olarak, Latin Amerika'da rastlanan her geri kalmışlığın, dünya kapitalizminin sömürgeciliği ile açıklanabileceğini söylemiştir. Latin Amerika'daki azgelişmişliğin nedeninin sömürgeci dünya kapitalizminin geride bıraktığı miras olarak açıklamıştır. Kapitalizmin uluslararası alanda yayılması ile ortaya çıkan sömürü ilişkisi, üçüncü dünya ülkelerinin geri bırakılması ve bağımlı ekonomilere sahip olmaları sonuçlanmıştır. Merkez ile uydu ülkeler arasındaki “eşitsiz mübadele”, bu sömürüyü gerçekleştirmiştir. Frank'a göre modernleşme kuramı öncüleri, geri kalmış olarak adlandırdıkları ülkelerin geçmişlerini göz ardı etmişlerdir. Merkez ülkelerde yaşanan kapitalist gelişmenin öncesinde Latin Amerika'da olduğu gibi, hiç azgelişmişlik ve bağımlılık yaşanmadığını vurgulamıştır.³⁶

Frank, modernleşme tezlerindeki ikili toplum yapısına da karşı çıkmıştır. Azgelişmiş ülkelerdeki özellikle gelir adaletsizlikleri ve kültürel farkları ikili toplum üzerinden açıklanmasının yanlış olduğunu belirtmiştir. Frank'a göre böyle bir politikanın bu ülkeler üzerinde yaşatacağı dönüşüm, toplumun sadece uluslararası alanda kapitalist ilişkiler kuran bölümünün gelişmesine katkıda bulunacak ve toplumun geriye kalan bölümünün özellikle üretim ve bölüşüm alanında üzerinde hissedeceği geri kalmışlık baskısı yoğunlaşacaktı. Frank, “ ekonomik gelişme ve gelişme paranın iki yüzü gibidir” benzetmesi ile azgelişmiş ülke devletlerinin ve burjuvazisinin kapitalist merkez ülkelerle kurduğu ilişkilerin, onlara kaynak aktarmak ile sınırlandığını vurgulamıştır.³⁷

³⁵ Andre Gunder Frank, “The Development of Underdevelopment”, Monthly Review Press, 1966, sayı 18(4), s. 17-31

³⁶ Andre Gunder Frank, “Capitalism and Underdevelopment in Latin America: Historical Studies of Chile and Brasil”, Monthly Review Press, 1967, s.20-29

³⁷ Fuat Ercan, “ Suskun Adamın Baladı: Latin Amerika Üzerinden Venezuela'ya Dair Düşünceler”, Praksis, sayı 14, s.67-108

3.GELİŞME VE ULUSLARASI TİCARET OLGULARI ARASINDA UNCTAD'IN ORTAYA ÇIKIŞI VE AMAÇLARI

Birleşmiş Milletler(BM) genel kurulu tarafından 1964 yılında kurulmuş UNCTAD'ın, bu bölümde dönemsel olarak ortaya çıkışının bir incelenmesi yapılacaktır. Kuruluş yıllarından günümüze, dünya ekonomisi içindeki yerinin tespiti yapılarak, gelişme ve kapitalistleşme kavramları doğrultusundaki hamlelerine değinilecektir. Dünya ekonomisinin 60'lı yıllardan itibaren gördüğü büyüme stratejileri değişiklikleri ve kapitalist birikim sürecinin ihtiyaçları doğrultusunda UNCTAD'ın kendini nerede konumlandığı ve günümüzün geç kapitalistleşmiş ülkeleri üzerinde nasıl politikalar izlediği bu bölümde incelenecektir. Kurumun kendi kaynakları doğrultusunda paylaştığı, dönemsel politikaları ve büyüme tespitleri bu bölümde, üç ayrı dönemsel periyot üzerinden ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Bu bölümün amacı, bu kurumun dünya ekonomisi içinde erken kapitalistleşmiş ülkeler ve azgelişmiş olarak ifade edilen geç kapitalistleşmiş ülkeler açısından ne ifade ettiğini aramaya çalışmak olacaktır.

3.1.UNCTAD'ın Konjonktürel Bir Kurum Olarak Ortaya Çıkışı ve Kuruluş Yılları

İkinci Dünya Savaşının sona ermesi ile yeniden şekillenen dünya ekonomisinin içinde beliren gelişme kavramı, özellikle hegemonyasını ilan eden ABD ve gelişmiş ülke ekonomileri için çok fazla önem taşımaya başlamıştır. Uluslararası ticaretin karşılaştığı engeller ve maliyet yükümlülükleri bu ülkeler açısından oldukça ciddi sorun teşkil etmiştir. Bunun nedenini, gelişmiş ülkeler içindeki özel sermayenin geniş coğrafyalarda bulmak istediği ucuz emek gücü, hammadde, büyük üretim hedeflerini gerçekleştirecek alanlar oluşturmuştur. Bu aynı zamanda talep yaratma aracı olarak da görülmüştür. Azgelişmişlik tartışmaları, bağımlılık ve büyüme sorunu çerçevesinde yardımlar aracılığı ile kapitalistleşme sürecine dâhil etmeye çalıştığı ülkeleri ekonomik bir büyüme evresine geçirebilme amacı gütmüştür. Bunun sonucu sermaye birikiminin

gündemi oluşturan talep ihtiyaçlarını geniş coğrafyalarda gidermesini sağlama çabası olmuştur. Sermayenin kurumsallaşması sürecini izleyen ise gelişme ve ekonomik büyüme kavramlarının kurumlar tarafından düzenlenmesi, beslenmesi aşaması olmuştur. Bu hem azgelişmiş denilen kapitalistleşme sürecindeki ülkeler açısından bir büyüme yönü ve hedefi geliştirmek hem de gelişmiş ülkeler içindeki özel sermayenin sınırlarını genişletmek bakımından önemli bir kurumsallaşma çabası olmuştur. Azgelişmişlik tespiti yaptığı ülkelere büyüme tavsiyeleri vermesi, dünya ekonomisine ve küresel sermaye birikimine entegre olmaları için gelişme politikaları üretmesi açısından UNCTAD, doğrudan gelişme kavramının merkezinde çalışması ve azgelişmiş ülkeler için kurulması bakımından en öne çıkan kurum olmuştur.

Geç kapitalistleşmiş ülkelerin savaş sonrası sayısının hızla artması sonrası, bununla paralel olarak Birleşmiş Milletler’de kalkınma sorunu ve uluslararası ekonominin yanında ticaretin de kusurları, yapılacak hamlelerin belirleyicisi olmuştur. ABD’nin bu gelişme süreçlerine liderlik etme görevi, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) tarafından yürütülmüştür. Bu görevin tanımı, küresel meselelerde batılı pozisyonlara yani erken kapitalistleşmiş ülkelerin faaliyetlerine uyum sağlamak olmuştur. Birleşmiş Milletler için de aynı şekilde, sosyal politikaların batı yönlü öykünme görevini Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi (ESOSOC) yürütmüştür. Bu görevler ve çalışmaların, gelişmekte olan ülkelerin kusurlu ekonomik alandaki kaygılarını gidermeyeceği konusundaki öngörü UNCTAD gibi bir kurumun uluslararası alanda kurulmasına yol açan etkenlerden olmuştur.³⁸

Gelişme ve ticaret olguları arasında köprü görevi görmesi beklenen UNCTAD, başlarda Birleşmiş Milletler etrafında Cenevre’de toplanmasına karar verilmiş bir konferans olarak gündeme gelmiştir. Bu konferansa kadar giden tarihsel süreç, 1945 yılında ABD tarafından yapılan bir konferans önerisi ile başlamıştır. Bu önerinin devamında 1946’da ESOSOC tarafından düzenlenmesi kararlaştırılan konferansın tarihi paylaşılmıştır. 21 Kasım 1947 ile 24 Mart 1948 yılları arasında Havana’da, United Nations Conference on Trade and Employment ismiyle toplantılar gerçekleştirilmiştir. Bu konferansa Sovyetler Birliği ile birlikte sayıları ellinin üzerinde birçok ülke, ABD’yi

³⁸ United Nations, “**The History of UNCTAD 1964-1984**”, New York, 1985, s.10

boykot ettiği için katılmamıştır. Havana Sözleşmesi olarak da literatürde yerini almış olan uluslararası bu konferansı ABD, asıl Amerikan ideolojisinden saptığı gerekçesiyle 1950 yılında reddetmiştir. Havana Sözleşmesi, uluslararası alanda kabul görmemesi sebebiyle yürürlüğe girememiştir.³⁹

Dünya ticaretinin ve uluslararası ekonomik ilişkilerin olduğundan daha ileriye, kolektif olarak çıkarılması hedefi ile toplanılması uygun görülmüş bir konferans olan UNCTAD için, kurumsal bir yapıya dönüşümünün bazı tarihsel gelişmeleri olmuştur. 1955 yılında içinde Çin'in de olduğu 29 Asya ve Afrika ülkesi Bandung Konferansı ile bir araya gelmiştir. Çoğunluğu dünya ticaretinde var olamayan bu ülkelerin bu konferansla amaç edindiği, birlikte bir kalkınmanın ortaya çıkarılması olarak belirtilmiştir. Konferansta yer alan Asya ve Afrika ülkelerinin ekonomik, kültürel ve politik bir dayanışma konusunda arzuları, bu konferansın bir uyanışın başlangıcı olarak tarihteki yerini almasını sağlamıştır. Bandung'ta gerçekleşen bu konferansın birçok özelliği UNCTAD'ın kurulmasından dokuz yıl önce olmasına karşın, kurumun bir bölümünü oluşturmuştur. Birlikte çalışarak, gelişmeye yardımcı olmak ve karşılıklı pay almak isteyen bu ülkelerin sözü geçen talepleri, UNCTAD adına yapılan Grup 75 toplantısında neredeyse bire bir aynı şekilde imzalanmış ve kabul görmüştür.⁴⁰ Bu konferansın ardından Sovyetler Birliği, 1956 yılında batı hegemonyasının baskısı altında kalmadan, Bandung'a katılan ülkelerin ihtiyacı olan ve karşılıklı olarak üstlenebileceği bir dünya ticareti konferansı önerisinde bulunmuştur. Bunun GATT'ın yerine geçecek bir alternatif ve baskı altında olmayacak bir toplantı olarak hedeflemiş fakat başarısız olmuştur.

Bandung Konferansından itibaren 1960'lı yılların sonuna kadar gelen süreçte hem GATT, hem de Birleşmiş Milletler genel meclisi dünya ticaretinde bir arayış içinde girmişlerdir. İlk olarak GATT tarafından bir uzman raporu hazırlama çalışmasına başlamıştır. Ardından bunun raporunu dünya ekonomisinin aktörleri ile paylaşmıştır. Aynı yolu yaklaşık olarak aynı yöntemler ile Birleşmiş Milletler Genel Meclisi de izlemiş ve sonunda bir plan ortaya konulmuştur. Bu planın adı Posthuma Planı olarak

³⁹ A,S, Friedeberg, "The United Nations Conference On TradeAnd Development of 1964", 1970, Rotterdam UniversityPress, İkinci Basım, s.4

⁴⁰ A,S,Friedeberg,s.6-7

kayıtlara geçmiştir. Tüm dünya ölçeğini kapsayan tespitleriyle ortaya konulan bu plan, dünya ticaretinde özellikler geç kapitalistleşmiş ülkelerin, erken kapitalistleşmiş ülkeler ile girdiği mübadeledeki olumsuz gidişatı, istikrarsızlığı önlemek ve kalkınmada bir güvence aramak için hazırlanmıştır. Tüm plana ve çabalara rağmen bu adaletsizliklerin sona ermesi söz konusu olamamış, bu tartışmaların daha önemli ve acil kılınmasının yolunu açmıştır.⁴¹

1963 yılında “ Kalkınma İçin Yeni Bir Ticaret Politikası” yoluyla geç kapitalistleşmiş ülkelerin dış ticaret ilişkilerinde yaşadığı sorunları elen alan ve çözümler getiren bir rapor UNCTAD sekreteryası tarafından yayınlanmıştır. Burada dünya ticaretinin kurumsal alandaki düzeninin içinde kalkınma sorununu ele alan rapor için dünya ticaret ilişkilerindeki aksaklıkları tespit etmiş ve düzenlenmesi açısından öneriler getirerek 1964 yılındaki başlangıç rotasını çizmiştir. Özellikle GATT tarafından yönlendirilen dünya ticaret anlaşmalarındaki düzen ve yöntemin doğru işlemeyen kısımlarını raporda şu başlıklar üzerinden açıklamışlardır:

- GATT’ın üye sayısının uluslararası bir zemin için yetersizliği,
- Uluslararası ticaret sorunlarının kalkınmadan ayrı incelenmesi,
- GATT’ın erken sanayileşmiş ülkeler ile geç sanayileşmiş ülkeler arasındaki ticaretin gelişmesinde eşitlik sağlayamaması,
- Sosyalist ülkelerin GATT merkezli ticaret anlaşmalarının dışında tutulması ve dünya ticaret ilişkilerinde bir taraf olarak kabul görmemesi,
- Hammadde ve diğer faaliyetlerin genellikle GATT dışı ticaret ilişkileri üzerinden yapılması.⁴²

UNCTAD’ın bir konferanstan, bir kuruma dönüşümünün Birleşmiş Milletler için önemini arttıran sürece Bandung’tan sonra sırasıyla Belgrad ve Kahire’de yapılan

⁴¹ A,S,Freideberg,s.8-9

⁴² United Nations, “**Kalkınma İçin Yeni Bir Ticaret Politikasına Doğru**”, Erdem Öney (çev), Ankara:Sevinç Matbaası, 1973,s.127-128

konferanslar da eklenmiştir. Bandung'tan beri devam eden ülkelerin yanı sıra Güney Amerika'dan da katılımlar olmuş, Asya ve Afrika ülkelerinin de sayıları artarak devam etmiştir. Belgrad'da dışarıda bırakılan Yugoslavya da Kahire'de yapılan konferansa katılmıştır.⁴³

Bandung, Belgrad ve Kahire'de yapılan konferansların öne çıkan özelliği, her birinin bir öncekinden daha fazla ülke sayısına ulaşması olmuştur. Dünya ekonomisi içindeki eşitsizliklerin bir sonucu olarak, geç kapitalistleşme sürecinde olan ülkelerin giderek dünya ticaretinde daha fazla zarar görmeleri ve ciddi üretim zorlukları yaşamaları anlamına gelmektedir. Bu nedenle bu ülkelerin sayıları ve talepleri artmıştır. Bunların üzerine Kahire konferansı ile aynı yılda, 1962'de ESOSOC, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansını toplamaya karar vermiştir.

1960'lı yılların başında uluslararası ticarete bulunduğu yerde kendini güvende hissetmeyen geç kapitalistleşmiş ülkeler tarafından, sorunlara karşı mücadele etme ve bu ticarete doğru ve gelişme göstertecek adımlar atmanın arayışı doğrultusunda ESOSOC' UN daha önceden karar verdiği konferans gerçekleşmiştir. 1964 yılında İsviçre'nin başkenti Cenevre'de Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı 120 ülke ve 4.000 katılımcı ile beraber toplanmıştır. Bu konferans ile beraber Birleşmiş Milletler genel kurulu tarafından dört yılda bir toplanmak üzere kurumsallaştırılan UNCTAD'ın ilk genel sekreteri Raul Prebisch olmuştur. Kapitalist gelişmenin yollarını arayan ülkelerin oluşturduğu bir grup olarak G77 kurulmuş ve başlangıçta 77 olan üye sayısı günümüze gelindiğinde 131 rakamına ulaşmıştır.

Konferansta kararlaştırılmış bir diğer husus, ülkelerin ayrımı ve konferansın yönetiminin dağıtılması olmuştur. Ülkeler şu şekilde sıralanmıştır:

- Grup A: Doğu Avrupa Ülkeleri(Yugoslavya Hariç)
- Grup B: Batı Avrupa Ülkeleri, ABD, Bazı Ulusal Topluluklar(İngiliz Uluslar Topluluğu gibi)
- Grup C: Afrika ve Asya Ülkeleri, Yugoslavya
- Grup D: Latin Amerika Ülkeleri

⁴³ A,S,Freideberg,s.11

Bu ülkelerin gruplara ayrılırken yapısal, içsel ve dışsal bazı özellikleri dikkate alınmıştır. A grubundaki ülkeler, ikinci dünya savaşı sonrası ekonomilerini baştan yaratmaya çalışan Doğu Avrupa ülkelerinden oluşturulmuştur. B grubunda ise erken kapitalistleşmiş batı ekonomileri ile dünya ekonomisinde hegemonyayı elinde bulunduran Amerika yer almıştır. C grubunda ise geç kapitalistleşmiş Asya ekonomileri, soğuk savaş döneminde SSCB tarafından etki altında bırakılması muhtemel ülkeler, yoksulluk ile karşı karşıya kalmış Afrika ülkeleri ve Yugoslavya'ya yer verilmiştir. Geç kapitalistleşmenin Amerika kıtasındaki noktası olan Latin Amerika ülkeleri de D grubunda bulunmuştur. Bu şekilde bir ayırım ile dünya ticaretinin ve kalkınma faktörlerinin daha rahat ve sorunsuz işleyeceği öngörülmüştür. Konferansın başkanı ise UNCTAD için asıl önem taşıyan, hedefini kapsayan ülkelerin çoğunluğunu çeken C grubu ülkeleri içinden seçilmiştir. Kahire Konferansına da başkanlık eden Mısırlı Dr. A. Kaissouni, bu konferansın da liderliğini yapmıştır. Şekildeki adaletin, pratikteki adalete yansması amacı ile kurum, yönetimde yer alan kadroların, tüm ülkelerin rızasına uygun belirlenmesine gayret etmiştir.

UNCTAD'ın dünya ekonomisindeki önemi evrensel olarak kabul edilmiştir. Kuruluş tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği görevi yapan U Thant, uluslararası iş birliğinin başlangıcı olarak tanımlamış, kalkınma ve ticaret alanlarında yapılacak fikir birliğinin zemini olarak göstermiştir. Thant aynı zamanda, UNCTAD'ın kurumsallaşmasının, Birleşmiş Milletler'in kuruluşundan bu yana en önemli olaylardan biri olduğunu söylemiştir⁴⁴.

3.2. Yola Çıkışta UNCTAD: Beklentiler ve Pratikler (1964-1980)

Geç kapitalistleşmekte olan ülkeler tarafından uygulanan kalkınma stratejileri dönemsel olarak dünya konjonktürüne bağlı olarak değişiklik göstermiştir. Bir kalkınma kuruluşu, bir destekçi olarak UNCTAD, kurumsallaştığı dönemde ekonomik gelişmenin yollarını bu dönemin gereklilikleri çerçevesinde belirlemiştir. Gerda Blau, UNCTAD'ı tanımlarken ve beklentilere cevap ararken, kurumun elinde her derde deva bir ilaç veya

⁴⁴ United Nations, s.10-11

sihirli bir değnek olmadığını, dünya ticaretindeki sorunları çözmenin kolaylaştırılmasının ana hedef olacağını söylemiştir.⁴⁵1960 yılında ilk kez toplanan konferans sonrası, kurum kapitalistleşme sürecinde olan ülkelerin lehine aldığı kararlar ve tavsiyeleri şu şekilde açıklamışlardır;

- Gelişmiş ülkelerin, gelişmekte olan ülkelere yapılan ihracat için pazar erişiminin sınırlarını genişletmesi
- Gelişmekte olan ülkelerin ihracata konu olan ürünlerine fiyat istikrarı sağlanabilecek bir uluslararası ticaret anlaşması
- Gelişmekte olan ülkelerin, ulusal ticaret kapasitesini koruyacak ve güçlendirecek davranışsal uyumluluk kuralları kabulü
- Çok taraflı uyumluluk, eşit prensipler ve kurallar kümesinin kabulü: “Ticaret ve Rekabet Politikaları”⁴⁶

Başlangıçta hızlı bir büyüme yöntemi olarak belirlenen “ithal ikameci gelişme stratejisi” geç kapitalistleşmiş ülkelerin büyük çoğunluğu tarafından 1955 yılından itibaren hayata geçirilmiştir. UNCTAD’ın kuruluşu itibarıyla bu döneme denk gelen politikalar, alınan kararlarda önemli rol oynamıştır. Hedeflenen hızlı büyüme sonucunu başında veren bu sürecin iki temel özelliğinin ilki, iç piyasaya yönelik olması ve büyüme ile paralel olarak ithalat boyutunu arttırmasıdır.⁴⁷ Bu noktada UNCTAD, gelişmekte olan ülkelerin kalkınma hamlelerinin önünü açmak adına yaptığı anlaşmalar ve tavsiyeler ile engellerini kaldırmak istemiştir. Bu aynı anda hem bu ülkelerin ithal ikameci sermaye birikiminin büyümesine hem de uluslararası sermayenin bu ülkelere ihracat imkânı bulmasına vesile olmuştur. Örneğin batılı pozisyonlara uyum sağlamanın ve uluslararası ekonomi ve ticaretin defolarına ECLA yıllarından beri değinen UNCTAD’ın ilk genel sekreteri Raul Prebisch’tir. Uzun yıllar dert edindiği Latin Amerika’nın gelişme sorununa çözüm bulmak için dünyanın geri kalan büyük çoğunluğu gibi kurumun tavsiyelerine önem vermiştir. Fakat ithal ikameci sermaye birikimi yolunu izlemesi, burada yaşanan hızlı gelişme ile birlikte dış borçlanma ve

⁴⁵Gerda Blau, **Proceedings Of The United Nations Conference On Trade And Development**, International Commodity Arrangements and Policies, Volume III, UN, New York, 1964, s. 15

⁴⁶ “Unctad History” <http://unctad.org/en/Pages/About%20UNCTAD/A-Brief-History-of-UNCTAD.aspx>

⁴⁷ Haldun Gülalp, **Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri**, Ankara: İkinci Basım, Yurt Yayınevi, 1987, s.47

döviz darboğazı gibi bunalımlarla bu ülkeleri karşı karşıya getirmiştir.⁴⁸ Bununla birlikte gelişmekte olan ülkelere ithal ikameci gelişme stratejisi uygulandığı süre itibarıyla içe dönük sermaye birikimini desteklediği gibi iç talebi de yaratmak adına kamusal politikalar gütmek durumunda kalmıştır. Böylece aslında maliyetler bakımından sınaî sermayesinin birikim sürecine yeni yükler bindirilmiştir.

UNCTAD'ın 1963 yılında hazırladığı raporların geç kapitalistleşmiş ve bağımsızlıklarını yeni kazanmış ülkelerin kalkınmalarının önündeki engellerin çözülmesi için geçmişteki ekonomik alışkanlıkların terk edilip yeni bir ticaret politikasına geçişin gerekli olduğu vurgulanmıştır. Raporda geç kapitalistleşmiş ülkelerin sorunları ciddi anlamda sorunlar çıkarsa da sanayileşme adına modern yöntemlerin benimsenmesinin hızının, ekonomik gelişmeleri için hayati önem taşımakta olduğu belirtilmiştir. Kalkınma amacıyla atılacak bu adımların hızının kontrolünün çok önemli olduğunu, bu hamleler sırasında yapılacak hataların tehlikeli sonuçlar doğuracağını belirtmişlerdir. Geç kapitalist ülkeler için aleyhte işleyen hammadde talebi, teknolojinin doğrudan etkilerinin bir sonucu olarak nitelendirilmiştir. Kapitalist gelişme amacı taşıyan bu ülkelerin bu gelişmelerini sağlayabilmeleri için erken kapitalistleşmiş ülkeler lehine gerçekleşen hammadde ticaretindeki taleplerin önüne zorunlu tedbirler getirmeleri gerektiği öngörülmüştür. Geçmişte olduğu gibi kalkınmanın yolunun sadece ihracattan geçmediği raporda açıklanmış ve bu ülkelerin kalkınma amacını gerçekleştirmek için zorunlu tedbirler ile birlikte teknolojik dönüşümlerinin hızlanmasının vurgusu ciddi şekilde yapılmıştır.⁴⁹

1964 yılından önce UNCTAD sekreteryaşının üzerinde durduğu önemli konulardan biri de dış ticaret açığı tehlikesi ile karşı karşıya kalma ihtimalleri konusunda geç kapitalistleşmiş ülkelere yapılan uyarılar olmuştur. Bu uyarılar, özellikler ithalat kaleminde sermaye mallarının bulunmasından kaynaklı bazı tehditlerin varlığını konu edinmiştir. Bu mallar ihracatın bu ülkelerdeki yavaşlığı ve dış ödeme kapasitesine yeterli gelmeyecek düzeyde olması, bu ülkelerin dış ticaret açıklarını son derece hızlı arttıracığı için tehdit oluşturmıştır. Yine de birinci konferans öncesi tüm

⁴⁸ Gülalp, s.47-48

⁴⁹ United Nations, “**Kalkınma İçin Yeni Bir Ticaret Politikasına Doğru**”, Erdem Öney (çev), Ankara: Sevinç Matbaası, 1973, s.137

kalkınma hevesli ülkelere yapılan uyarıların yanında, eşitsiz ilişkiler içeren iki farklı uç sanayileşmiş ülke ekonomilerinin dış ticarete karşı karşıya gelmeleri desteklenmiştir. Bu destekler bütünün yanında UNCTAD'ın geç kapitalistleşmiş ülkelere uyarısı dış ticaret açıklarını makul düzeyde tutmaları, bunu bir şekilde başarmaları gerektiği olmuştur.⁵⁰

UNCTAD'ın düzenlenecek olan birinci konferansta ele alacağı konulara ilişkin açıklamalarında ortaya koyduğu ana fikir, tüm ülkelerin yerel düzeydeki ekonomik çabaların, uluslararası çözümlere kavuşturulması olarak belirlenmiştir. Yeni politikalarla somutlaştırmak için bu çözümlere odaklanacağını duyurmuştur. UNCTAD'ın birinci konferans öncesi katılacak ülkelere gönderdiği metinde, yeni sorunların çözümlerinde eski yönetmelere başvurulduğu için eleştiri almaması gerektiği anlatılmıştır. Bunun sebebi bu konferansın toplanması için acele edilmesi olarak belirtilmiş ve yeni fikirlerin kolektif bir çaba ile ortaya konulması savunulmuştur. Bu sorunların örneği olarak sanayileşme alanında ciddi gelişme gösteren ülkelerin iç ekonomilerine dönük bir pratikte oldukları ve az gelişmiş ülkelerin de sanayileşme yolunda atacakları adımların aynı durumu takip ederek yine içe dönük ve küçük bir alana yönelik olacağı gösterilmiştir. Ancak bu ülkelerde yatırımlar az olduğu için gelirler az, gelirler az olduğu için yatırımlar azdır. UNCTAD'a göre bu ülkeler dış yardımlarla fakirliğin kısır döngüsünden kendilerini dışarıya atabilecekleri ifade edilmiştir. Birinci konferansın böylesi sorunlar için önemli bir platform olacağı, geç kapitalistleşmiş ülkeler ve bağımsızlığını yeni kazanmış ekonomik toparlanma amacındaki ülkelerin dış finansmanı sağlayabilmesinin zemininin kolektif olarak oluşturulabileceği iddia edilmiştir.

1964 yılında Cenevre'de yapılan ilk kongre sonrası kurumsal kimliği ile 1984 yılına kadar beş kez daha toplanmıştır. Bunlardan birincisi, UNCTAD II adıyla Yeni Delhi'de 1968 yılında gerçekleştirmiştir. Burada küresel ekonomik stratejilerin oluşturulması, gelişmekte olan ülkelerin lojistik sorunları ve gelişmiş ülkelerin desteklerinin sorgulanması gibi konu başlıkları ortaya çıkmıştır. Fakat acele ve kısa vadeli çözüm önerileri haricinde ortaya rapor edilecek fazla sonuç çıkmamıştır. Üye

⁵⁰ United Nations, 1973, s.139

lkeler gerçek bir kongre beklentisine girmiş, UNCTAD açısından Yeni Delhi bir hayal kırıklığı olmuştur. Bunun sebeplerinden en önemlisi, ülkelerin kalkınma stratejileri ile kurumun sağladığı tartışma atmosferinin birbirinden farklı bağlamlara oturması olmuştur. Örneğin, ekonomik büyüme reçetelerinin gelişmekte olan ülkelerin ithalat kapasitesine çarptığı konuşulmuştur. Ancak ithal ikameci büyüme stratejisinde bağımlılık seviyesinde ithal edilen mallar önemli rol oynamıştır. Bu sebepten doğan döviz ihtiyaının ülkelerin sınırlı ihracatı ile çözülememiş olmasından ötürü, sınırlar içindeki kısa vadeli döviz tasarrufları gündeme getirilmiştir. Bu toplantıda bazı malların ticaretteki yerleri sorgulanmış ve karşısındaki sorunların çözülmesi için bazı imtiyazlar gösterilme çabasına girilmiştir, bunlardan en ne çıkanı “kakao” olmuştur. Fakat gelişmekte olan ülkelerce kurum tarafından gösterilen sınırlı pratik eylemler ciddi bir beklenti krizine yol açmıştır.⁵¹ Ayrıca en az gelişmiş ülkelerin tespiti ve onların içinde bulundukları durumun ortaya koyulması bu toplantılar sonrası UNCTAD tarafından yapılmıştır.

1972 yılında Santiago’da gerçekleştirilen UNCTAD III’n konusu da bir önceki gibi gelişmekte olan ülkelerin büyüme hızının ürettikleri sınırlı mallar doğrultusunda masaya yatırılmıştır. Petrolün fiyatının artması ve üretici ülkelerin UNCTAD aracılığı ile bir işbirliği yapma fikri konuşulmuştur. Bu toplantı sonrası UNCTAD raporları, gelişme tavsiyesi verilen ülkelerin, önerilere kulaklarını tıkadığını ilk kez not etmiştir.⁵² 1972 yılına dair raporlardan ortaya çıkan en önemli detaylardan biri, UNCTAD’ın iki taraflı işbirliği için kapitalist gelişme içinde olan ülkelere, erken kapitalistleşmiş ülkelerden gelecek dış yardımların gerekliliğine dikkat çekmesi olmuştur.⁵³ Bu toplantıda geçen bir diğer konu ise, GATT içinde yapılacak ticaret anlaşmalarında UNCTAD’ın gelişme programına aldığı ülkeleri destekleyeceğini belirtmesi olmuştur. Kurum bu şekilde, kapitalist gelişmenin uluslararası alanında bu ülkelerin yapacağı anlaşmalara, kendi çerçevesinde yön verme fırsatı elde etmiştir.

1976 yılında Nairobi’de gerçekleştirilen UNCTAD IV ile 1979 yılında Manila’da yapılan UNCTAD V’in ortak özellikleri, bir önceki toplantılara nazaran yeni

⁵¹ United Nations, s.58-61

⁵² United Nations, s.61-63

⁵³ United Nations, **Beyond Conventional Wisdom in Development Policy**, Ney York, 2004, s.29

fikirlerin ortaya çıkmasındaki kısırlık olmuştur. Gündemleri belirleyen aktörler ticaretteki sorunlar üzerinden değil, sektörlerin mal ihtiyaçları doğrultusunda konularda ısrarcı olmuşlardır. Bu toplantılarda en çok dikkat çekilen husus erken kapitalistleşmiş ülkelerin ihtiyaç duyduğu yapısal değişiklikler yani yapısal uyum politikalarının gündemde yer alması olmuştur.⁵⁴ Bu yapısal uyum ihtiyacının UNCTAD toplantılarında görüşülmesi, kapitalist gelişme sürecinde olan ülkelere ihracat önemi taşımasından kaynaklanmıştır. Bu ülkeler, karşılaştırmalı avantajlara sahip oldukları malların ihracatının erken kapitalistleşmiş ülkelere gerçekleştirmek için yapısal uyum politikalarının üzerinde durmuşlardır. Korumacı eğilimlerin önlenmesi gerektiği tartışılmıştır. Bu toplantılardan sonra, 1981 yılından 1992 yılına kadar her sene yapısal uyum ve korumacılık görüşmeleri ve düzenlemeleri yapılmasına karar verilmiştir.

1976 ve 1980 yılları arasında yapılan tüm müzakere rağmen UNCTAD tarafından yürütülen uluslararası mal ticareti anlaşmaları başarısız olmuştur. UNCTAD raporları bu dönem aralığında yaşanan olumsuzluklar bütünü, geç kapitalistleşen ülkelerin yaşadığı bir içsel zorluk olarak not etmiştir. Bu yıllar arasında tek yapılan anlaşma, Uluslararası Kauçuk Anlaşması olmuştur.⁵⁵ 1964 yılından itibaren yapılan beş toplantıda yapılan anlaşmalar ve şeker, kakao gibi bazı mallar için kurulan ortak fonlar 1980 yılına geldiğinde çökmüştür. UNCTAD'ın raporlarına göre, bunların yaşanmasındaki temel sorun, ortak fon anlaşmalarını tamamlama aşamasında ülkelerin yavaşlığı olarak belirlenmiştir. Bu yıllar arasında dünya ekonomisinin yaşadığı kriz, dünya ticaretinin içindeki destekleyici politikaların bitirilmesinde önemli rol oynamıştır.

3.3. Neoliberal Politikalar: Neoliberal Devlet ve UNCTAD

Dünya ekonomisinin 1929 yılında yaşadığı büyük buhran dönemi sonrası, Keynesyen politikalar 1970'li yıllara gelene kadar uluslararası alanda kabul görmüştür. Bu yıllarda yaşanan petrol krizi ile birlikte dünya ekonomisinde bir tıkanma yaşanmıştır. Uluslararası alanda finansal sistem büyük bir çöküş yaşamıştır. Bretton

⁵⁴ United Nations, 2004, s.5

⁵⁵ United Nations, 1985, s.58

Woods sistemi ile beraber parasal sistem de ortadan kaybolmuştur. Sermaye açısından karlılık oranlarının düşmesi sonucu yaşanan kriz, sermayenin yeniden değerlendirme çabalarını beraberinde getirmiştir. Bu sürecin ve arayışın sonunda neoliberal yaklaşım kendisini var etmiştir.

Neoliberal yaklaşımın sermayenin yaşadığı kriz sonrası dünya ekonomisinde kendi gücünü ve hakimiyetini ortaya koyma süreci, 1980’li yılların başında başlayan “Washington Konsensüsü” ve 1990’lı yılların bitiminde ortaya konan “Post Washington Konsensüsü” ile birlikte gerçekleşmiştir. Bu süreçlerin ardından sermaye birikim sürecinin krizden çıkmasını sağlamak için ortaya çıkan neoliberal politikalar, geç kapitalist ülkelerde de hakimiyet kurmaya başlamıştır.⁵⁶ Geç kapitalistleşmiş ülkeler açısından bu gelişmeler, kendi sınırları içerisindeki sermaye birikim süreçlerinin dünya kapitalizmine eklenmesini sağlamıştır.

Geç kapitalistleşmiş ülkeler, 70’lerde yaşanan kriz sonrasında kendilerini döviz krizleri içerisinde bulmuştur. Bu ülkelerin ithal ikameci büyüme politikaları ile beraber ortaya çıkan ithalat giderleri, kriz dönemi ile birlikte kendilerine ciddi bir borç sorun yaratmıştır. Bu dönemde borç ve döviz krizlerinden çıkarak mali dengeyi sağlamak isteyen geç kapitalistleşmiş ülkelere, Dünya Bankası tarafından verilen şartlı yapısal uyum kredileri ve IMF tarafından gelen stand-by antlaşmaları, “Washington Konsensüsü” politikalarını ortaya çıkarmıştır. 1980’li yılların başında ortaya konulan konsensüs politikaları şöyle maddeleştirilmiştir:

- Mali Disiplin,
- Kamu harcamalarında önceliklerin eğitim, sağlık ve alt yapıya verilmesi,
- Vergi reformu,
- Faiz oranlarının piyasa tarafından belirlenmesi,
- Rekabetçi döviz kuru,
- Ticaretin liberalleştirilmesi,
- Doğrudan yabancı yatırımcılara uygunluk,

⁵⁶Ümit Akçay-Mehmet Türkay, “Neoliberalizmden Kalkınmacı Yaklaşım: Devletin Sermaye Birikimi Sürecindeki Yeri Üzerine”, Mehmet Türkay, **Sermaye Birikimi, Kalkınma, Azgelişmişlik**. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları, 2009,s.4-5

- Özelleştirilmeler,
- Deregölasyon ve piyasaya girişı engelleyen düzenlemelerin kaldırılması,
- Mülkiyet haklarının yasal güvenceye alınmasıdır.⁵⁷

Neoliberal politikaların bir aracı olarak ticaretin serbestleşmesi, kamu harcamaların yüksek gelirlere yönelmesi, faiz oranlarının serbestleşmesi ve özelleştirmeler gibi ekonomik reformlar, konsensüs ile birlikte dünya ekonomisinde pratik alana geçiş yapmıştır. Bu geçişin ve “Washington Konsensüsü” politikalarının pratik alana geçişı için en önemli maddesi, deregölasyon olmuştur. Deregölasyon, piyasa mekanizmasının engelsiz çalışabilmesi için neoliberal yaklaşımda devletin görevi bu madde ile dönüşümünü yaşamıştır. Devlet, neoliberal politikaların gerekliliklerini uygulayabilmek için, Keynesyen dönemde kendisinden beklenen müdahaleci yaklaşımdan uzaklaşmıştır. Neoliberal yaklaşımda devlet müdahalesi, piyasanın yaşadığı tüm olumsuzlukların sebebi olarak gösterilmiştir.⁵⁸ 1970’li yıllarda yaşanan karlılık krizlerinden çıkışın ve sermayenin yeniden değerini arttırması süreçlerinde devlet, sermaye için maliyet ve engel oluşturan tüm piyasa zorluklarını yeniden düzenleme yoluna gitmiştir. Bu şekilde geç kapitalistleşmiş ülkelerin de dünya kapitalizmine eklemlenme süreçleri hızlanmıştır. Dünya sermaye birikim süreçleri ve piyasa mekanizmasının uluslararası alanda devlet müdahalesinden uzaklaşması ile kazandığı serbestlik, neoliberal politikaların dünya ekonomisinde gücünü arttırmıştır.

Geç kapitalistleşmiş ülkelerin 60’lı yıllardan itibaren uyguladıkları ve ithal ikameye dayalı büyüme stratejileri, neoliberal politiklar ile birlikte yerin ihracata dayalı büyüme stratejilerine bırakmıştır. Özellikle ticaretin serbestleşmesi ile birlikte geç kapitalistleşmiş ülkelerdeki sermaye birikim süreçlerinin yönü uluslararası alana çevrilmiştir. İthal ikameci stratejilerden farklı olarak, ulusal piyasaya yapılan üretimin değeri azalmış ve bununla birlikte ulusal sermayeler için ücretler yüksek maliyetler olarak görölmeye başlanmıştır. Emek gücünün bir önceki döneme ait kazandığı haklar ve reel ücretler, neoliberal politikalar ile baskılanmıştır. Devlet, sermaye birikim sürecinin sorunsuz sürebilmesi için, yeni deregölatif yapısını kullanmış ve ücretlerin

⁵⁷ John Williamson, “ **Democracy and the Washington Concensus.**”, World Development 21, 1993, s.1329-1332

⁵⁸ Akçay-Türkay, 2009, s.5

baskılanmasını ve sermayenin maliyetlerinin düşürülmesini sağlamıştır. Neoliberal politikalar ile geç kapitalistleşmiş ülkelerde büyüme stratejilerinin değiştirmesi, emek gücünü sermaye için aynı zamanda birincil talep unsuru olmaktan çıkarmıştır. İthal ikameci büyüme politikalarında iç pazar için yapılan üretim, ihracata dayalı stratejilerde sermayenin kendi talebini sadece iç pazardan karşılamasına son vermiştir. Bu durum sermaye için emek gücünün artık talep unsuru olarak değil doğrudan bir maliyet olarak görülmesinin yolunu açmıştır. Bununla birlikte devletin, piyasadaki sermaye yanlı sorunlara müdahale için elinde bulundurduğu ve neoliberalizmin sunduğu deregülasyonlar, emek gücünün oluşturduğu maliyetlere müdahale etme refleksini getirmiştir. Bu şekilde çıkartılan sosyal haklar ve ücretlere yönelik yasalar ve indirimler emek gücünün sömürsünü ağırlaştırmıştır. Bu şekilde geç kapitalistleşmiş ülkelerdeki sermaye birikimi, ucuz emek gücü ve yeni ihracat politikaları ile sürdürülmüş ve değer kazandırılmaya çalışılmıştır.

Neoliberal politikalar, 1990'lı yılların sonuna gelindiğinde dünya ekonomisi içinde önemini kaybetme tehlikesi ile karşılaşmıştır. Özellikle Doğu Asya ülkeleri, Rusya, Latin Amerika ülkeleri ve Türkiye gibi geç kapitalistleşmiş ülkelerde yaşanan mali krizler ile birlikte neoliberal politikalar tekrardan ele alınmaya, incelenmeye başlanmıştır. Bu sürecin sonunda “Post Washington Konsensüsü” ortaya çıkmıştır. Bu konsensüsün öncekine göre farkı, piyasanın dışındaki etkilere de önem vererek, sosyal ilkelere ve kurumsal yapılara önem vermiş olmasıdır.⁵⁹ Bir önceki dönemde piyasanın sadece düzenleyici rolünü üstlenen devlet, konsensüs ile birlikte ülkelerin kalkınma süreçlerine doğrudan etki edecek bir faktör olarak görülmeye başlanmıştır. Türkay ve Akçay’a göre, ekonomi alanından 1980’lerde çekilen devlet için kullanılan “minimal devlet” söylemi “Post Washington Konsensüsü” sonrası yerini “devletin yönlendiriciliği” söylemine bırakmıştır.⁶⁰

IMF, Dünya Bankası ve DTÖ tarafından 1990’ların sonunda, “iyi yönetim” kavramı ortaya konulmuştur. Bununla birlikte devletin piyasayı kuralısızlaştırma süreci kendisini, sermayenin aynı şekilde kendini düzenleyeceği yeni bir süreçle

⁵⁹ Ümit Akçay-Mehmet Türkay, “Neoliberalizmden Kalkıncı Yaklaşım: Devletin Sermaye Birikimi Sürecindeki Yeri Üzerine”, Mehmet Türkay, **Sermaye Birikimi, Kalkınma, Azgelişmişlik**. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları, 2009. s.6

⁶⁰ Akçay, Türkay, 2009, s.6

harmanlamıştır. Remy Herrera “iyi yönetim” kavramı ve devletin neoliberal yapılandırma içinde alacağı konumu şu şekilde açıklamıştır:

“O hâlde, “iyi yönetim”e içrek olan çarpıcı bir ikilemle karşı karşıyayız: Küreselleşmiş mali piyasalar bu devletleri egemenliklerinden yoksun bırakır ve yabancı merkez sermayesi çevre ülkelerin kapitalist mülkiyet yapısına sızarken, uluslararası örgütler ulusal hükümetleri dışarıdan dayatılan neoliberal ekonomik politikaları benimsemeye çağırmaktadır.”⁶¹

Neoliberal politikalar ile dönüşen ve serbestlik kazanan dünya ticareti içinde, UNCTAD için yeni görev ve sorumluluklar da ortaya çıkmıştır. İthal ikameci dönemde özellikle azgelişmişlik sorunu üzerinden geç kapitalistleşmiş ülkelerde büyüme projeleri üretme niyetinde olan kurumun söylem ve tavsiyeleri, neoliberal politikalar ile beraber tümünden değişmiştir. Serbest gümrük ticaretinin yolunun açılması, uluslararası sermaye dolaşımının kolaylaşması bu dönemde erken kapitalistleşmiş ülkeler ve içerisindeki çok uluslu şirketler için dünyanın geri kalan ülkelerini oldukça önemli kılmıştır. 1960-1970 arası ülkelerin, özellikle iç pazardaki yatırımlarını ve dünya ticaretindeki refahını geliştirme yolunu arayan kurum, içinde bulunduğu değişim sürecinde tümünden farklı politikalar ile donanmak zorunda kalmıştır. Neoliberal politikalar üretmeyi ve serbest gümrük ticaretini bu ülkeler için geçerli kılmak ve bu doğrultuda hamleler önermek, kurumun 1980 sonrası rolü olmuştur.

İhracata dayalı gelişme politikalarının geç kapitalistleşmiş ülkelerde kabul görmesi ile birlikte UNCTAD için yeni stratejiler ve amaçlar gerekli olmuştur. Bu yıllar için genel bir amaç ve politika çizme arayışında olan kurumun, ortaya koyduğu ilk tespit geç kapitalistleşmiş ülkelerde ortaya çıkan borç krizleri olmuştur. Geçen kriz döneminin ortaya çıkardığı döviz krizleri, ülkeleri borç içinde bırakmıştır. Bunun için bu ülkeler içindeki kapsamlı ulusal gelişmeyi hızlandıracak ve elde edilecek bir küresel sermayenin en önemli ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır. Kuruma göre, erken ve geç kapitalistleşmiş ülkelerin refahları, birbirlerine bağımlı hale gelmiştir. Bu sebepten

⁶¹ Remy Herrera. “Kalkınma İktisadının Neoliberal ‘Yeniden Doğuşu’”, **Neoliberalizm ve Kriz**. Barış Baysal, Çiğdem Çidamlı, Deniz Şimşek, Levent Aydeniz (çev.). Hakan Tanıttıran (drl.). Birinci Basım, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2008, s.309

uluslararası ekonomik kalkınmanın sağlanması gereklidir. Bu kalkınmanın sağlanmasının yolunu ise gelişme süreçlerini analiz ettiği çerçevede küresel alanda finanse etme olarak göstermiştir. Ulusal bir kalkınmanın sosyal maliyetini azaltmanın çözümünü uluslararası alanda yapılacak iş birliği olarak göstermişlerdir. Geç kapitalistleşmiş ülkelerin, gelişmiş yani dünya ihracatının çoğunluğunu elinde bulunduran ülkelere alacakları borçlar ile ulusal kalkınmanın yollarını aramaları gerektiğini savunmuştur. Bunun için UNCTAD, köprü ve danışman görevi görecektir ve sistemin çalışmasına katkıda bulunacaktır. Bu süreçte ticaret, finans ve teknolojik açıdan geç kapitalist ülkeler, gelişmiş batılı ekonomilerin bağımlısı haline gelmişlerdir. UNCTAD için serbest piyasa ekonomisini geliştirmek, uluslararası ticaretin önündeki engelleri kaldırmak olarak görülen bu dönemin başlangıcı, geç kapitalistleşmiş ülkelerin bağımlılığını arttıracak birer basamaklar zinciri haline almıştır.

UNCTAD'ın 1980 ile 1995 yılları arasındaki iş birliği ve toplantıları üç noktada incelenebilir. Bu dönemin birinci aşaması “ Çok Taraflı Ticaret Sisteminin Aşınması “ olarak adlandırılmıştır.⁶² Bu aşama, ikinci dünya savaşı sonrası dünya ticaret örgütü üyesi olan ülkelerin, örgütün içindeki tüm ticaret ilişkilerinde uygulanan en avantajlı tarifeyi kullandığı ve gümrük indirimlerinden faydalandığı MFN (Most Favoured Nation) yani en çok kayırlan ülke ilkesinden uluslararası alanda özellikle erken kapitalistleşmiş ülkelerin uzaklaşması ile başlamıştır.⁶³ 1981 yılında gerçekleşen Tokyo turu sırasında, UNCTAD üretim bölümü tarafından yapılan açıklamada dünya ticaretinde MFN'nin düşüşte olduğu doğrulanmıştır. Bu süreçte esnek koruma mekanizmaların özel koşullarda ortaya çıkması, dünya ticaretinde önemli ve geniş bir yer tutmuştur. Bu koruma mekanizması ülkeler için yalnızca ithalat ve fiyatları kontrol etmenin bir aracı değil ayrıca ticareti yöneten faktörlerden biri olarak görülmüştür. UNCTAD raporlarına göre, bu koşullar geç kapitalistleşmiş ülkelerin, GATT tarafından gizlice desteklenmesi ve tanınması olarak nitelendirilmiştir. Uluslararası ticaret sisteminin gittikçe önemsiz hale geldiğini savunan kurum, bunun sebebinin ticaret disiplinin bozulması olarak raporlamıştır. Farklı ülkeler arasında ve farklı ürünler arasında yeni ticaret rejimlerinin kurulmasını, dünya ticareti için tehlike olarak

⁶² United Nations, **Beyond Conventional Wisdom in Development Policy**, New York, 2004, s.5

⁶³ United Nations, 2004, s.6

gördüğünü belirtmiştir. Bu tespitler doğrultusunda kurum, uluslararası ticaret sistemindeki yeni gelişmeleri konu alan bir toplantı gündemine almıştır. 1982 yılında toplanan kurum, gelişmeye karşı büyüyen ayrımcılık, anti-damping vergileri, tarımsal korumacılık ve sözde gri alan önlemlerine karşı temsil edilen ülkeler katılmıştır. UNCTAD'ın ve konferansta temsil edilen ülkelerin mesajları kesin bir dille ticarete ayrımcılık karşıtı olmuş ve kurallar hatırlatılmıştır. MFN ilkesinin notları ve konjonktürel olarak düşme eğilimi tartışılmıştır. MFN ilkesinin esnek koruma koşulları altında uygulanmasının doğru bulunmaması üzerine yeni öneriler gündeme gelmiştir ve bu konferansta gündeme getirilmiştir. Bu öneriler doğrultusunda dünya ticaretinde yeni ve önemli detaylar ortaya çıkmıştır. Geç kapitalistleşmiş ülkelerin tekstil sektöründe ortaya çıkan anlaşmazlıklar sonucunda, erken kapitalistleşmiş ülkeler üzerinde agresif bir baskısı olmuştur. Bununla birlikte, bazı ilkeler ile yapılan ihracat kısıtlamalarının diğer sektörlerde uygulanması ve kotalarda indirimle gidilmesi üzerinde anlaşılmıştır. MFN kapsamındaki özel koşullardan elde edilemeyen bu haklar, bu özel toplantı sonrası yeni sektörel kurumların ve anlaşmaların ortaya çıkması ile karşılık bulmuştur.⁶⁴

UNCTAD VI, 1983 yılında Belgrad'ta toplamıştır. Konferansın altıncı başlığı, korumacılık olarak belirlenmiştir. Bu konferansta tarihsel olarak çok taraflı ticaret sisteminin erozyonunu, ticari ilişkiler ve yapısal uyum kavramları çerçevesinde incelenmiştir. Kurum tarafından sunulan raporlara göre, geç kapitalistleşmiş ülkelerin de lehine alınacak özel önlemlerle birlikte, ticaretin serbestleşmesi için çok taraflı ticaret sistemi içerisinde tutarlı bir yol izlemenin mümkün olduğunu belirtilmiştir. Mümkün olan bu yolun, Tokyo turunda konuşulan ve karara bağlanan ilkeler ile bütünleştirilmesi için çalışmalar başlatılmıştır. UNCTAD sekreterliği, ileride yapılacak çok taraflı ticaret anlaşmalarının içeriğinin gelen önerilerin de kapsamına alınması ile birlikte Belgrad'ta kararlaştırıldığını açıklamıştır. 1982 yılında yapılan bu konferansta, UNCTAD'a göre geç kapitalistleşmiş ülkelere net ve etkili bir biçimde ayrımcılık yapılmıştır. Bunun sebebi uluslararası alanda onların gelişimini ve dünya ticaretinin ölçeğini genişletmektir. GATT içerisinde rolleri ve etkinliklerinin artırılması sağlanmıştır. Raporlara yansıyan bir ayrıntı da erken kapitalistleşmiş ülkelerin bu ayrımcılıklara göz yumdukları olmuştur. UNCTAD, açıklanan gelişme tavsiyeleri içinde geç

⁶⁴ United Nations, 2004, s.6

kapitalistleşmiş ülkelere, her şeyin kazanmak ve gelir elde etmek ile yapılamayacağını, daha fazla gelişmek için dünya ticaret ilişkilerine katkı sunulması gerektiğini söylemiştir.⁶⁵

UNCTAD'ın 1980'li yılların tasarlanmasındaki ikinci aşaması “Uruguay Round” olarak isimlendirilen toplantı olmuştur. Uruguay Round'u, müzakerelerin evrimine kurum için önemli katkılar sağlamıştır. Bu toplantının ticaret ve kalkınma raporuna göre, geç kapitalistleşmiş ülkelerin gelişimi için “Birleşmiş Milletler Kalkınma Projeleri” tarafından finanse edilen yardım projelerinin hayata geçirilmesi gerçekleştirilmiştir. Kurum için bunun anlamı, dünya ticaretinde üstlendiği misyonun, çalışmasını sağlayacak mekanizmanın kurulmuş olması demektir. “Punta Del Este “ olarak açıklanan bu yeni konular ile, kurumun gelişme ve kalkınma konusunda ülkelerin ihtiyaçlarına karşılık bulabileceği kaynaklara ve projelere ulaşabilmesi mümkün olmuştur.⁶⁶

80'li yılında değişen dünya ticaret sistemi ve hâkim olan neoliberal politikalar çerçevesinde dönüşüm yaşayan UNCTAD için üçüncü ve son aşama, yeni bir dünya ticaret örgütünün ortaya çıkışı olmuştur. Kurumun, Uruguay Round'undan aldığı gücün ortaya koyulması için çalışmalar, belirtilen yeni görevler ve projeler ile birlikte 1987 yılında yapılan UNCTAD VII ile başlatılmıştır. Ancak 90'lı yılların başında, kurumun Uruguay'da görüşülen ve geliştirilen yeni ticaret anlaşmalarına ek olarak GATT'ın yerine geçmesi muhtemel bir anlaşma isteği de ortaya çıkmıştır. Bunun sebebi GATT'ın çok taraflı ticaret anlaşmalarının yanında özerk esneklikler ve korumaları da barındırması, ayrımcılık dozunun ayarlanamaması ve tüm ülkelerin faydalanacağı avantajlar barındırmaması olarak açıklanmıştır. Kanada tarafından önerilen yeni çok taraflı ticaret anlaşması ile birlikte, uluslararası ticaretin kurumsal bir çerçeve ve statü kazanacağı belirtilmiştir. UNCTAD tarafından ise, özellikle Uruguay sonrası GATT tarafındaki ülkelerin de bu yeni arayışı kabul edeceği yönünde görüş bildirilmiştir. Ancak geç kapitalistleşmiş ülkeler arasında bu durum ciddi bir sorun yaratmıştır. Özellikle Uruguay Round'ının sonucuna varmak için, UNCTAD'ın Havana sözleşmesinde eksik olan adalet bütünlüğünü sağlayacağından emin olmak istemişlerdir.

⁶⁵ United Nations, 2004, s.6

⁶⁶ United Nations, **Uruguay Round: Papers on Selected Issues**, 1989, s.23

Yeni ticaret sistemi önerisi ve yeni bir organizasyonun da eksik kalacağından duydukları şüpheleri, UNCTAD'ın doğrudan kendisini sorgulayarak belirtmişlerdir. GATT'ın bakanlar kurulu toplantısı 1990 yılının sonunda Brüksel'de yapılmış ve bu tartışmalar bu toplantıdan hemen önce gündeme gelmiştir. Tüm bu sürecin raporlarında UNCTAD'a göre, Havana sözleşmesinden yola çıkarak yeni bir ticaret kurumunun ortaya çıkmasının, öngörülen ve istenilen ticaret hadleri doğrultusunda bir ticaret örgütünün oluşturulamayacağı olmuştur. Ancak UNCTAD, kurulması muhtemel ticaret örgütü sonrası görev ve tanım sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Çünkü özellikle geç kapitalistleşmiş ülkelerin kuruma yeni sistemde şüphe ile yaklaşması, bu yeni organizasyon içinde yer bulmasını güçlendirmiştir.

1990 yılında başlayan tartışmalar ile birlikte dünya ticaret sistemi, elinde var olan çok taraflı ticaret anlaşmalarının güçlendirilmesi ihtiyacı duymuştur. Bunun için en önemli görevi üstlenen UNCTAD, uluslararası alanda temsile edilen ülkelerin, ticaretteki refahı ve serbestliği için dünya genelinde yayınladığı rapor ile bir uyarı yapmış ve çalışmalara başlamıştır.⁶⁷ Bununla beraber Nisan 1994 yılında Marakeş'te Uruguay Round'unda alınan kararlara yenilerinin eklendiğini duyurmuştur. Bu çalışmalar ve revizyonlar sonrası yeni kurulması kararlaştırılan dünya ticaret örgütü sonrası UNCTAD, yeniden önemli bir kurum olarak ülkeler arası çalışmaya devam etmesinin çözümünü yaratmıştır.

1980'li yılların başından itibaren geçilen sürecin nihai bir sonucu olarak Dünya Ticaret Örgütü, 1995 yılında kurulmuştur. UNCTAD için oldukça önemli bir gelişme olan bu örgütün kurulması, kendi varlığını sorgulayacak oldukça fazla görüş ve öneriyi de beraberinde getirmiştir. Bu öneriler kurumun varlığının dünya ticaretinde alakasız bir yer tuttuğu yönünde olmuştur. Ancak 1994 yılında yapılan bir oturum ile DTÖ, UNCTAD'ı Birleşmiş Milletler sistemindeki bozulmaları giderebilecek bir araç olarak görülmüştür ve rolünü keskinleştirmiştir. Kurum yine uluslararası alanda varlığını sürdürmüş, DTÖ ile müzakere içinde kalarak, teknik alanda tamamlayıcı bir parçası olmuştur. UNCTAD, yeni örgütün, çok taraflı ticaret sistemine entegre olması için

⁶⁷ United Nations, **Strengthening International Organizations in the Areas of Multilateral Trade, Note by the Secretary-General of the United Nations**, New York, 1991, A/46/565

yardım edeceği ve bütünleştirici olacağı teminatı ile DTÖ organizasyonun iş birlikçisi haline gelmiştir.⁶⁸

UNCTAD, Uruguay Round'unun sona ermesi ile birlikte başlattığı çalışmaları ile uluslararası ticaret gündeminin sorularına yanıt bulacağı ve nasıl yapılacağı konusunda katkıda bulunacağını belirtmiştir. Yeni gelişmekte olan ticaretin konularını ortaya koyarken, uluslararası küresel güçlerin, geç kapitalistleşmiş ülkelerin kurduğu ilişkileri karşılayamadıklarını, ancak gelişen ticaret sistemine uyum sağlayabileceğini belirtmişlerdir. Erken kapitalistleşmiş ülkelerin, yeni bir ticaret hukuku kapsamında, korumacı ve yapıcı bir konum alacaklarını ve bu şekilde çok taraflı ticaret dengesinin kurulacağını söylemiştir. Küresel politika hedeflerinin karşılanması konusundaki endişenin varlığından söz edilmiştir. Çünkü ulusal para ve döviz politikalarının hepsinde ortaya çıkan farklılıkların giderilmesindeki disiplin eksikliğinin, uluslararası zeminde yapılacak ticaretin önünde dengesizlikler yaratabileceğini belirtmiştir. UNCTAD, 1980 ve 1990 yılları arasında ekonomilerinde neoliberal geçiş yaşayan özellikle geç kapitalistleşmiş ülkelerde, faiz oranı ve döviz krizi istikrarsızlığı sorunu oluştuğunu vurgulamıştır. Kuruma göre bunun sebebi, ticaretin uluslararası alanda ölçeğinin genişlememesinden kaynaklanmıştır. Erken kapitalistleşmiş ülkelerin bu ülkelerle ticaretteki ilişkilerinin yok olması, yeni gelişen ticaret ilişkilerinin başlıca çalışma noktası olması gerektiğini savunmuştur. Kurumun raporlarına göre, bu ekonomik konjonktür geç kapitalistleşmiş ülkelerde bazı mallara olan bağımlılık ve borç krizi yoğunlukla devam etmiştir. Dünya ticaretinin serbest ve dengeli gelişebilmesi için bu ülkelerin üretim alanında daha fazla bilgiye ulaşması ve sermaye hareketliliğine ihtiyacı olmuştur.

UNCTAD, 1995 yılında yeni ve gelişen dünya ticaretinin konuları üzerinde hazırladığı raporda emek gücünün, kapitalist gelişme ve kalkınmanın önünde önemli bir maliyet yarattığını vurgulamıştır. Küresel sermaye hareketlerinin sayısının ve büyüklüğünün artması yönünde görüş bildirmiştir. Neoliberal ekonominin gerekliklerinden biri olarak, ücretlerin maliyetinin daha düşük olduğu alanlara doğru üretimi kaydırmak UNCTAD için de bir gelişme varsayımı haline gelmiştir. Ülkelerin

⁶⁸ Commission on Global Governance, **New and Emerging Issues on the International Trade Agenda, Note by the secretariat to the tenth executive session of the TDB**, Mart 1995, TD/B/EX(10)/CRP

borç krizlerinden çıkması, döviz kurunun istikrarı ve sermaye yatırımları çekmesi için, bu sermaye hareketliliğinin önünün açılması tavsiye edilmiştir.⁶⁹ Kurumun bu raporda emek gücü açısından zengin ülkeler ile, sermaye açısından zengin ülkeler arasındaki ticaretin dengesizliklerinin, ticarete kurulacak ortaklıklarla çözülmesi gerektiğini savunmuştur. Çözüm olarak, kapitalistleşme sürecindeki ülkelerin, ulusal politikaları ile küresel politikaları arasında yaşanan çatışmaların sona ermesi olarak gösterilmiştir.

1980’li yıllardan itibaren UNCTAD, geçirdiği üç aşama zinciri ile birlikte uluslararası ticarete neoliberal evrimi yaşamıştır. Kapitalist üretim ilişkilerinde küresel bir aktör olarak yer almıştır. 60’lı yıllardan itibaren, ekonomik gelişmenin formülünü geç kapitalistleşmiş ülkeler ve savaş sonrası bağımsızlık kazanan ülkelere yerleştirme amacıyla olan UNCTAD, dünya ekonomisinde yaşanan geçiş sürecinde neoliberal çözümler ile uluslararası ticarete rol kazanmayı hedeflemiştir. Kurumun, kapitalizmin küreselleşmesi ve gelişmesi için gördüğü köprü görevi bu yıllarda engellerle karşılaşmıştır. Özellikle erken kapitalistleşmiş ülkelerin lehine gerçekleşen özel ve esnek ticaret koşulları kurumun üzerinde güven sorunları yaratmıştır. Birinci aşama olarak anlatılan, çok taraflı ticaret anlaşmasında yaşanan bu çöküşler, UNCTAD için yeni ticaret politikaları ve çözümler bulma zorunluluğu gerektirmiştir. Bu aşamada kurum, kesin bir biçimde ekonomik gelişmeyi sağlayacak bir destekçi değil, bu ticaretin bizzat tarafı olduğu imaları oldukça gündeme gelmiştir. Dünya kapitalizminin küreselleşmesi, erken kapitalistleşmiş ülkeler açısından neoliberal ekonomik güçlenmenin önemli zemini olması ve UNCTAD’ın 80’li yıllarda raporlarının bu ülkelerin kapitalist gelişme tavsiyeleri ile paralellik taşıması, bu eleştirileri beraberinde getirmiştir. İkinci aşamada ise Uruguay Raund’u ile üzerindeki bu baskıdan kurtulmak isteyen kurum, geç kapitalistleşmiş ülkeler adına yardım projeleri ve esnekleştirme politikaları arayışında bulunmuş, uluslararası ticarete kendisinden beklenen görevlere uygun hareket etmeye çalışmıştır. Üçüncü aşamada DTÖ’nün kurulması ile beraber, Birleşmiş Milletler adının altında bir kurum olarak, örgütün ABD içindeki bir temsilcisi haline gelmiştir.

⁶⁹ Commission on Global Governance, 1995, s.11

3.4 UNCTAD'ın Dünya Ekonomisinde Varlığını Sürdürebilme Çabaları ve Değişen Kurumsal Yapısı

1994 yılında Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulması ve neoliberal politikaların geçirdiği dönüşüm ve yapısal uyum süreçleri, UNCTAD için bu yılların amacını kurumsal hayatta kalmak olarak belirlemiştir. Kurum için 1980'li yıllar, desteklerinin karşılığını alamadıklarını düşünen merkez ülkelerin de yeterince destek göremediklerini düşünen çevre ülkelerin de eleştirileriyle geçmiş ve dünya ticaretindeki yeri tehlike altına girmiştir. Tekrardan itibar kazanmak ve kurumsal yaşantısına devam edebilmek adına DTÖ ile ortak zeminler yakalamış, bu çerçevede varlığını devam ettirmiştir.

UNCTAD'IN 1981 yılından itibaren düzenli olarak her sene yayınladığı ticaret ve kalkınma raporu 1996 yılında bir sene olmak koşulu ile yayınlanmamıştır. Bunun yerine UNCTAD sekreteryası 1996 yılında yeni çalışmalara yöneldiği faaliyet raporu ile gelecekteki ticaret görüşmelerindeki konularını ve amaçlarını iki konu üzerinde yoğunlaştıracaklarını açıklamıştır. İlk sürdürülebilir kalkınma gündeminde yer almak ve destek vermek amacıyla “çevre” üzerinde durmak olarak saptanmıştır. Diğer ise teknolojik gelişmelere ayak uydurmak ve ekonomik gelişmeyi hızlandırmak için “enerji” alanında çalışmalar yapmak olarak hedeflenmiştir. Tüm bu süreçlerde UNCTAD'ın kendisi için belirlediği amaç, geç kapitalistleşmiş ülkelerin çok taraflı ticaret anlaşmalarında entelektüel ve teknik alanlarda desteklenmesi olmuştur.⁷⁰

1996 yılında Güney Afrika'nın Midrand şehrinde yapılan UNCTAD IX konferansı ile birlikte, kurumun uluslararası ticaret sistemi içinde hayatta kaldığını ve faaliyet yürüttüğünü doğrulamıştır. Kurumun bu konferansta da ortaya koymak istediği temel anlayış ve görevler bütünü geç kapitalistleşmiş ülkelere yardımcı olmak olarak aktarılmıştır. Bu yardım, onların dünya kapitalizmine entegrasyon süreçlerine ve gelişimlerine destek olmak olarak anlaşılmış ve Uruguay'da kazanılan fırsatların en yüksek düzeyde yeniden elde edilmesini hedeflemiştir. Bunun için erken kapitalistleşmiş ülkeler ile tarife zirveleri yapmak ve onlardan destekler bulmak istemiştir. Bu aşamada

⁷⁰ United Nations, **Midrand Declaration and a Partnership for Growth and Development**, 1996, TD/377

kurumun amacı tekstil, giyim, tarım ürünleri, balık ve balık ürünleri gibi sektörlerde geç kapitalistleşmiş ülkelerde gerçekleşen üretime ilgi çekmek olmuştur.

1996 yılında gerçekleşen UNCTAD IX raporlarındaki önemli maddelerden biri ise geç kapitalistleşmiş ülkelerin, DTÖ'ye katılma ve başvuru süreçlerinde yaşadığı sorunlar olmuştur. UNCTAD'ın tekrardan kurumsal hayatta kalmasının önemli bir faktörü olan DTÖ ile yürüttüğü paralel çalışma alanı, bu örgüte katılım süreçlerinde ve geçiş dönemlerinde bu ülkeleri yönlendirmesi ile devam etmiştir. Geç kapitalistleşmiş ülkeler ile beraber Çin, Rusya, Vietnam ve petrol ihraç eden bazı ülkeler dahil, DTÖ'ye girmek için müzakere eden bütün kanallara UNCTAD, önemli bir bağış desteği ile birlikte yardım etmiştir.⁷¹

UNCTAD X, 2000 yılında Bangkok'ta gerçekleşmiştir. Kurum tarafından yürütülen müzakerelerde geç kapitalistleşmiş ülkeler açısından yoğun gündem oluşturan küreselleşme ve DTÖ'nün içindeki eşitsiz ilişkiler tartışılmıştır. Her ne kadar pratikte bu ülkeler için şüpheli bir zemin haline gelse de UNCTAD, özellikle uluslararası ticaret için diğer kurumlarda temsil edilmek üzere bir dayanışma alanı olarak görülmeye devam etmiştir. DTÖ içinde erken kapitalistleşmiş ülkelerin hakimiyet kurması ve küreselleşmeye olan tedirginlik bu görüşmelerin gündemini oluşturmuştur. Dünya ekonomisinin küreselleşmesi ve ticaret ilişkilerinin sınırlarının gelişmesinin ardından bu ülkeler kendi çıkarlarına sahip çıkması için UNCTAD'ın desteğine ihtiyaç duymuştur. Erken kapitalistleşmiş ülkelerin özellikle uluslararası ticaret örgütlerinde güçlenmelerinin önüne geçmek için bu müzakerelerde adımlar atılmıştır. Bunun sonucunda 2000 yılı sonrası UNCTAD, dünya kapitalizminin öncüsü olan merkez ülkeler için bir siyasi boyut kazanmıştır. Bu kutuplaşmanın tarafı olarak gördükleri kuruma ve yürüttüğü destek ve kalkınma ilişkilerine yardımlarını kesmişlerdir. Böyle bir desteğin kesilmesi ve Birleşmiş Milletler'in yeni kaynaklar oluşturamaması ile birlikte UNCTAD ciddi bir ekonomik problem ile karşı karşıya kalmıştır.⁷²

Kurumsal hayatına özellikle geç kapitalistleşmiş ülkelerin uluslararası ticaret ve kalkınma aşamalarında rol almak, destek olarak yönlendirmek amaçları ile başlayan

⁷¹ United Nations, **WTO Accessions and Development Policies**, 2002, UNCTAD/ ITCD/ TSB/ 10

⁷² Yüksel Yücekal, "Küreselleşme Bağlamında UNCTAD'ın Rolü ve Geleceği", **Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi**, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ağustos 2003, Sayı X, s.34

UNCTAD için, yirmi birinci yüzyıla gelindiğinde bu hedefler sarsılmıştır. Öncelikle bu ilişkilerde tarafsızlığı sorgulanan kurum, DTÖ'nün kurulması ile beraber dünya ticaretinde oldukça minimal misyonlar yüklenmek zorunda bırakılmıştır. Bu aşamada UNCTAD, dünya ekonomisindeki varlığını kuruluş politikalarından farklı bir yöne çekerek ve yeniden önem kazanarak devam etmiştir. Yirmi birinci yüzyılda ortaya çıkan UNCTAD yapısı, teknolojik gelişime ayak uydurmuş küresel boyutta bir raporlama kurumuna dönüşmüştür. Özellikle üye olan ülkelere yıllık doğrudan yatırım raporları yayınlarak, dünya genelinin istatistikleri ile karşılaştırmış ve kalkınma önerilerini bu raporlar üzerinden yapmaya başlamıştır. 90'lı yıllar itibarıyla UNCTAD, dünya ekonomisinde diğer uluslararası örgütlerin sayısının artması ile birlikte, titiz ve periyodik işleyen bir raporlama kurumuna dönüşmüştür. Ancak kapitalist gelişmenin geç kapitalistleşmiş ülkelerde yaşanabilmesi için uyarılar ve öneriler çerçevesinde bu ülkelerin ekonomik politikalarına müdahale etmek amacından da vazgeçmemiştir.

UNCTAD'ın geçirdiği kurumsal dönüşüm, dünya ekonomisinde önemli bir belge ve bilgi erişimi rahatlığı yaratmıştır. Bu sayede neoliberal politikaların dünya genelinde yarattığı eşitsizlikler belgelerle ortaya konmuştur. Susan George bu eşitsiz ilişkiler bütününe UNCTAD'ın rolünü şu şekilde açıklamıştır:

“Amerika dünyadaki en eşitsiz toplumlardan biri olmakla birlikte hemen hemen tüm ülkeler son yirmi yılda neoliberal politikalar nedeniyle eşitsizliklerin artmasına tank olmuştur. UNCTAD, 1997 Trade and Development Report’unda bu lanet olası gerçeğin ortaya çıkardığı etkiyi, gelir eşitsizliği, fakirleşme ve orta sınıfın durumunun iyice kötüleştiğine ilişkin 2600 ayrı çalışmaya dayanarak yayınlamıştır. UNCTAD bu eğilimleri Çin, Rusya ve önceki Sovyet ülkeleri de dahil olmak üzere düzinelerce farklı ülkeler temelinde belgelemiştir.”⁷³

Buradan hareket ile kurumun dünya ekonomisinde algılanan yeni işlevi, kapitalist gelişme yöntemi tavsiyelerini yayınlamak isterken, dünya ekonomisinin neoliberal politikalar ile birlikte yaşadığı eşitsizlikler toplamını belgelerle yayınlamak

⁷³ Susan George “Neoliberalizmin Kısa Tarihi”. **Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi**. Gülsüm Akalın (çev.). Gülsüm Akalın, Uğur Selçuk Akalın (Ed.). Birinci Basım, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2009, s.43

olmuştur. Yine neoliberal politikaların geç kapitalistleşmiş ülkelerin aleyhine işlemekte olduğuna işaret etmek için UNCTAD raporlarına başvuran Martin Hart- Landsberg, Çin haricindeki ülkeler için 1990'lardaki ortalama ticari bütçe açığının, 1970'lere göre GSYİH'nın yaklaşık yüzde üçünden daha fazla oranda yükseldiğini ve büyüme oranlarının ise ortalama yıllık yüzde iki daha düşük seviyelerde olduğunu tespit etmiştir.⁷⁴ UNCTAD'ın geç kapitalistleşmiş ülkelerdeki kalkınma politikalarına gösterdiği destek ve önerileri, onların neoliberal dönüşümü yaşamaları gerektiğini anlatan tüm raporları ile ters düşmüştür. Çünkü bizzat kendi çabasını da ortaya koyarak, dünya kapitalizmine entegre olmalarının yolunu açmaya çalışan kurum, kendi raporlarında bu ülkelerin ekonomilerinin neoliberal politikalar ile birlikte kötüye gittiğini açığa çıkarmıştır.

21. yy. ile birlikte küresel alanda rolü dünya ticaret örgütlerine entegrasyonun bir parçası olarak belirlenen ve bu çerçevede ülkelerin kapitalist gelişmelerini gözlemleyen, raporlayan ve öneriler getiren UNCTAD'ın, yayınladığı raporlar kalkınma ve uluslararası iş birliği üzerinden ilerlemiştir. Yıllık yayınladığı “Doğrudan Yatırım Raporu” ile birlikte şu alanlarda da çalışmalar yapmış ve raporlamıştır:

- En Az Gelişmiş Ülkeler,
- Uluslararası Ticaret ve Gelişme Kazançlarının Sağlanması,
- Organik Yakıt ve Yenilenebilir Enerji,
- İklim Değişikliği ve Ticaret,
- Hammadde ve Kalkınma,
- Uluslararası İş Birliği İçin Rekabet Kurumu Politikası Uygulamalarıdır.⁷⁵

Bu çalışmalar, UNCTAD'ın uluslararası ticarete temsilcisi ve destekçisi olduğunu iddia ettiği geç kapitalistleşmiş ülkelerin entegrasyon süreçlerine konjonktürel çözümler getirdiği örnekler olmuştur. Nitekim küreselleşmenin gelinen safhasında kurumun getirdiği çözüm önerileri uluslararası ticaret örgütleri ve sermaye kesiminin

⁷⁴ Martin Hart-Landsberg “Neo-Liberalizm: Mitler ve Gerçeklik” ”, **Neoliberalizm ve Kriz**. Barış Baysal, Çiğdem Çıdamlı, Deniz Şimşek, Levent Aydeniz (çev.). Hakan Tanıttıran (drl.). Birinci Basım, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2008, s.91.

⁷⁵ “ UNCTAD Reports“ <https://unctad.org/en/Pages/publications.aspx>

ihtiyaçlarına paralel olarak hazırlanmıştır. Küresel alanda sermaye, geç kapitalistleşmiş ülkelere yaptığı yatırımların yönelimini belirlemek istemiştir. UNCTAD'ın bu örneklerde olduğu gibi sürdürülebilirlik alanında yöneldiği çalışmalar, kapitalizmin yaşadığı krizler ve bundan çıkış aşamasındaki çözüm yolları olarak hazırlanmıştır. Bu açıdan erken kapitalistleşmiş ülkeler ve sermaye açısından önemli bir sorunu gündemine almıştır. Başlangıçta koyduğu hedeflerine ve ye ülkelere karşı sorumluluğunu rağmen bu konjonktürel faktörlerden gündemini biçen kurumun, kapitalizmin yaşadığı krizlerden çıkış çabasında güçlü taraf ile hareket etmesi, dünya ekonomisindeki tarihsel rolüne bütünüyle denk düşmüştür.

4. TÜRKİYE İLE UNCTAD İLİŞKİSİNİN TÜRKİYE’NİN KALKINMA DİNAMİKLERİ ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ

Türkiye’nin 1960’lı yıllardan itibaren dünya ekonomisindeki yerinin tartışılacağı bu bölümde, ülkenin UNCTAD’a üye olmasındaki amaçlar ve dünya ekonomisine eklemlenme çabaları incelenecektir. Özellikle önceki bölümlerde tartışılan geç kapitalistleşmiş ülkeler için kurumun anlamı, spesifik bir örnek olarak Türkiye ekonomisi üzerinden ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu süreçte Türkiye’nin kalkınma stratejileri, UNCTAD’ın önerilerinin izdüşümü olarak değerlendirilmeye alınacak ve sonuçları ile beraber değerlendirilecektir.

UNCTAD’ın genel çalışma mekanizmasını ve amaçlarını üçüncü bölümde incelenirken ayrılan zaman aralıkları, Türkiye incelenmesinde de uygulanacaktır. İlk olarak Türkiye’nin kuruma üye olduğu yıllardaki ekonomisi ele alınacaktır. Bu incelemeden sonra geç kapitalistleşmiş ülkeler için güven kaybeden ve dünya ekonomisi içinde var olma çabasına giren UNCTAD’ın Türkiye ekonomisi gözünden durum değerlendirilmesi yapılacaktır. Son kısımda ise özellikle 1990’lı yıllar sonrası, ticaret ve yatırım odaklı rapor çalışmaları ile var oluşunu sürdürmüş bir kurum olarak UNCTAD cephesinden, 2004 yılına kadar Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisindeki yerinin tespiti yapılacaktır. Bu bölümün amacı, UNCTAD’ın geç kapitalistleşmiş ülkeler açısından anlamını ve niteliğini mikro bir örnek üzerinden tartışmak olacaktır. Bu tartışma ile Türkiye ekonomisinin 1960’lı yıllardan yirmi birinci yüzyıla kadar ekonomi politikasının incelenmesi de mümkün olacaktır.

4.1 Türkiye'nin UNCTAD İle İlişkilenme Süreci

Türkiye, 1964 yılında Cenevre'de yapılan ve ilk konferans olma özelliği taşıyan UNCTAD I'e katılan yüz yirmi ülkenin içinde yer almış ve ilk konferanstan itibaren üyeliğini sürdürmeye devam etmiştir. Geç kapitalistleşmiş ülkeler ve ikinci dünya savaşı sonrası bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerin çoğunluğunu oluşturduğu grubun içinde yer alan Türkiye, UNCTAD için önemli görülen bir noktada konumlanmıştır. Bunun sebebi Türkiye ekonomisinin bir tıkanma dönemi geçirmiş olması ve ardından kalkınma planlaması yapmak ve uluslararası ticarete var olmak istemesidir. Uluslararası ticarete yerini belirlemek ve kapitalist gelişme dinamiklerine küresel çapta ayak uydurmak isteyen Türkiye ekonomisini, bu sürece girmeye karar verdiği aşamalar ve ekonomi politikalarından yola çıkarak dönemselleştirerek incelenebilir.

4.1.1 Türkiye Ekonomisinin Dış Borç ve Kredi Kullanımı Sorunları (1954-1962)

UNCTAD'ın 1964 yılında yapılan konferans öncesi yaptığı hazırlık çalışmaları içinde geç kapitalistleşmiş ülkelerin dış borçları ve geri ödeme vadelerinin kısalığı önemli bir tartışma konusu olmuştur. Bunun ekonomik istikrar ve gelişmenin önünde önemli bir engel olduğunu düşünen UNCTAD sekreteryası, bu çalışma içinde en fazla bakılması ve çalışılması gereken dokuz ülke arasında Türkiye'ye de yer vermiştir. Bu çalışmalara göre Türkiye'nin dış kamu borcu 1955 yılında tahmin edilen rakam olarak 600 milyon dolar seviyesinde iken, 1962 yılında bu rakam 931,5 milyon dolara yükselmiştir.⁷⁶ Yüzde 28 oranında bir artış görünen Türkiye ekonomisi dış kamu borçları için UNCTAD I'de önemli bir sayfa açılmış, geri ödemelerdeki vade darlığının, ülkenin kapitalist gelişme sürecinde büyük bir tehlike olduğu vurgulanmıştır. Bu tehlike ile gündeme taşınmış sorun, Türkiye'nin UNCTAD ile ilişkilenme sürecinin başlaması anlamı da taşımıştır. Türkiye için bu konferansta yer almanın ve UNCTAD önerileri

⁷⁶ United Nations, **Proceeding of the United Nations Conference of Trade and Development Geneva 23 March- 16 June 1964**, Volume II Policy Statements, New York, 1964, s.45

doğrultusunda uluslararası ticarete var olmanın bir diğer önemi de erken kapitalistleşmiş ülkeler ile yapılması planlanan ticaret anlaşmaları içinde olarak ithalattan kaynaklanan dış borç sorununa müdahale etmek olmuştur. Boratav, Türkiye ekonomisinin 1954-1961 yılları arasındaki dönemini şu şekilde özetlemiştir:

“ 1954-1961 yılları, savaş sonunun genişleme konjonktürünün ve liberal dış ticaret politikalarının son bulduğu; ekonominin görece bir durgunluk içinde dalgalanmalara tabi olduğu; ihraç mallarına yönelik talepteki düşme ve dış kaynakların belli bir düzeyi aşması yüzünden doğan dış tıkanmaya tepki olarak ithalat sınırlamalarına gidildiği bir dönem olarak nitelendirilebilir.”⁷⁷

Türkiye'nin bu dönemde dış borcunun artmasının sebeplerinden biri Boratav'ın da açıkladığı gibi ihracat mallarına yönelik taleplerdeki azalma olmuştur. Bu süreçte kendi ekonomik daralmasına çözüm olarak ithalata getirilecek sınırlamalara başvuran Türkiye ekonomisi hem de yeni bir kalkınma ve ekonomik büyüme sürecine girmek niyetinde olmuştur. Türkiye ekonomisi için bu dönemde getirilen dış ticaret politikalarına has tedbirler, dışarıdan alınan yardım kredilerinin önündeki engelleri kaldırmak için de planlanmıştır. Türkiye'nin 1950-1962 yılları arasında Dünya Bankası (IBDR) ve Uluslar arası Kalkınma Birliği'nden (IDA) sağladığı kredilerin toplamı 61 milyon dolara ulaşmıştır. Bu kredilerin %71'lik kısmı alt yapı çalışmalarına ayrılmış, yüzde 29'luk kısmı ise Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası tarafından özel girişimciler için kullanılmıştır. Dünya Bankası ve IMF, Türkiye'nin uyguladığı ekonomik politikaları sebep olarak ortaya koymuş ve 1954 yılı sonrası kredilerini kesmiştir.⁷⁸ Bu süreçte Türkiye'nin bu problemleri korumacı bir politika ile değil uluslararası alanda kurduğu ilişkilerin sürdürülmesiyle çözmek konusunda özellikle IMF tarafından baskılar oluşturulmuştur. Bu anlamıyla Türkiye, dış politika belirleme aşamasında dünya ekonomisine eklemlenme arayışına bağımlı kalmıştır. Bu dönemde Demokrat Parti tarafından, IMF kararlarına ve önerilerine bağlı kalınması ile birlikte Türkiye ekonomisi Milli Korunma Kanununu çıkartmaya, ithal ikamecilik politikalarına devam etmeye ve

⁷⁷ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908–1985**, 11.Baskı, İstanbul: İmge Kitabevi, 2007, s. 107

⁷⁸ Oktar Türel, **Geç Barbarlık Çağı- 1 “ Dünya ve Türkiye”**, Birinci Basım, İstanbul: Yordam Kitap, 2010, s. 132

popülist politikalar izlemeye devam etmiştir.⁷⁹ Ancak işlerin dış yardımlar ve kısa vadeli kredi çözümleriyle yoluna girmemesi üzerine dış borçlar, ihracatın yüzde otuzunu aşmıştır.⁸⁰ Dış borç seviyesi ile sermayenin devalüasyon beklentisi ortaya çıkmış ve bu beklenti sermayenin yurt dışına kaçması ile sonuçlanmıştır. Dönemin karaborsasında 1 dolar karşısında türk lirasının değeri 20TL civarına kadar yükselmiştir. Bu gelişmeler 4 Ağustos 1958 yılında Türkiye ekonomisini devalüasyon yapmaya zorlamış ve dış ticaret politikalarında alınan tedbirler hafifletilmiştir. Tedbirlerde meydana getirilen gevşemelerle birlikte Türkiye ekonomisi için çözülmesi için baskılarla karşı karşıya kaldığı sorunlardan biri de özel sektöre getirilen ithalat sınırlamaları olmuştur. Ülke sınırları içindeki ticaret sermayesi için bu yıllarda yönelim lüks tüketim mallarına doğru olmuştur ve bu sınırlamalar sermaye birikimi tarafından sorunları beraberinde getirmiştir.⁸¹ Giderek hızlanan enflasyonu kontrol altına alabilmek, durdurabilmek de dış ticarete getirilen önlemlerin yanında politikaların konusu olmuştur. Ülke dışından gelen tavsiyeler ve ülke içindeki sermaye tarafından gündemleştirilen sorunlar sonrasında Türkiye, dış ticaretteki tedbirleri askıya alma yoluna gitmiştir.

27 Mayıs 1960 yılında Türkiye’de meydana gelen askeri darbe ile ülkenin ekonomi ve politik gündemi hareketlenmiştir. Türkiye’nin kapitalist gelişmeyi planlamak adına dış önerilerin dikkate almasının ardından gerçekleşen darbe ile birlikte ekonomi uygulamaları, yeni bir planlama atmosferinde yürütülmüştür. Askerlerin iktidarı sivillere kısa bir süre sonra bırakmasının ardından Türkiye’de bir planlama örgütü kurulması çalışmaları yapılmıştır. Askeri darbenin yapılmasındaki sebep olan geçmiş dönem uygulamalarına tepkiler ile birlikte bir planlama düşüncesi de bu dönemin yaşanmasında etkili olmuştur.⁸²

⁷⁹ Boratav, 2007, s.110

⁸⁰ Gülten Kazgan, **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009) “Ekonomi Politik” Açısından Bir İrdeleme**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 100-101

⁸¹ ⁸¹Haldun Güllalp, **Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri**, İkinci Basım, Ankara: Yurt Yayınevi, 1987, s.49

⁸² Ümit Akçay, **Kapitalizmi Planlamak “Türkiye’de Planlama ve Devletin Dönüşümü”**, Birinci Basım, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı, 2007, s.72

4.1.2 Türkiye'nin UNCTAD Üyeliğinin Başlaması: Türkiye'de Planlı Dönem ve İthal İkamecilik (1964-1980)

Türkiye ile UNCTAD ilişkilerinin resmi olarak başladığı tarih olan 1964 yılında, geç kapitalistleşmiş ülkelerin ortak furyası ve dönemin dış ticaret politikalarını belirleyen anahtar strateji ithal ikameye dayalı kalkınma olmuştur. Kurulma sürecinin başlamasından itibaren UNCTAD, dünya ticaretinde ortak zemini bulma çabası ile hem geç kapitalistleşmiş ülkeler için bir dış ticaret fırsatı yaratmak istemiş hem de ekonomik gelişmenin reçetesini uygulanması gereken ithal ikameye dayalı büyüme stratejilerinden geçtiğini savunmuştur. Bununla birlikte bu dönemde sanayileşmiş ülkeler için oldukça elverişli bir ticaret hareketliliği yaratmanın bilincinde olan kurum, ekonomik büyümenin yaratacağı ithalat bağımlılıklarını neredeyse gözden kaçırmıştır. Geç kapitalistleşme aşamasında bir ekonomi olarak Türkiye ekonomisi, aynı dönemde hem UNCTAD üyeliğinde yer almış hem de büyüme stratejilerinde dünya konjonktürüne göre konumlanmıştır. Bu şekilde iktisat politikalarının uygulanış şekilleri ülkelere göre farklılıklar gösterse de, Türkiye ekonomisi bu yıllar arasında UNCTAD'ın tavsiyelerine oldukça yakın makro ekonomik hamleler gerçekleştirmiştir.

1960'lı yıllar itibarıyla Türkiye, kapitalist gelişmesini gerçekleştirebilmek adına planlı kalkınma modeline geçmek istemiş ve dünyada yaşanan gelişmelere ayak uydurmak için uluslararası kurumlarla ilişkilerini devam ettirmiştir. Türkiye'nin dış ticaret politikalarında korumacı tutumdan vazgeçmesi ile birlikte uluslararası kurumlardan almak istediği krediler için yolu açılmıştır. Bu planlamanın yapılmasında başlıca faktör 27 Mayıs darbesinin ardından yeni uygulamaların hayata geçirilmek istenmesidir. 1960 darbesi amacını hızlı kalkınma olarak belirlemiştir. Bu şekilde içlerinden dövize öncelik tanımak koşulu ile kıt kaynakların planlı bir şekilde tahsisini sağlayacağını vaad ediyordu ve aynı konuda OECD tarafından bir dış baskı ile karşı karşıyaydı.⁸³ Türkiye'nin ithal ikameci büyüme anlayışına geçişi de bu planlı döneme ait çabaların sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye'yi UNCTAD'ın içinde olan

⁸³ Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, 19.Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 179

lkelerden biri haline getirmesinde de önemli bir rol oynayan bu dönemin politikası beşer yıllık hazırlanan üç farklı kalkınma planı olmuştur.

Ekonomini yeni koşullarıyla uygulanması tasarlanan bir büyüme stratejisine uygun duruma getirmek isteyen Türkiye, bu dönemde planlama çerçevesinde bir iktisat politikası yapmak istemiştirt. 1963 yılından itibaren yrrlge konulan “ Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı” ile birlikte bu süreç hayata geirilmıştır. 1967 yılına kadar sürdürülen kalkınma planının temel zeminini ithal ikameci büyüme stratejisi oluşturmıştır. Birinci beş yıllık kalkınma planının ardından beşer yıllık iki plan daha Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından hazırlanmış ve yrrlge koyulmuştur. Birinci beş yıllık kalkınma planındaki hedef, ekonomideki sorunları çözüme kavuşturarak, ülkenin imkânlarını tespit etmek, bunları harekete geçirmek olarak belirlenmiştir. Planın on beş yıllık süreçte koyduğu hedefler arasında ekonomideki gelişme hızının yıllık %7 civarında sağlanması yer almıştır.⁸⁴ Planda, ekonomideki yüzde yedi oranındaki büyümenin karşılığı olarak ekonomik gelişme veya kalkınma tanımlanmıştır. Bu on beş yıllık süreçteki beşer yıllık kalkınma planlarının istihdam sorununu çözmek, demeler dengesinde iyileşme sağlanması ve bunların sosyal adaleti sağlayarak yapılması hedefleri arasında yer almıştır.⁸⁵ Bunların gerçekleşmesinde yüksek gelir seviyelerine ulaşmak istenmiştir.

Gelişme biçimi ve uygulanışı açısından bu dönemin ithal ikamecilik anlayışı, daha önce uygulanan ithal ikameye dayalı büyüme stratejilerinden farklılık göstermiştir. Bu farklılıklar, yine korumacı ve iç pazara dönük ithal ikame anlayışının içinde değişen sanayileşme tanımı, yatırımların dağıtılması ve bazı sektörlerin ne çıkartılması olmuştur.⁸⁶

Türkiye’nin sanayileşme alanında yaptığı değişikliklerde belirleyici faktör dönemin burjuvazisinin tüketim talepleri olmuştur. Bu şekilde ithal edeceği ve içeride benzerini üreteceği malların seçiminde i piyasasının talebini karşılama önceliği sağlanmıştır. Bu malların çoğunluğunu erken sanayileşmiş ülkelerin dayanıklı tüketim

⁸⁴ DPT, **Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**, 1963-1967, s.33-34

⁸⁵ DPT,33-34

⁸⁶ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908–1985**, 11.Baskı, İstanbul: İmge Kitabevi, 2007, s. 118-119

malları oluşturmıştır. Devlet, Türkiye burjuvazisinin bu ihtiyacını karşılamak için döviz kıtlığına rağmen bu malların ithalatını gerçekleştirmiş ve içeride benzer şekilde örnek olarak üretimine başlamıştır.

Dış ticarete geçmiş dönemlerden beri süre gelen sıkıntıların 1960'ların başından itibaren kısmen aşılmasındaki etken, Türkiye'nin dış ticaret sorununu kalkınma planları doğrultusunda gündeme getirip bununla ilgili adımlar atmak istemesi olmuştur. Türkiye hem dış ticarete karşılaştığı döviz yeterliliği problemini aşmak hem de tıkanmaların önüne geçmek için bu 1963'te yapılan kalkınma politikalarında bu kısım içim çözümler üretmek istemiştir. UNCTAD ile ilişkilerin başladığı tarih olan 1964 yılında Türkiye, kalkınma planını yeni oluşturmuş, ithal ikameci büyüme stratejisi içinde dış ticaretteki engelleri aşmak ve büyümenin yollarını aramak isteyen bir konumdaydı. Cenevre'de düzenlenen ilk konferans olan UNCTAD I'de tüm açılış konuşmaları içinde Türkiye adına söz alan dönemin Dış İlişkiler Bakanı Feridun Cemal Erkin, Türkiye'nin girdiği süreçteki dış ticaret sorunlarının kalkınma ile ilişkisini, geç kapitalistleşmiş ülkeler ile kader birliği de yaparak şu sözlerle anlatmıştır:

“Özellikle ticaret ve gelişme arasındaki bağlantılarda uygulamaların yavaş olduğu algılanabilir. Bu bağlantılar, kabul etmeliyiz ki, hem ekonomi literatüründe hem de pratik alanda ihmal edilmiştir. Neyse ki, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından çok önem taşıyan iki karar sayesinde bu eğilim son yıllarda tersine dönmüştür. Bunlardan ilki “ Birleşmiş Milletler Kalkınma On Yılı” ikincisi ise “ Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı” olmuştur.”⁸⁷

Türkiye 'nin dış işleri bakanının UNCTAD I'in açılış konuşmaları arasında yaptığı bu konuşma, Türkiye'nin dış ticaret ilişkilerinde bu platformu oldukça önemsedğini göstermiştir. Geç kapitalistleşmiş ülkelerin ve bağımsızlıklarını yeni kazanan ülkelerin aynı dönemde dış ticaret engeline takılmaları ve döviz kıtlığı yüzünden dışarıdan gelecek desteklere duyulan ihtiyaç UNCTAD'ın gerçek bir destek olarak yola çıkmasında etkili olmuştur. Geç kapitalistleşme sürecinde olan Türkiye için de, bu dönemde alınacak finansal destekler ve dış ticaret avantajları çok önemli bir hale

⁸⁷ United Nations, **Proceeding of the United Nations Conference of Trade and Development Geneva 23 March- 16 June 1964**, Volume II Policy Statements, New York, 1964, s.373

gelmiştir. Bunun için Türkiye'nin hali hazırda bir planlama sürecinde olmasına ve talebini oluşturan faktörün tamamıyla iç piyasadan oluşmasına rağmen UNCTAD'ın içinde yer almasındaki amaç yaşadığı döviz kıtlığına ve dış ticaret engellerine takılmadan ithalata duyduğu ihtiyacı karşılayabilmek olmuştur. Bunun için Türkiye ekonomisi dışarıdan gelecek tüm yardımların verdiği motivasyon ile birlikte ekonomik büyüme stratejisini uygulamak istemiştir.

Tüm kapitalist gelişme ve ekonomik büyüme niyeti taşıyan ülkelerin UNCTAD'ı gördükleri perspektif göz önüne alındığında, kurumun yıllar içinde gireceği süreçlerden ve politika önerilerinden etkilenmeleri kaçınılmaz olmuştur. Bu önerilerin içeriği dikkate alındığında Türkiye'nin uyguladığı iktisat politikalarında dış ticaret ile olan ilişkisi, diğer geç kapitalistleşmiş ülkelerden farklı olmamıştır. İthal ikameci büyüme stratejisini izleyen ülkelerin birkaç istisna hariç hepsi, 1960 sonrası dönemde pratik alandaki uygulamalarında yaşadıkları ekonomik büyümenin sonucunda krize kadar giden ciddi ekonomik sorunlar yaşamıştır. Bu sorunların başını ithalattaki şişmeler ve paralelinde gelen dış açık problemleri çekmiştir. Türkiye özelinde bu soruna yaklaştıran ilk ekonomik hamle sanayileşme aşamasında üretimine geçtiği ithal malların ihracatta kullanılamamasıdır.

Türkiye, birinci beş yıllık kalkınma planı kapsamında sanayi alanında yaptığı reformlar ile beraber ithal ikameci büyüme stratejisine göre hareket ederek ithal ettiği dayanıklı tüketim mallarını içeride üretime aşamasına geçmiştir. Bu mallar incelenmiş ve aynı şekilde üretilmek istemiştir. Bunu yaparken öncelikle bu malları ithal etmiş, ardından kurduğu sanayi örgüsü içinde bu malları üretirken yan parçaları her üretim sürecinde tekrardan ithal etmek zorunda kalmıştır. Üretim aşamasında, sadece yerel sermaye birikiminden değil yabancı sermayenin de olduğu çeşitli üretim ilişkileri ortaya çıkmıştır. Bu şekilde döviz sorununa kısa süreli çözümler üretmiştir.

Çoğunlukla dayanıklı tüketim mallarının ithal edilip, içeride aynısını üretme yoluna giden Türkiye, hem yan parçaları her üretim aşamasında yeniden ithal etmek zorunda kalmış hem de ürettiği malların kalitesinde düşük seviyelerde kaldığı için ihracatını sağlaması mümkün olmamıştır. Bu nedenle dünya ticaretindeki yönünü erken kapitalist ülkelerle belirleyen kalem, ithalat olmuştur. Bu nedenle aldığı kredilerin

ithalat giderlerindeki dövizler olarak ülke içerisinde çıkması kaçınılmaz olmuştur. Türkiye için iç piyasayı ithal ikameci dönemde tek yaşam koşulu olarak görülmesinin ardından, tüketim kısmındaki taleplerini karşıladığı burjuvazinin yanında, sermaye birikimi için işçi sınıfı da önemli bir talep unsuru olarak görülmüştür. Bunun için devlet tarafından işçilerin refahı ve sosyal hakları önemsenmiş ve bunu sağlamak adına adımlar atılmıştır. Nitekim bu dönemde emekçi sınıfın reel ücretlerinde ciddi artışlar olmuştur. Üretimin sürekliliği için işçilerin reel ücretlerinin yüksek olması sermayenin maliyetini arttırsa bile önemli bir talep yaratma potansiyeli olarak görülmüştür. Devletin, ücretleri siyasi uygulamalarla baskı altına almasını bu durum engellemiştir. Grev hakkı, sendikalaşmanın çoğalması ve toplu pazarlık sistemleri ile işçi sınıfı kendisi için gerçekleşecek reel ücret artışlarını güvence altına alabilmiştir.⁸⁸

Kısa vadeli çözümler bütününden beslenen Türkiye ekonomisini dönemin sorunları ile baş başa bırakan süreci ürettiği malların tüm kapsayıcı ihtiyaçlarını ülke içerisinde karşılayacak bir sanayinin oluşturulmamış olması başlatmıştır. Bu kalkınma planlarının tamamıyla düşünülmüş olmadığını ve kısa vadeli çözümler ürettiğinin bir yansıması olmuştur. Bu şekilde kapitalist dünya sistemi içinde atılması mümkün olmayan doğru adımlardan oluşan bir sanayileşme modeli izleyen Türkiye, tüm bunlara gözünü kapatarak ithal ikameci süreçten geçiyordu. Çağlar Keyder bu dönemin programsızlığına değinerek, üzerinde uzun uzun düşünülen beş yıllık planların, arzu edilen yatırım düzeylerine ilişkin kaba hesaplamalardan ve istatistiklerden oluşan tarihi belgelerden fazla bir şey olmadığını söylemiştir.⁸⁹ Bu şekilde Devlet Planlama Teşkilatı tarafından Türkiye adına sürecin en önemli yanı, ülkeye girecek dövizin kendisi tarafından verilecek kararlarla onaylanması olmuştur.⁹⁰ Türkiye'nin oluşturmak ve yenileştirmek istediği sanayi alt yapısının temel taşları olarak görülen ülke içindeki sermaye sahipleri açısından bu olanakları ancak bu döviz ihtiyaçlarını çözerek sağlayabilirdi. Bu yüzden DPT'nin buradaki görevi, sanayi sermayesinin oluşumunda rahatlığını sağlamak olmuştur. Ülke içindeki tatmini sağlamayı sürecin hepsi olarak değerlendiren planlama politikası üreticileri, Türkiye'nin dış ticarete ithalat hacminin artmasının, ihracat kısmının ise düşük seviyelerde gezmesinin nedenini oluşturmuştur.

⁸⁸ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908–1985**, 11.Baskı, İstanbul: İmge Kitabevi, 2007, s.124

⁸⁹ Çağlar Keyder, **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, 19.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s.182-183

⁹⁰ Keyder, 2014, s.183

Bu dönemde önemsenen asıl mesele, dışarıdan alınan yardım ve krediler olurken, dış ticaretteki sorunlar arka plana itilmiştir.

Uluslararası ilişkilerde özellikle kredi ve yardımlar konusunda yoğun hassasiyet gösteren Türkiye, ithal ikamesi uygulanan dönemde yaşadığı ekonomik büyüme evresini de bu kredilerin kullanımlarıyla sağlayabilmiştir. İkinci ve üçüncü beş yıllık kalkınma planlarının zeminini, ülke içinde güçlendirilen sermaye birikimi oluşturmuştur. Özel sermayeye verilen üretim desteklerinin arasında dış yardımların yönlendirilmesi de yer almıştır. Türkiye'nin 1950 yılından 1962 yılına kadar kullandığı Dünya Bankası ve Uluslararası Kalkınma Birliği kredileri 61 milyon dolar iken, 1962 ile 1973 yılları arasında Uluslararası Kalkınma Birliği'nden aldığı kredilerin toplamı 196.8 milyon dolara kadar ulaşmıştır. Bu kredilerin yüzde 62'si tarım alanına ayrılmış, yüzde 32'si enerji çalışmaları için kullanılmış ve yüzde 21'i yani 42 milyon doları özel sanayiye kaydırılmıştır.⁹¹ Türkiye'de sanayi sermayesi kapitalist gelişmenin sağlanması için devlet tarafından desteklenmiştir.

Türkiye 1960 yılından itibaren girdiği planlı kalkınma sürecinde ülke dışındaki bağlantılarından kapitalist gelişmeyi sağlayabilmek adına yararlanmıştır. Dünya bankası ve IMF, doğrudan krediler ile Türkiye'nin döviz krizlerini yolun başında atlattığını sağlamış ve özel sermayesinin gelişimine dolaylı yoldan katkıda bulunmuştur. Bu şekilde kapitalist gelişme amaçlarının bir ayağı olarak Türkiye'de sermaye birikiminin hızı artmıştır. Bu aşamada finansman için Dünya Bankası ve IMF ile ilişkilerini yürütmekte olan Türkiye, geç kapitalistleşmiş bir ülke olarak ticaret alanında ilişkilerini dünya ile yürütürken sağlamak istediği kapitalist gelişmeyi, UNCTAD aracılığı ile sürdürmek istemiştir. Dünya ekonomisinde geç kapitalistleşmiş ülkelerin bu dönemdeki strateji trendi Türkiye'de olduğu gibi ithal ikamecilik olmuştur. 1970 yılına kadar hem Türkiye'de hem de diğer geç kapitalistleşmiş UNCTAD katılımcısı ülkelerde ekonomik büyüme sağlanırken, ticarete yaşadıkları kolaylıklar ve görece avantajlar bu yıllar arası düzenlenen konferanslarda tartışılmıştır. Türkiye'nin birinci kalkınma planı politikalarının uygulanırken gösterdiği ekonomik büyümenin içinde, dış kurumlardan

⁹¹ Oktar Türel, **Geç Barbarlık Çağı- 1 “Dünya ve Türkiye”**, Birinci Basım, İstanbul: Yordam Kitap, 2010, s. 133

aldığı kredi ve yardımlar baş etken olmuştur. Ticaret ise planlamalardaki eksiklerin tümünün bir sonucu olarak yalnızca ithalat kaleminde etkilerini göstermiştir.

UNCTAD katılımcısı geç kapitalistleşmiş ülkelerin, erken kapitalistleşmiş ülkelerle girdiği ticaret ilişkileri, ithalat hacimlerini fazlasıyla arttırmıştır. Örneğin Türkiye'nin bu dönemde gösterdiği ekonomik büyüme temelini oluşturan dış yardımlar, ithalatın payının toplam arz içerisinde artması sonucunu getirmiştir. İhracatın ise sadece iç pazar üzerinden talep yaratılmasından dolayı çok düşük seviyelerde gezmesi, ithalat bağımlısı bir ülkenin ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Döviz gelirinin sadece dış kaynaklardan yaratıldığı Türkiye ve diğer geç kapitalistleşmiş ülkeler için büyüme hevesi, krizle burun buruna bir ekonomik alt yapının kurulmasında birinci faktör olmuştur. UNCTAD, 1970'li yıllardan itibaren geç kapitalistleşmiş ülkelere eylemsizlik ve çözüm tikanıklığı eleştirileri almıştır. Konferansın toplanmaya başladığı yıllar ile 1970'li yılların petrol krizi arasında erken kapitalistleşmiş ülkelerin dış ticaret hadlerinin ihracat yönlü genişlemesinde en önemli etken, bu ülkelerin ekonomik büyüme politikalarında ithalat bağımlılıklarının artması olmuştur.

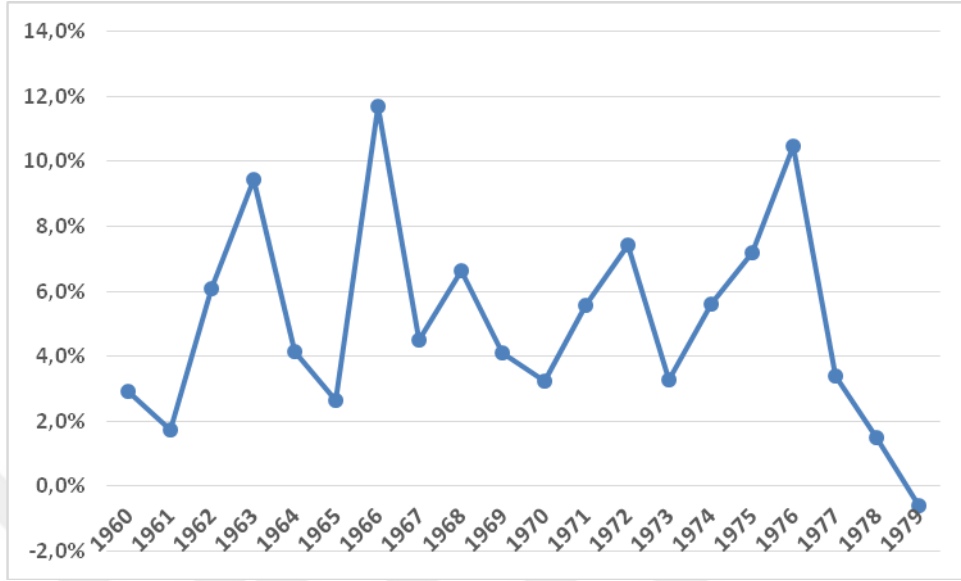
Petrol üretiminin büyük çoğunluğunu elinde bulunduran Arap ülkelerinin erken kapitalistleşmiş batılı ülkeler ile yaşadığı kriz sonucunda petrol krizi ortaya çıkmıştır. Bu kriz ile birlikte petrol ithalatçısı ülkelere yeni bir durgunluk süreci başlamıştır. Geç kapitalistleşmiş ülkelerin de borç krizi ile karşı karşıya gelmesine sebep olmuştur. Türkiye'nin petrol krizi öncesinde yaşadığı makro ekonomik olumlu etkinin sonlanmasına değinen Gülten Kazgan' göre:

“... 1973 sonunda başlayan birinci petrol krizi boom'u bitirmekle kalmamış, dünya piyasasında “stagflasyon” diye adlandırılan çok derin bir durgunluk yaratmış, petrol ithalatçılarından ihracatçılarına doğru büyük çapta gelir transferine yol açmıştı. Yine 1950'lerde olduğu gibi, Türkiye iç piyasada gerekli önlemleri almadan ithalat yapabilmek için kısa vadeli dış borçlanma yoluyla ekonomisinde gelişmeyi sürdürdü. Ancak, yığılan kısa vadeli borçları 1977 sonunda ödeyemez duruma düşünce, yine 1958'de

olduğu gibi, 1978’de kriz patladı ve IMF ile anlaşma yollarını bulmaya geçti’’⁹²

Türkiye’nin 1960’lı yıllarda gösterdiği ithal ikameci sanayileşmeye dayalı ekonomik büyüme, kriz sırasında belli oranda devam etmesine rağmen ithalat bağımlısı bir ekonomiyi ortaya çıkarmıştır. Erken kapitalistleşmiş ülkeler ile süren ticaret ilişkilerinde dışarıdan gelen yardımlarla kullanılan dövizler, iç piyasada sermaye birikiminin hızlanmasını sağlarken, dünyada yaşanan bir krizden çıkmasına yetmemiştir. Petrol krizi sonrası ciddi bir döviz kıtlığı ile karşılaşmıştır. Bu süreç sonrasında, iç piyasanın da yeterli talebi karşılayamaması, Türkiye’nin çözümünü yine dış yardımlarda aramasını zorunlu hale getirmiştir. Ülke sanayisinin gelişimine rağmen ithal ikameyi uygulama şekli olarak benzer mallar üretmeyi seçmesi ve kaliteli mallar üretememesi, dış ticarete ithalata bağımlı olmasına buna karşılık ihracatın bazı gıda malları ile sınırlı kalmasına sebep olmuştur. Türkiye ekonomisi planlı kalkınma adı altında sürdürdüğü 1960-1978 yıllarında popülist bir ekonomik büyüme gösterebilmiştir. Şekil 1’de gösterildiği gibi Türkiye ekonomisinin inişli çıkışlı büyüme grafiğinin sonucunda kriz sürecinden itibaren başlayıp 1979 yılına giden yıllar arasında büyüme oranı dibe vurmuştur. Kriz konjonktürünün de getirdiği olumsuz büyüme koşullarına paralel olarak devletin sermaye için yarattığı avantajlı üretim koşulları sayesinde sanayi hacmi büyümesine rağmen ekonomisi başladığı yere dönmüştür. Bu yılların getirilerinin ardından Türkiye, döviz krizi ile mücadele etmek için IMF ile temasa geçmiştir.

⁹² Gülten Kazgan, **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009) “ Ekonomi Politik” Açısından Bir İrdeleme**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s.149

Şekil 1: Türkiye Ekonomisinde Büyüme: 1960-1979

Kaynak: TC Cumhurbaşkanlığı, Strateji ve Bütçe Başkanlığı- Ekonomik ve Sosyal Göstergeler

Türkiye ekonomisinin 1960-1979 yıllarında büyüme oranları Grafik 1’de gösterildiği gibidir. Türkiye, 1960’lı yıllardan itibaren sanayileşmesinin tarzı olarak belirlediği ithal ikameci anlayışla büyüme yoluna gitmiştir. Dışarıdan alınan yardımlar ve başlarda iç piyasanın yeterince talep oluşturması sebebiyle ekonomik büyümesini sağlamayı başarmıştır. Ancak bu büyümenin içerisindeki dışarıdan alınan kredi ve yardımlar ile karşılanan ithalat ihtiyacı, ülkenin borçluluk ve döviz krizlerini tetikleyen faktör olmuştur. Türkiye ekonomisinin en yüksek yüzde 12 civarı bir büyüme gerçekleştirdiği ve dalgalı ilerleyen bu dönemsel büyüme grafiğinin ardından 1970’lerin sonlarında karşılaştığı krizin etkisiyle büyüme oranı negatif rakamlara inmiştir. Burada sanayisinin duyduğu hammadde ve yan parça ithal ihtiyacı döviz krizi sebebi ile karşılanamamış, ithalata bağımlı bir ekonomi olarak büyüme gerçekleştirilememiştir.

Türkiye ile UNCTAD arasındaki ilişki incelendiğinde, geç kapitalistleşmiş ülkelerin 1964 sonrası dünya ekonomisinde yaşadığı süreçlerin bir örneği ortaya

çıkılmaktadır. UNCTAD konferanslarında yer alan tüm geç kapitalistleşmiş ülkelerin talepleri ticaret yönlü olmuştur. Özellikle ticarete sağlayacakları avantajlar ile kapitalist gelişmeyi sağlamak niyetinde olmuşlardır. Burada UNCTAD sekreteryasının yayınladığı raporlar ve öneriler de bunu talep etmelerini açıkça göstermiştir. Bu süreç sonunda 1980’li yıllara gelindiğinde, Türkiye dâhil geç kapitalistleşmiş ülkelerin en büyük problemi içinde bulundukları ithalat bağımlılıkları ve döviz kıtlığı sorunu olmuştur. UNCTAD’ın kalkınma stratejisi için geç kapitalistleşmiş ülkelerde ithal ikameci politikaları desteklemesindeki diğer faktör olarak erken kapitalistleşmiş ülkelerin dış ticarete yeni pazarlar arayışında olması göz önüne alındığında, ticaret kısmında bu ülkeleri desteklenmiş olduğu da ortaya çıkmıştır. 1970’li yıllar sonrası eleştiri odağı haline gelmiş kurum için kendi varlığının sorgulanma tehlikesinin ortaya çıkmasında en önemli etken bu olmuştur. Geç kapitalistleşmiş ülkeler, kapitalist gelişme diğer bir anlamı ile kalkınma amacıyla girdikleri ticaret eğilimlerinde, sanayileşme biçimleri ve üretim tarzları açısından erken kapitalist ülkeler için bir pazar haline gelmişlerdir. UNCTAD ise, Türkiye’nin geçirdiği ekonomik dönüşüm de incelendiğinde bu süreçte geç kapitalistleşmiş ülkelerde ticaretin kolaylığını sağlama yöntemi olarak ithal ikameci uygulamaları desteklemiş ve ekonomisinde ithalata bağımlı ülkeler için bir şikâyet platformu olarak kalabilmiştir.

UNCTAD’ın 1981 yılında yayınladığı kalkınma ve ticaret raporunda geç kapitalistleşmiş ülkelerin büyüme oranlarının değerlendirilmesi çalışmasında, 1950 ile 1980 yılları arasındaki oranların hedeflenen yüzde 6 oranının altında kaldığını açıklamıştır. UNCTAD’ın da önerdiği üzere ihracata dayalı sanayileşmeyi seçmeyen Türkiye’nin de aralarında bulunduğu geç kapitalistleşmiş ülkelerin bu yıllar arasındaki büyüme oranları raporda yüzde 5,6 olarak hesaplanmıştır. 1970’lerde yaşanan krizin oluşturduğu negatif etkinin bu hedefin altında kalınmasını sağladığını rapor etmiştir. Ayrıca tüm nüfusun üçte birini oluşturan geç kapitalistleşmiş ülkelerdeki nüfus artış oranlarının toplam gayrı safi yurtiçi hâsıla üzerinde olumsuz etki yaptığını söylemiştir. Buna göre geç kapitalistleşmiş ülkelerin 1950’li yıllarda GSYİH oranındaki artış yüzde 2,5, 1960’lı ve 1970’li yıllarda yüzde 3 olduğu belirlenmiştir. UNCTAD’ın raporunda bu artış oranının yeterli olmadığı, geç kapitalistleşmiş ülkeler ile erken kapitalistleşmiş ülkeler arasındaki makasın giderek açıldığı not edilmiştir. Bu ülkeler arasındaki GSYİH

farkı 1978 yılında Doğu Avrupa'nın sosyalist ülkelerinin de içine alındığı hesapla yaklaşık dokuz katına çıktığını belirtmişlerdir.⁹³

UNCTAD tarafından yayınlanan 1981 yılı kalkınma ve ticaret raporundan da hareketle, Türkiye'de olduğu gibi dünyanın geri kalan geç kapitalistleşmiş ülkelerinin uygulamaya koyduğu ithal ikameci sanayileşme ve büyüme stratejilerinin sonucunda girdikleri krizin yanında erken kapitalistleşmiş ülkeler ile aralarında yaşanan eşitsiz gelişmenin makası giderek açılmıştır. Bu raporların devamında bir daha ithal ikamecilikten söz edilmemiş ve kalkınma stratejilerinin yeni rotası ihracat olarak tavsiye edilmiştir. Geç kapitalistleşmiş ülkelerin 1970'li yıllardan 1980 yılına geçişinde dünyanın olumsuz koşullarına esnek yanıt vermesi gerektiğini savunmuşlardır. İhracatın teşvik edilmesi, nitelikli emek gücünün desteklenmesi ve girişimciliğin desteklenmesi gibi söylemler bu raporda sıkça gündeme getirilmiştir.⁹⁴

4.1.3 Geç Kapitalistleşmiş Ülkelerin UNCTAD'a Karşı Güven Kaybetmesi: Dışa Açık Türkiye Ekonomisinde Kalkınma ve Ticaret

1980 sonrası dünya ekonomisinde uygulamaya geçirilen neoliberal politikaların ardından UNCTAD'ın da kalkınma söylemlerinde ciddi farklılıklar yaşanmıştır. Geç kapitalistleşmiş ülkelerin geçirdiği neoliberal dönüşümlerin ardından yeni kalkınma söylemi ihracata dayalı sanayileşme modeli üzerinden kurulmaya başlanmıştır. Washington konsensüsünün ardından dünya kapitalizmine entegre olan geç kapitalistleşmiş ülke ekonomilerinin sanayileşme tarzları dışa açık ekonomik model üzerine yerleştirilmiştir. 1970'li yılların karlılık krizlerinin ardından dünya ekonomisinde finansal ve parasal sistemin çöküşü ile birlikte ortaya çıkan neoliberal politikalar, UNCTAD'ın geç kapitalistleşmiş ülkelere kalkınma ve ticaret alanlarında önerilerinin zeminini oluşturmaya başlamıştır.

⁹³ United Nations, **Trade and Development Report-1981**, New York, 1981, s.33-34

⁹⁴ United Nations, 1981, s.33,34

Belgrad'ta yapılan konferansın ardından UNCTAD'ın raporlarında en çok yer verilen konu çok taraflı ticaret anlaşmalarında geç kapitalistleşmiş ülkelerin sağlayacağı avantajlar ile yakından ilgilenilmesi olmuştur. Bu konu kurumun 1980 sonrası dönemde odak noktası olarak belirlenmiş ve bu zaman çizelgesi içinde gündeminde kalmıştır. Ancak 1980 yılından dünya ticaret örgütünün kurulmasına kadar geçen süre boyunca kurumun kendi varlığını sürdürmesini bile tehlike altına alacak olan gelişme ise, bu ticaret anlaşmalarından ekonomik büyümesini gerçekleştiremeyen geç kapitalistleşmiş ülkelerin kendisinden şüphe etmesi olmuştur. Bu gelişmenin yaşanmasının sebebi geç kapitalistleşmiş ülkelerin dünya ticaretindeki ilişkilerinden daha fazla dış açık vererek çıkması ve ekonomik büyümesinde yaşadığı durgunluk süreçleri olarak ortaya atılmıştır. Kurumun konferanslar toplamında bu ülkelerin dünya ticaretinde lehlerine çıkardığı bir fayda olmaması nedeniyle güven kaybı yaşamışlardır. Bu anlaşmazlık ortamında UNCTAD, dünya ticaret ilişkilerinde kendilerini daha fazla geliştirmemeleri sebebiyle geç kapitalistleşmiş ülkeleri eleştirirken, bu ülkelere maddi yardımlar ve avantajlar elde etmek için erken kapitalistleşmiş ülkeler ile görüşmeler yaptığını anlatma yoluna gitmiştir.

UNCTAD'ın 1980 sonrası kalkınma reçetesi olarak önerdiği makro ekonomik hamlelerin genelini temelini oluşturan neoliberal politikaların gerektirdiği dışa açık büyüme, ihracata dayalı sanayileşme ve dünya ticaret ilişkilerinde kendini geliştiren bir aktör olarak var olma yolları, 1980 sonrası Türkiye ekonomisi için de bir yol haritası olarak paralellik göstermiştir. 1982 yılında UNCTAD tarafından yayınlanan ticaret ve kalkınma raporunda bu dönüşüm döneminde büyümenin geç kapitalistleşmiş ülkeler için beklenilenin altında gerçekleşmesi öngörülmüştür. Bunun sebebi geç kapitalistleşmiş ülkelerin özel sermayeye olan bağımlılıklardan kaçındığı gösterilmiştir.⁹⁵ Kurum bu raporla neoliberal politikaların geç kapitalistleşmiş ülke ekonomilerinde tam anlamıyla yürürlüğe girmesini savunmuştur. Konferansların hepsinde bulunan Türkiye, geç kapitalistleşmiş ülkelerden biri olarak bu ekonomik dönüşüm sürecini geçirmiştir. Aralarında doğrudan bir yaptırımlar ve uygulamalar anlaşması olmayan Türkiye ile UNCTAD ilişkisinin, Türkiye'nin neoliberal dönüşümündeki etkisi, dünyanın geri kalanında bulunan geç kapitalistleşmiş ülkelere

⁹⁵ United Nations, **Trade and Development Report-1982**, New York, 1982, s.13

farklı bir politika uygulayamaması olarak okunabilmektedir. Bu ilişki kapsamında Türkiye ekonomisinin neoliberal dönüşümü, kuruma karşı ortaya çıkan şüphelerin açıklanmasına yardımcı olma özelliği taşımaktadır.

4.1.3.1 Turgut Özal Dönemi ve 24 Ocak Kararları (1980-1988)

Türkiye ekonomisinde neoliberal politikaların uygulamaya geçirilmesi süreci 24 Ocak 1980 yılında alınan kararlar ile başlamıştır. 24 Ocak kararları, 1979 yılında Başbakan Müsteşarı olarak görev yapan Turgut Özal tarafından hazırlanan bir ekonomik istikrar programı olarak geliştirilmiştir. Türkiye'nin dünya ekonomisine entegrasyonunu hedefleyen bir kararlar bütünüden oluşmuştur. 24 Ocak kararlarının hedefi Türkiye ekonomisinde bir yapısal dönüşüm gerçekleştirmek olmuştur. Bu dönüşümün amacı korumacı ve ithal ikameci büyüme anlayışının terk edilip, küresel ekonomiye açılarak dışa dönük, ihracata dayalı bir pazar ekonominde geçilmesidir. Korkut Boratav'a göre bu program aynı zamanda dünya bankası aracılığı ile içeride ve dışarıda oluşan piyasa serbestliği ile ülke içindeki sermayenin emeğe karşı güç kazanması da hedeflenmiştir.⁹⁶ 24 Ocak 1980 yılında hayata geçen bu programın hedeflerine ulaştırmak için dönemin hükümetinin donanımı ve yeterli olmayınca, 12 Eylül 1980 yılında yapılan darbenin ardından kurulan askeri yapı, programın uygulanmasının önünü açmıştır.

Türkiye ekonomisi, 24 Ocak kararlarının uygulanmaya başlamasının ardından neoliberal bir dönüşümün zeminini hazırlamak amacıyla, 1970'li yılların sonundaki krizin yarattığı sorunların giderme yolunu aramıştır. Bununla beraber yerel sermayenin desteklenmesinin de arayışını başlatmıştır. Dışa açılma yolunda atılan bu adımların sonucunda piyasa ekonomisinin serbestleşmesi, devletin müdahalesinin minimum seviyeye çekilmesi, özel kesimin yatırımlarına dayalı ekonominin pazarda canlanması ve yabancı sermayenin bu pazarda rekabet edebilmesinin yolunun açılması hedeflenmiştir. 24 Ocak'ta hayata geçirilen bu program aracılığı ile neoliberal dönüşümün sağlanmasını amaçlayan kararlar şunlardır:

⁹⁶ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908–1985*, 11.Baskı, İstanbul: İmge Kitabevi, 2007, s.148

- Tekellerin kaldırılması, karaborsa ekonomisinin bitirilmesi ve reel para artış hızının kesilmesi,
- Dış ticarete ve ithalatta serbestlik sağlanması,
- Sabit döviz kurunun bırakılması,
- Devletin ekonomideki rolünün azaltılması,
- Kamu girişimlerinin özelleştirmesi,
- Sendikal faaliyetlere son verilmesi ve Sosyal hizmet harcamalarının azaltılması,
- Reel ücretlerin baskılanması.⁹⁷

Türkiye serbest piyasa ekonomisinin içinde devlet müdahalesinin baskılandığı bu modele geçme aşamasında özel girişime dayalı ekonomiye geçiş yapmıştır. Bununla beraber özelleştirmelerin de yolunun açılmasıyla madenlerin kamulaştırılmasını içeren karar iptal edilmiştir. Devletin denetiminde ve tekelinde olan üretim alanlarında bu yöntem rafa kaldırılmış ve özel girişimin yolu açılmıştır.

Türkiye'nin 1980 sonrası neoliberal politikaları uygulamaya koymasının ardından, ekonomik büyüme modeli de ithal ikameci anlayıştan uzaklaşmıştır. Dünya ekonomisinin neoliberal ekonomilere geçişi ile birlikte geç kapitalistleşmiş ülkelerin ihracata dayalı büyüme anlayışını benimsemesi de gerçekleşmiştir. Bu konjonktürel değişimden Türkiye ekonomisi de ihracata dayalı sanayileşme stratejilerine odaklanarak etkilenmiştir. Mehmet Türkey Türkiye'nin 24 Ocak kararları sonrası ithal ikameci sanayileşme stratejisinin bırakılmasını şu şekilde açıklamıştır:

⁹⁷ Boratav, 2007, s.145-169

“... Bu tasviye süreci aynı zamanda uluslararası kapitalist sisteme, bu sistemin gerekliliklerine cevap verecek şekilde entegre olmanın yöntem ve araçlarını, yani stratejisini oluşturma sürecidir.”⁹⁸

İhracata dayalı sanayileşme stratejisini oluşturma sürecinde Türkiye ekonomisi için farklı anlayışta bir sermaye birikimi süreci başlamıştır. Bunun sebebi iç piyasadaki talebin büyük orandaki sermaye grupları için yeterli gelmemesidir. Bu etken Türkiye’nin ihracata dayalı bir sanayileşme modeline geçişi ve dışa açık ekonomik modelin uygulamasına geçişinde önemli bir yer tutmuştur.

Geç kapitalistleşmiş ülkelerin, küresel alandaki ticarete var olma isteğindeki önemli sebep ihracat miktarlarını arttırarak ekonomik büyümelerini sağlamak olmuştur. Türkiye ekonomisinin, ihracata dayalı büyüme stratejisini uygularken öncelik vermesi gereken husus devalüasyon olmuştur. Döviz kurunun ayarlanması ile ihracatta artış sağlanması hedeflenmiştir. 1 Temmuz 1981 yılından itibaren her gün yeniden ayarlanmaya başlanan kur ile, Türk lirasının değeri düşürülmeye çalışılmış ve devalüasyon yapılmıştır. Hem dışarıdan kredi almak hem de karaborsa ekonomisinin önüne geçmek için yapılan devalüasyon IMF’nin önerisiyle uygulanmıştır.⁹⁹ Devalüasyonların birbiri ardına yapılmasının ekonomiye giren dövizlerin yapısının kısa vadeli olmasına sebep olmuştur. İhracat miktarı ise, üretimde ithalata bağımlı hale gelen üreticiler olduğu için çok düşük seviyelerde kalmıştır.

Döviz fiyatlarının 1981 yılında merkez bankası tarafından belirlenmesine karar verilmiştir. Merkez bankasının kontrolündeki döviz fiyatları günlük kur uygulamasında işlem görmeye başlamıştır. Döviz piyasasının serbestleşmesi için yapılan bu değişiklik ile dış ticarete serbestleşme hedeflenmiştir. Türkiye, sermaye girişlerinin kolaylığı için Sermaye Piyasası Kanunu çıkarmış, miktarın artması için de dolaysız yatırımların üzerindeki denetimi hafifletmiştir.¹⁰⁰ 24 Ocak kararları için en önemli politikalardan biri olan döviz kurunda yapılan değişiklikler ile Türkiye ekonomisinin hedefi, ihracatta bir

⁹⁸ Mehmet Türkay, **Sermaye Birikimi, Kalkınma, Azgelişmişlik-Türkiye ve Dünya Üzerine Notlar**, Birinci Basım, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları, 2009, s.272

⁹⁹ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, Altıncı Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1994, s.188-189

¹⁰⁰ Gülten Kazgan, **Tazminat’tan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, 5.Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013,s.108-110

artış gerçekleştirmek olmuştur. Hem sermaye hareketlerinde gerçekleşecek bir artış hem de döviz ile gerçekleşen ticarete yapılacak olumlu etki ile ihracat artışı desteklenmek istenmiştir.

Neoliberal politikaların uygulanması aşamasında ihracat miktarındaki artışı, ekonomik büyümeyi sağlamak adına ciddi bir etken olarak baz alan Türkiye ekonomisi, 24 Ocak kararları ile birlikte ihracat ve bunun yanında ithalat alanlarında serbestleşmeye gitmiştir. Yasaklı mallar dışındaki tüm malların kotası olmadan ithal edilebilmesine karar verilmiştir. İthal rejimi büyük ölçüde liberalleşmiş, miktar sınırlandırmaları çok aza indirilmiştir.¹⁰¹

Türkiye ekonomisinin dışa açılma modelinde, döviz kuru ve dış ticaret serbestliğinin sağlanmasının ardından üstünde durduğu dengeleyici unsur yabancı sermaye girişlerinin artırılması olarak belirlenmiştir. Bununla ilgili yasal düzenlemeler devlet tarafından yapılmış ve Türkiye içerisinde yatırım yapmak isteyen yabancı sermayenin istekleri yerine getirilmeye başlanmıştır. Ülkeye giren yabancı sermaye miktarını arttırmak isteyen Türkiye'nin güvencesi, ucuz emek gücü sağlayacağını düşündüğü yabancı sermayenin bunu fırsat olarak görecektir olmasıdır. Miktarların bu maliyet unsuru sebebiyle artacağı düşünülmüştür. Türkiye içerisinde ülke dışına yapılacak yardımlar serbest bırakılmış, borç alınmasının ve borç verilmesinin önündeki engeller çoğunlukla kaldırılmıştır.¹⁰²

1980 darbesi sonrasında ortaya çıkan siyasi değişiklikler ile birlikte, Türkiye'nin 24 Ocak kararlarının uygulanması konusunda yapacağı hamlelerin yönü de belirlenmiştir. Neoliberal politikaların uygulanmasında, özellikle devletin rolünün sermayenin önündeki engelleri ortadan kaldırmak ve piyasayı düzenleyici roller almak olarak işlemeden sonra Türkiye'de emek gücünün üstündeki baskılar artmaya başlamıştır. Yabancı sermaye çekebilmek ve içeride sermayenin serbest piyasa koşullarında rekabet edebilmesini rahatlatmak amacıyla darbe sonrası yasaklanan bazı konfederasyonlar ve sendikaların ardından grev hakları da devlet tarafından ertelenmek koşulu ile emek gücünün elinden alınmıştır. Bu şekilde neoliberal dönüşümün bir ayağı

¹⁰¹ Gülten Kazgan, **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, Birinci Basım, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1985, s.395-396

¹⁰² Kazgan, 1985, s.399

olarak Türkiye’de ücretlerin belirlenmesinde toplu pazarlık yöntemi yerine alınan kararlar yasal olarak uygulanmıştır. İşçilerin güvencesi elinden alınarak işçi çıkartmaları serbestleşmesine kadar giden süreç yürütülmüştür. Bu yöntemlerin sonucunda reel ücretler önemli ölçüde düşmüştür. Sermayenin dışarıdan ve içeriden hareketliliğinin artırılması için Türkiye’de ücretler önemli bir maliyet aracı olarak görülmüş ve dışa açılma sürecinde bu maliyetler devletin yasal düzenlemeleri ile azaltılmıştır. İşçi sınıfının bir önceki dönemde kazandığı sosyal haklar ve güvenceler neoliberal politikalar ile birlikte elinden alınmıştır. 1978 yılından 1983 yılına gelindiğinde günlük reel ücretler yüzde 36,6 azalmıştır.¹⁰³

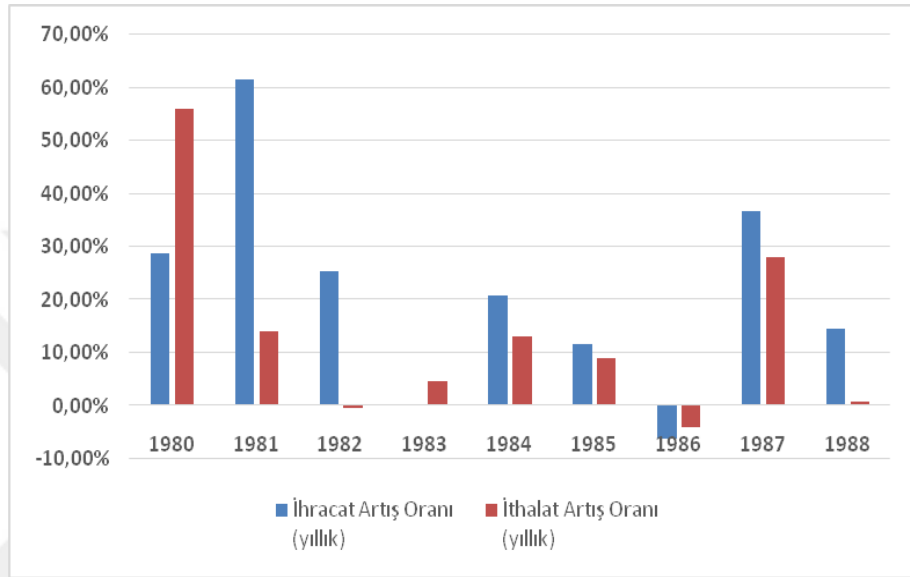
24 Ocak 1980 yılında Türkiye ekonomisi, neoliberal dönüşümünü gerçekleştirmek için aldığı kararlar ve istikrar niyetli hamleleri ile birlikte daha önceki dönemlerde uyguladığı politikalardan vazgeçmiş ve farklı bir yol izlemeye karar vermiştir. Yeni politikalar ile hedeflenen amaç ekonomik gelişmeyi sağlamak olmuştur. Bu ekonomik gelişmenin istikrarlı olması için yapılan makro ekonomik hamlelerin kısaca başlıklarını serbest piyasa modeline geçiş, devlet müdahalesinin minimum seviyelere çekilmesi ve kamu harcamalarının daraltılması, dış ticarete serbestlik oluşturmuştur. Devalüasyonun sürekli hale gelmiş biçimi ile bu hamlelerin birleşmesi, ekonomik gelişme hedefinin piyasa koşullarına bırakılması anlamı taşımaktadır. Bu tercihin bir diğer anlamı da sanayileşmenin, sanayileşmede kullanılan kaynakların da piyasa koşullarına bırakılmasıdır.¹⁰⁴

1970’li yılların sonundaki kriz sonrasında dünya ekonomisinin 1980 başında yaşadığı durgunluk dönemi, geç kapitalistleşmiş ülkeleri doğrudan etkilemiştir. Türkiye’nin de geç kapitalistleşen bir ekonomi olarak bu dönem sonrasında neoliberal politikaları uygulamaya geçirmesi, dış etkenler olmadan bu dönemin ne şekilde ilerleme göstereceğini belirsiz kılmıştır. Dünya ekonomisinin bu koşulu yeni düzenlemeler ile ekonomik gelişme modelini değiştiren Türkiye ve diğer geç kapitalistleşmiş ülkeleri daha yoğun bir durgunluk sürecine sokabilme tehlikesi ile yüz yüze getirmiştir. 1980 yılından itibaren Türkiye’de de diğer geç kapitalistleşmiş ülkelerde olduğu gibi dış ticaret hadleri kötüleşmiştir. 1979 yılında 73,7 olan dış ticaret hadleri endeksinin 1983

¹⁰³ Kazgan, 1985, s.406

¹⁰⁴ Kepenek, Yentürk, 1994, s.195

yılında gerilediği rakam 48,6 olmuştur.¹⁰⁵ Bu gerilemenin temelinde yatan en ciddi sorun, Türkiye'nin ihraç mallarının değerinin, dışarıdan ithal edilen mallar karşısında azalmasıdır. 1980 sonrası Türkiye'nin ihracattaki yıllık artış oranlarında önemli bir genişleme görülmesine rağmen, ihraç edilen ürünlerin niteliği dış ticaret hadlerinin kötüye gitmesinde etkili olmuştur.

Şekil 2: Türkiye Ekonomisinde 1980-1988 Yılları Arasında Yıllık İthalat ve İhracat Artışı

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Strateji ve Bütçe Başkanlığı

Grafik 2’de Türkiye ekonomisinin 24 Ocak kararlarından Turgut Özal döneminin sonuna kadar ihracattaki ve ithalattaki yıllık artış oranları gösterilmiştir. 1980’li yılların neoliberal uygulamaları ihracatta önemli bir artış sağlamıştır. Türkiye’nin ihracatının çok büyük bir bölümünü mamul malları oluşturmuştur. Diğer geç kapitalistleşmiş ülkelerin de neoliberal politika uygulamaları sırasında ihracat kalemlerinde en fazla yer kaplayan mallar, mamul malları olmuştur. Türkiye ekonomisinin 1980 sonrası ihracattaki artış hızının kaynaklarını inceleyen Şevket Pamuk, 1980’li yılların ilk yarısındaki artışın sebebini şu şekilde açıklamıştır:

“ 1980’lerin ilk yarısında ihracattaki artışın bir bölümü İran ile Irak arasındaki savaştan kaynaklanıyordu. Önemli miktarlarda petrol geliri olan bu ülke arasındaki savaş, Türkiye için büyük bir Pazar yarattı ve bu sayede

¹⁰⁵ Kazgan, 1985, s.401-403

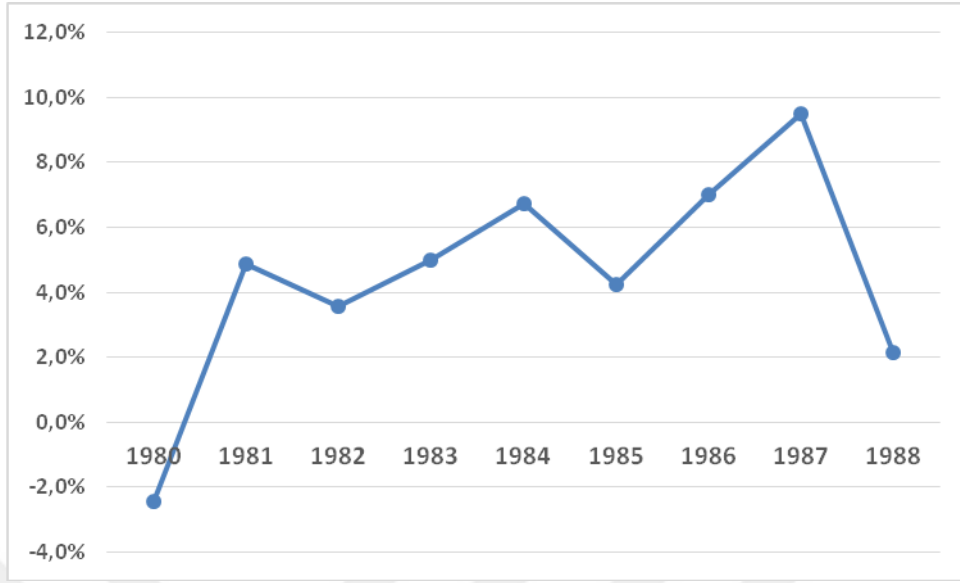
1982-1985 yılları arasında Türkiye'nin Ortadoğu'ya ihracatı Avrupa Topluluğuna olan ihracatını aştı.''¹⁰⁶

Türkiye'nin uygulamaya koyduğu neoliberal politikalar ile birlikte, ekonomik gelişmenin sağlanması hedefi on yıllık süreç içinde dış borçların yoğunlaşması ve gayri safi milli hâsılanın düşmesiyle sonuçlanmıştır. 1978-1979 yılları ortalamasından 1988 yılına kadar geçen sürede, dış ticarete serbestlik sağlayan ve serbest piyasa ekonomisinin fiyatları belirlemesini destekleyen Türkiye'nin dış borçları ciddi oranda artmıştır. 1978-1979 yıllarının ortalamasında alınan verilerde Türkiye'nin dış borç yükü yüzde 20,7 iken, 1988 yılında bu rakam yüzde 37,1 seviyesine ulaşmıştır.¹⁰⁷ İhracat miktarını bu döneme kadar yaklaşık altı kat arttıran Türkiye ekonomisi için, cari açığa iyiye giden rakamsal verilere rağmen ithalat serbestliğinin kaldırılması sonucu ithalat rakamları da bir önceki döneme göre üç katına yükselmiştir. Türkiye ekonomisinin 1980 sonrası uygulanan politikalar ile ithal mallarına duyduğu ihtiyacı, yatırım mallarına olan ihtiyacı bu dönemde beklenilenin tam tersine artış göstermiştir. Dış kaynaklar ve yardım kredileri ile büyüme sağlarken, dış borçlanması giderek artış göstermiştir.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Şevket Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, 5.Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s.269

¹⁰⁷ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908–1985**, 11.Baskı, İstanbul: İmge Kitabevi, 2007, s.159

¹⁰⁸ Boratav, 2007, s.159-160

Şekil 3: Türkiye Ekonomisinde Büyüme: 1980-1988

Kaynak: T.C Cumhurbaşkanlığı, Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler

Grafik 3'te Türkiye ekonomisinin 1980-1988 yılları arasındaki büyüme oranları verilmiştir. 1970'lerin sonlarındaki krizin negatif yönlü büyüme etkisinin ardından Türkiye ekonomisi 1980 yılı itibari ile ekonomik büyüme göstermiştir. 24 Ocak kararları ile birlikte 1980 ile 1988 yılları arasında Turgut Özal'ın sürecin tamamında yüzde 5,2 oranında büyüme göstermiştir.¹⁰⁹ Türkiye ekonomisindeki 1980 sonrası yaşanan büyümenin temellerini araştıran Kolsuz ve Yeldan'a göre Türkiye ekonomisinde sanayi sektörleri 1980 sonrası önemini göreceli olarak yitirmiştir. Yaşanan büyümenin temellerinde hizmet sektörü ve inşaat sektörünün büyük oranda etkisi olmuştur.¹¹⁰ 1988 yılında Türkiye'de yatırımların başını çeken sektör inşaat sektörü olmuştur. Nitekim tüm yatırımlar içinde konut yatırımlarının oranı yüzde 36 oranını bulmuştur.¹¹¹

Türkiye ekonomisinde neoliberal politikaların uygulanması ile birlikte dünya kapitalizmine eklemlenme sürecinde ekonomi 1980-1988 yılları arasında büyüme

¹⁰⁹ Güneş Kolsuz, A. Erinc Yeldan, "1980-Sonrası Türkiye Ekonomisinde Büyümenin Kaynaklarının Araştırılması", *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2014/1, sayı 40, s. 49-66

¹¹⁰ Kolsuz ve Yeldan, s.64

¹¹¹ Boratav, 2007,s.162

göstermiştir. Ancak bu büyüme rakamları, Türkiye'nin ihracata yönelik sanayileşme modelinin vermiş olduğu olumlu bir sonuç olmamıştır. Bu büyümenin ana kaynağını dışarıdaki kurumlardan alınan krediler ve borçlar oluşturmuştur. Kredi ve borçların yanında ihracatta gerçekleşen artış miktarının değerinin yapılan günlük devalüasyonların devamı ile ithal malları karşısında değer kaybetmesi bu büyüme oranının içinde payını çok az seviyelere indirmiştir. Bu sebeple Türkiye'nin sanayileşme stratejisine paralel bir büyüme gerçekleşmemiştir. Büyümenin ana kaynağını oluşturan dış borçların oranı da ülkeyi ciddi bir borç yükünün altına sokmuştur.

Türkiye ekonomisinin de içinde bulunduğu geç kapitalistleşmiş ülke ekonomilerinin 1988 yılındaki genel bir değerlendirmesi UNCTAD tarafından yine bu yılda yayınlanan ticaret ve kalkınma raporları üzerinden yapılmıştır. UNCTAD'a göre, geç kapitalistleşmiş ülkelerin ihracat hacimlerindeki gelişmeler büyümelerindeki etkenlerin başında gelmiştir. Bu sayede ithal mallarını alım güçlerinin yükseldiğini ve dış ticaret dengelerinin iyileştiği öne sürülmüştür. Geç kapitalistleşmiş ülkelerin ihracatta gösterdiği artışın, özel sektörün borçlanmasına gösterdiği serbestlikten ve alınan kredilerden kaynaklanan dış borç miktarlarının büyümesinin önüne geçtiğini belirtmiştir.¹¹² Buradan yola çıkarak UNCTAD'ın geç kapitalistleşmiş ülkelerin ihracat artışlarını oldukça önemseddiği görülmüştür. Fakat Türkiye örneğinde olduğu gibi, ithal malları karşısında değer kaybeden ihraç mallarının gösterdiği artış, büyümenin içinde büyük bir yer tutmamıştır. Bu ülkelerdeki büyümenin asıl kaynağını dış borçlar ve kredilerin ülke içerisindeki sanayi dışındaki sektörlerdeki dağılımı oluşturmuştur. Bu nedenle UNCTAD'ın 1988 yılında yayınladığı rapor, geç kapitalistleşmiş ülkeler için dış ticaret dengesindeki iyileşme ile büyümeyi doğrudan ilişkilendirerek bu ülkelerin dış borç miktarlarına karşılık ithalata olan bağımlılıklarını göz ardı etmiştir. Türkiye ekonomisi örneğinde de olduğu gibi, 1980 sonrası yıllar UNCTAD'ın geç kapitalistleşmiş ülkelere yönelik çalışmalarının ve önerilerinin de işaret ettiği gibi neoliberal politikalar uygulanmaya başlanmıştır. UNCTAD'ın özellikle 1980'li yılların sonunda bu ülkelere eleştiri odağı haline gelmesi ve güven kaybetmesi söz konusu olmuştur. Bunun en önemli sebebi, bu ülkelerin kurumun önerdiği doğrultuda

¹¹² United Nations, **Trade and Development Report-1988**, New York, 1988, s.5-6

gerçekleştirdiği dış ticaret ilişkilerinin, ekonomik büyümeyi sağlayan temel faktör olmamasıdır. Dış ticaret hacminin genişlemesinin sonucunda ekonomik büyüme değil, dış borç krizi ve ithalat bağımlılıkları ortaya çıkmıştır. Bu sonuç geç kapitalistleşmiş ülkelerin UNCTAD'ı kendilerine avantajlı bir ticaret ortamı sunamaması ve erken kapitalistleşmiş ülkeler ile bu bağlantıyı kuramaması konularında eleştirmelerine sebep olmuştur.

4.1.3.2 Türkiye Ekonomisinde Siyasal İstikrarsızlık Dönemi (1989-2001)

Türkiye'nin 1990'lı yıllara girilmeden önce yaşadığı siyasal atmosfer değişiklikleri bu dönemin iktisat politikaları üzerinde etkili olmuştur. 1980 darbesi sonrası askeri disiplinin hâkim olduğu baskıcı yönetim biçimi gücünü yitirmiştir. Bu baskının yitirilmesi ile yasaklı siyasetçiler ülke siyasetine geri dönmüştür. Bu şekilde 1980 yılından öncesinde aktif olan fakat darbe sonrası yasaklanan siyasi partiler de siyasete geri dönüş alanı bulmuştur. 24 Ocak kararlarının uygulanışında gösterilen kararlı iktisat politikası tutumunun yerini siyasi alandaki belirsizliğin getirdiği popülist ekonomi politikaları almıştır. 1991 yılından önce Anavatan Partisinin kurduğu hükümet de dâhil olmak üzere 2001 yılına kadar Türkiye'de sürekli değişen koalisyon hükümetleri, yaşanan ekonomik istikrarsızlık döneminin önemli bir etkeni ve parçası haline gelmiştir.

Darbe sonrasındaki baskıların şiddetini yitirmesinin bir diğer etkisi de işçi sınıfı üzerinde olmuştur. 12 Eylül 1980'den itibaren Türkiye'de gerçekleşen geniş kapsamlı ilk mücadele alanı Bahar Eylemleri olmuştur. 1989 yılında başlayan Bahar Eylemleri, 1990'lı yıllara da etki etmiştir. İşçi sınıfının sosyal haklar, güvenceler ve ücretler konularında yeniden kazanımlar elde etmek için başlattığı bu eylemlerin ana hattını kamu kesimi çalışanları oluşturmuştur. Bu mücadelelerin sonucunda devlet, tarımsal ürünlerin fiyatlarında artışa gitmiş, kamu kesimi ücretlerinde zamlar uygulamış ve ücretlerin genel anlamda aşağı seviyelere baskılama uygulamasından vazgeçmiştir. Bu sürecin sonucu olarak tarımsal faaliyet gösteren üreticileri ve esnafı desteklemiş ve düşük faizden kredi kullanmalarının yolunu açmıştır. Ancak Türkiye'nin kamu iktisadi

kuruluşlarının bu dönemde enflasyonun altında yaptığı satışlar enflasyonun altında kalmıştır ve bu süreç bütçede açığındaki yükselmenin hızını arttırmıştır.¹¹³

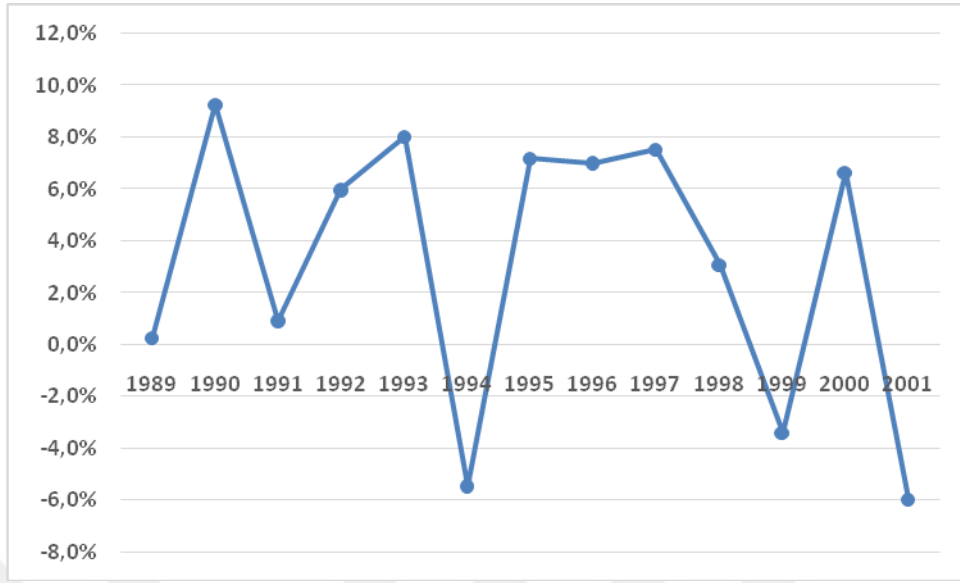
Türkiye’de 1980 sonrası uygulama aşamasına geline dışa açık ekonomi modeli ve ihracata dayalı sanayileşme tarzı, 1989 yılından itibaren siyasi belirsizliklerden kaynaklanan istikrarsız yönetimin ekonomi alanında disiplinden uzaklaşmasıyla uygulama aşamasındaki kararlılığını yitirmiştir. Siyasilerin hükümette yer alabilmek adına söylemleri ve pratikte aldıkları mali kararlar hem enflasyonun yükselmesine, bütçe açığının artmasına ve makro ekonomik hatalar zincirine sebep olmuştur. İstikrarlı uygulanan neoliberal politikaların siyasi alandaki popülizmden etkilendiğini belirten Korkut Boratav’a göre:

“Neoliberal modelin istikrar politikaları ayağı popülizmin ‘hortlamasından’ olumsuz etkilenmiş; ancak sorunlara çözüm getireceği beklentisiyle yapısal uyum politikaları bakımından dramatik bir adım daha atılmış; 1989 yılında sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlar kaldırılmıştır. Dış ticaret politikalarındaki liberalleşmenin son durağı ise 1995 yılında Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği’nin gerçekleştirilmesi olmuştur.”¹¹⁴

Türkiye’nin 1980 sonrası ekonomik programının içine dahil etmediği iki yeni gelişmenin dışa açık ekonomide büyümeye dengesiz etkileri olmuştur. Ekonominin hali hazırda yüksek enflasyon ve bütçe açıkları ile mücadele ettiği 1990 yılı sonrasında neoliberal politika aracı olarak alınan bu kararlar ekonomik büyümenin içinde bulunduğu dengesizliği derinleştirmiştir. Kamu harcamalarının kapatılamaması ve devlet tarafından yapılan günlük açıkları kapatıcı ekonomik hamlelerin sonucunda hem yurt içindeki borçların hem de dış borçların büyümesi ile sonuçlanmıştır. Tüm bu etkenler, Türkiye ekonomisinin 1989 yılından itibaren yaşadığı krizler ekonomisinin nedenlerini oluşturmuştur.

¹¹³ Şevket Pamuk, **Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, 5.Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s.275

¹¹⁴ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908–1985**, 11.Baskı, İstanbul: İmge Kitabevi, 2007, s.172

Şekil 4: Türkiye Ekonomisinde Büyüme: 1989-2001

Kaynak: T.C Cumhurbaşkanlığı, Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler

Grafik 4'te Türkiye ekonomisinin 1989-2001 arasında yıldan yıla büyüme oranları verilmiştir. Bu dönemin büyüme grafiği ülkenin siyasi konjonktürüne paralel olarak inişli çıkışlı ve çoğunlukla yoğun dengesizlikler içererek ilerlemiştir. Büyümenin sağlandığı yıllarda temel kaynak, dış ticaretteki olumlu hareketler içermeksizin sermaye hareketleri üzerinden kaldırılan kısıtlamalarla sağlanan sermaye girişleri olmuştur. Sıcak para girişinin yaptığı ekonomide büyüme etkisi, dış borçların sorumluluklarının da giderek artmasına yol açmıştır. Bu olumsuz etkiler süreci, Türkiye ekonomisinde krizin patlak verdiği 1994 yılına kadar sürmüştür. 1994 yılında Grafik 4'te de görüldüğü gibi Türkiye ekonomisinin büyüme trendi bitmiş, yerine ekonomide yüzde 6'lara varan bir küçülme meydana gelmiştir. Kriz sırasında dolar karşısında Türk lirası hızla değer kaybetmiştir. Türk lirasının 1994 yılının başlarında değeri, dolar karşısında yaklaşık üç kat düşmüştür. Banka sistemine duyulan güven yitirilmiştir. Krizin vurduğu tek kesim finans olmamıştır. Aynı zamanda reel sektör de etkilenmiştir. Ancak devletin üretimdeki azalma riskini göze alamaması ve reel kesimi destekleyici hamleler yapmasıyla üretim miktarındaki gerileme yavaşlatılabilmektedir.¹¹⁵ Savaş yılları dışarıda

¹¹⁵ Pamuk, 2015, s.282-283

birakıldığında, 1994 yılında meydana gelen enflasyon artışının 1998 yılına kadar devam ettiği süreçte tarihin en yüksek rakamlarına ulaşarak yüzde 100'e ulaşmıştır.¹¹⁶

Türkiye’de neoliberal dönüşümün gerçekleşmesinden itibaren uygulanan politikaların 1990’lı yıllar sonrasındaki eğilimi, diğer geç kapitalistleşmiş ülkelerden farklılaşmıştır. Bu farklı uygulama pratiği, teorik olarak dışa açık ekonomi modeline uygun olsa da mali disiplinden ve tedbirden uzak yürütülmüştür. Türkiye ekonomisinde sermayenin üzerindeki denetimin kaldırılması, ülkeye giren sıcak para seviyesi ciddi oranda artmıştır. Ülke içerisinde ciddi oranda büyüyen sermaye hareketlerinin faturası dış borçların yükünün giderek artması olmuştur. Türkiye, geç kapitalistleşmiş ülkeler arasında dış borç yükümlülükleri kısmında ilk sırada yer almıştır.¹¹⁷ UNCTAD’ın 1995 yılındaki ticaret ve kalkınma raporunda, geç kapitalistleşmiş ülkeler için 1994 yılının kalkınma yorumu şu şekilde yapılmıştır:

*“ Batı Avrupa’nın hızlı toparlanmasında, Latin Amerika ve Asya ülkelerinin talepleri karşılaması kilit rol oynamıştır. Gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinin ortalama gelişme oranı bir önceki yıl yüzde 3,8 iken, bu yıl yüzde 4,4’e çıkmıştır. Ancak ülkeler ve bölgeler arasında çok fazla değişiklik meydana gelmiştir.”*¹¹⁸

UNCTAD raporlarında dünya genelinde geç kapitalistleşmiş ülke ekonomilerinde yaşanan ekonomik büyümeye bu şekilde yer verilmiştir. Fakat, rapor detaylı olarak Türkiye krizine değinmemiş, bunu bazı bölgelerde farklı sonuçların meydana geldiğine vurgu yaparak açıklamıştır. Türkiye’nin 1994 krizi, UNCTAD’ın kalkınma ve ticaret önerileri ile doğrudan bağlantı kurularak açıklanması imkânsız yöntemler sebebiyle ortaya çıkmıştır. Genel çerçevede geç kapitalistleşmiş ülkelerin neoliberal programlar süresince eleştirdiği kurumun, dış ticaret ilişkilerinde başka yöntemler izleyen Türkiye ekonomisi için ayrı bir öneri politikası olmamıştır. UNCTAD için asıl sorunu yaratan kısım, ekonomik büyümenin gerçekleştiği neoliberal dönüşüm esnasında, geç kapitalistleşmiş ülkelerin karşılaşacağı sorunlar için bir

¹¹⁶ Gülten Kazgan, **Tazminat’tan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, 5.Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013,s.230

¹¹⁷ Boratav, 2007, s.172

¹¹⁸ United Nations, **Trade and Development Report-1995**, New York, 1995, s.7

alışmasının olmamasıdır. Bunun için 1995 yılından itibaren kendi varlığının devamında zorluk yaşamaya başlamıştır.

UNCTAD'ın 1994 yılındaki Uruguay Round'u sırasında dünya ekonomisinde bulunmak istediğı konum ile bu oturum sonrası edindiğı rol çok farklı eksen­de gelişmiştir. Uruguay'da yapılan toplantıların ardından Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'nın (GATT) yerine geçmek üzere çoğu ülkenin de onayını alarak Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulmasına karar verilmiştir. Uruguay Round'unu geç kapitalistleşmiş ülkelerin güvenini kazanmak için bir fırsat olarak gören ve buraya hazırlandığını vurgulayan UNCTAD sekreteryası için sonuç beklenmedik yönde şekillenmiştir. Ortaya çıkış aşamasında GATT'ın dünya ticaretinde yeterli gelemediğı alanları doldurmak ve kalkınma konusunda politikalar geliştirme platformu yaratmak isteyen UNCTAD'ın yerini bu kez başka bir örgüt almıştır. Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulması anlaşmasının 1994'te Marakeş'te imzalanması ve ardından 1 Ocak 1995'te işlevsel hayatını başlatması ile UNCTAD'ın dünya ekonomisindeki rolü, Birleşmiş Milletler sistemindeki bozulmaları giderebilecek bir aracı kurum olarak belirlenmiştir. Uluslararası örgütlerin UNCTAD'a da böyle bir rol biçmesi, özellikle geç kapitalistleşmiş ülkelerin 1995 yılı itibariye bu kurumun dış ticaret önerilerini dikkate almaması anlamına gelmiştir.

Türkiye, Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulması için imzalanan anlaşmada bulunan ülkelerden biri olmuştur. Bu anlaşmanın imzalanmasının ardından Bakanlar Kurulu Kararı ile 26 Mart 1995 tarihinden itibaren DTÖ ile ilişkiler resmi olarak başlamıştır. Bu tarihten itibaren DTÖ içinde geç kapitalistleşmiş ülkeler grubunda yer alıp, kurumun belirlediğı dış ticaret sorumluluklarını yerine getirmiştir. Tüm geç kapitalistleşmiş ülkeler gibi Türkiye de 1995 yılı itibarıyla dış ticaret ilişkilerinde DTÖ'nün alacağı kararlara göre hareket etmeye çalışmıştır. Bu değişiklik Türkiye'nin de UNCTAD'ın dış ticaret ve kalkınma önerilerini takip etme konusundaki duyarlılığını en alt seviyelere indirmiştir. Buradan hareketle Türkiye ekonomisinin 1994 krizi sonrasındaki dış ticaret politikalarının değerlendirmesinde DTÖ, IMF ve Dünya Bankası başlıca ilişki kurduğu kurumlar olarak ortaya çıkmıştır.

Şevket Pamuk'a göre, Türkiye ekonomisi tarihinin en dalgalı yılları, 1987 yılından yirmi birinci yüzyılın hemen başına kadar uzanan zaman diliminde gerçekleşmiştir.¹¹⁹ Bunun sebebi bu dönemde yaşanan kriz sayısının önemli rakamlara ulaşmasıdır. Nitekim Türkiye 1994 de dâhil olmak üzere bu süre zarfı içinde dört önemli krize tanıklık etmiştir. Bunlar Körfez Savaşının ve Doğu Asya krizinin etkisiyle yaşanan krizler ve daha çok yerel makro ekonomik politikaların zedelemesi ile yaşanan 1994 ve 2001 krizleridir.¹²⁰ Siyasi atmosferin kargaşa ile dolu olması, Türkiye ekonomisinin 1994 ve 2001 krizlerine doğrudan etki etmiştir. Bu dönemin popülist ekonomik hamlelerinin sonucu olarak krizden kaçınılamamıştır.

Türkiye ekonomisinin 1994 krizinden çıkış için anlaşmalara ve yapılandırma süreçlerine girdiği uluslararası kurum IMF'dir. Bu yapılandırma ilişkisi 1995 yılında duraklatılmıştır. Ancak 2001'e doğru giden sürecin ana aktörlerinden biri olarak IMF, 1998 yılından itibaren tekrardan Türkiye ekonomisinin iktisat politikalarında söz sahibi olmuştur. IMF'nin yeniden Türkiye'nin gündeminde olması 1998 yılında on sekiz aylık Yakın İzleme Anlaşması ile sağlanmıştır.¹²¹ Bu anlaşmanın imzalanmasının sebebi Türkiye'de enflasyonun durmadan yükselmesi olmuştur.¹²² IMF ile tekrardan kurulan bu işbirliği ile Türkiye'nin kısa vadeli makro ekonomik planları şekillenmeye başlamıştır. Ülkenin dışa açık ekonomik modelin uygulanması konusunda 1990'lı yıllarda yaşadığı ciddi krizlerin ortaya çıkardığı enflasyon ve dış borçlar sorunundan çıkışın, IMF ile yapılan programlar ile mümkün olacağına inanılmıştır. Ancak bu süreçten geçerek 2001 yılına gelindiğinde Türkiye ekonomisi kendini çok ciddi bir krizin içinde bulmuştur. Bu krizi Gülten Kazgan şu şekilde tanımlamıştır:

“ Türkiye 21.yüzyıla doğal felaket zinciri yaşayarak girmişti, yeni hükümetle ve devredilen sorularla birlikte. Türkiye'nin birkaç çürük banka ile başlayan banka çöktüşlerini, yeni yüzyılın girişiyle birlikte bunun giderek şiddetlenmesi izledi. Ve Türkiye en şiddetli krizlerinden birini 21.yüzyıla

¹¹⁹ Pamuk, 2015, s.281

¹²⁰ Pamuk, 2015, s.281-283

¹²¹ Boratav, 2007,s.172

¹²² Kazgan, 2015, s.311-312

girerken IMF programları ile yaşadı, çok sayıda ticaret bankalarının çöküşü ve yüksek oranlı işsizlikle birlikte. ¹²³

Türkiye'nin IMF ile yaptığı 1998 yılındaki anlaşmanın getirisi olarak ekonomi ciddi krize doğru sürüklenmiştir. Özellikle bankacılık sektörünün 2001 yılına gelindiğinde çökmesi ve yaşanan finansal zedelenme Türkiye ekonomisinde krizin boyutunu derinleştirmiştir. 1990'lı yıllardan itibaren krizler ile sürekli karşılaşan Türkiye ekonomisi için 2001 yılındaki krizin en ciddi kriz olarak bu dönemin sonunda ortaya çıkışında başta IMF olmak üzere uluslararası kurumların doğrudan etkisi olmuştur. IMF ve Dünya Bankasının kurallarının belirlenmesinde uluslararası etkilerinin yüksek olduğu kapitalizmin işleyiş şeklinde yeni sorunlar keşfetmişlerdir. Bu sorunlarda bu kurumların payını da değerlendiren Korkut Boratav, yirmi birinci yüzyılda devletin rolündeki değişim sürecini şu şekilde açıklamıştır:

“Öyle ki, 20.yüzyılın sonlarına doğru, IMF ve Dünya Bankası, kendi telkin ve katkıları ile kabul ettirilen “ kuralsızlaşmış liberal/vahşi kapitalizm”in sadece Türkiye’de değil, tüm benzeri ülkelerde de vurgun/kapkaç olanaklarını olabildiğince artırdığını fark ettiler. Bu kargaşa ortamının uluslararası sermayeyi de tedirgin ettiğini algıladılar; herhangi bir özelleştiri yapmadan bu kez “yolsuzluklarla mücadele” gündemini, devleti yeniden (ve içeriği kasıtlı olarak bulanık tutulan bir “yönetişim programı” çerçevesi içinde) yapılandırmayı iktisat politikalarının ana gündem maddelerinden biri haline getirdiler.”

Türkiye'nin de yapılandırma programlarına dâhil olan bu kurumlar, hem 2001 krizinin gelişini şiddetlendirmiş hem de bu krizle beraber neoliberal devletin rolüne müdahale etme niyeti taşımışlardır. Krizin ortaya çıkışındaki nedenleri sermaye birikiminin yaşadığı sorunlar ile bağdaştırıp, çözümleri kapitalizmin küresel alanda tıkanmadan ilerleyebilmesi için üretme çabasına girmişlerdir.

Türkiye'nin 1980 yılından itibaren küreselleşme yolundaki ekonomi politikalarının belirlenmesinde dünya ekonomisinde yaşanan değişimlere yönelmek önemli esaslardan biri olmuştur. Dünya ekonomisinin neoliberal politikalar ile

¹²³ Kazgan, 2015, s.311

şekillendiği bu periyodun ardından Türkiye ekonomisi dışa açık ekonomi modeline geçişin dış ticaret ve kalkınma politikaları için uluslararası kurumlar ile işbirliği içinde bulunarak belirlemeye çalışmıştır. 1960 sonrası olduğu gibi 1980 yılından sonraki dönemde de UNCTAD bu dönemin bir parçasında politika geliştiren kurumlarından biri olmuştur. Türkiye'nin geçirdiği neoliberal dönüşüm, diğer geç kapitalistleşmiş ülkelerde de olduğu gibi UNCTAD'ın ticaret ve kalkınma raporlarından, konferanslarından takip edilebilmiştir. 1995 yılına kadar UNCTAD, ekonomi politikaları önerileri üreterek geç kapitalistleşmiş ülkelerin kalkınma ve küreselleşme sürecine etkiye bulunan kurumlardan biri olmuştur. 2001 yılında ortaya çıkan krizin gerçekleşme sürecinde kapitalizmin kendisini, gelişme veya geç kapitalistleşmiş ülkelerdeki ekonomik gelişme süreçlerinin önünde tutan IMF ve Dünya Bankası yaklaşımı, UNCTAD'ın 1980'li yıllardan itibaren küreselleşme yolundaki ülkelere yaptığı öneriler ile yakın anlamlar taşımıştır.

Dünya ekonomisindeki rolü, Dünya Ticaret Örgütü'nün Birleşmiş Milletler ile iletişim ağı sağlayıp bunu düzenlemesine kadar inen UNCTAD, 1996 yılından itibaren geç kapitalistleşmiş ülkelerin kalkınma sorunlarını bütünüyle ele almadan dış ticaret ve dünya ekonomisi değerlendirmesi üzerinden raporlar yayınlamaya devam etmiştir. 1997 yılındaki Ticaret ve Kalkınma raporunda küreselleşmenin getirdiği sorunlar ele alınmış ve 1980 sonrasında sistemin bozulan yanlarına öneriler getirilmiştir. UNCTAD için dünya ekonomisinde küreselleşmeyi destekleyen ve öneren bir kurum için sürecin sonunda ortaya çıkan sorunlar şunlardır:

- Dünya ekonomisini bir bütün olarak ele alırsak, istihdam sağlamak ve yoksulluğu azaltmak için büyüme hızı çok yavaş kalmıştır,
- Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki makas açılmıştır,
- Dünya genelinde finansallaşma, sanayileşmenin üzerine çıkmıştır. Mevcut varlıklarla alım satım yapmak, yeni yatırımlarla servet yaratmaktan daha kazançlı bir işe dönüşmüştür,

- Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde sermayenin kar payı genişlemiştir, sermaye emeğe kıyasla kazanan taraf olmuştur,
- Nitelikli ve niteliksiz emek gücü arasındaki ücret eşitsizliğinin artması küresel bir sorun haline gelmektedir,
- Orta sınıfın içinin boşalması, birçok ülkede önemli bir gelir dağılımı sorunu haline gelmektedir,
- Neredeyse her yerde iş ve gelir güvencesizliği artmıştır.¹²⁴

Bu raporda yayınlanan küreselleşmenin dünya ekonomisine getirdiği sorunları küreselleşmenin yedi günahını ele alan Mehmet Türkay’a göre, BM’nin yani çalışmayı yayınlayan UNCTAD’ın tespitleri küreselleşmenin günahı değil kapitalizmin kendisidir.¹²⁵ Küreselleşmenin getirdiği bu sorunların Türkiye ekonomisini yapan Mehmet Türkay, yirminci yüzyılın sonlarını şu şekilde açıklamıştır:

“Bu süreci Türkiye açısından değerlendirdiğimizde BM’nin günah olarak ifade ettiği gelişmelerin en uç noktalarda yaşandığı rahatlıkla görülmektedir. Bugün geline nokta Türkiye, gelir dağılımındaki adaletsizlik açısından dünyadaki ilk beş ülke arasındadır. Buna göre nüfusu en zengin %20’sinin toplam gelirdeki payı %55’ken, en fakir %20’nin toplam gelirden aldığı pay %5’dir. Buna bağlı olarak bütçenin %34’ü iç ve dış borç faiz ödemelerine ayrılmaktadır. Özel sektör sanayinde faaliyet dışı gelirlerin net bilanço karı içindeki payı 46.5’e çıkmıştır. Diğer taraftan 1980 yılında 19.131 milyar dolar olan toplam dış borç miktarı, 1996 verilerine göre 79.9 milyar dolara çıkmıştır.”¹²⁶

UNCTAD’ın 1997 yılında yayınladığı Kalkınma ve Ticaret raporunda yayınlanan dünya ekonomisindeki neoliberal dönüşümün sorunları kısmı, Türkiye ekonomisinin 2001 krizine kadar sürüklendiği bu dönem aralığının sorunlarına

¹²⁴ United Nations, **Trade and Development Report, 1997**, New York, 1997, s.65-66

¹²⁵ Mehmet Türkay, **Sermaye Birikimi, Kalkınma, Azgelişmişlik-Türkiye ve Dünya Üzerine Notlar**, Birinci Basım, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları, 2009, s.274

¹²⁶ Türkay, 2009,s.274

fazlasıyla denk düşmüştür. Ancak, 1980 sonrası geç kapitalistleşmiş ülkelerin kalkınma stratejilerine öneriler getiren UNCTAD'ın geç kapitalistleşmiş ülkelerde dışa açık ekonomi modeline geçişi desteklemiş olması, devlet müdahalesinin piyasa üzerindeki denetiminden uzaklaşmasını önermesi ve ihracata yönelik sanayileşmeye geçişin üzerinde durması yani neoliberal dönüşümü bütünüyle savunması, bu sorunların doğuşunun kaynağını farklı yorumladığını ortaya çıkarmıştır. UNCTAD'ın için Türkiye ve benzeri ülkelerde yaşanan neoliberal dönüşümden iktisadi gelişme sonucu alınamamasının sebebi bu politikaların uygulanışında yapılan yanlışlardır. Erken kapitalistleşmiş ülkeler ile kurulamayan, avantaj sağlanamayan dış ticaret ilişkileri de geç kapitalistleşmiş ülkeler için sürecin olumsuz işlemesine sebep olmuştur. Ancak, neoliberalizm sonrası erken kapitalistleşmiş ülkeler dış ticarete kapladıkları alanın büyüklüğünce ekonomik büyümelerini arttırmışlardır. Diğer ülkeler ile aralarındaki makas 1980'den 2001 yılına geline süreç içinde iyice açılmıştır. UNCTAD'ın geç kapitalistleşmiş ülkelerin yerel alışkanlıkların dış ticaret politikalarına etki etmesi ve yapılan yanlış makro ekonomik hamlelerin kalkınmayı gerçekleştirememesi şeklinde rapor etmiştir. Türkiye örneğinde olduğu gibi, ekonomik büyümeyi dış borç yükümlüklerinden ayrı incelemesi, sanayinin gelişiminin niteliğini önemsiz varsayması şeklinde bir görmezden gelme olarak gözükmektedir. Bu durum 1980 sonrası uluslararası kurumların, sermayeyi girdiği karlılık krizinden kurtarmak, birikiminin farklı coğrafyalara açılarak ucuz maliyetlerle devamlılığını sağlamak için girdiği çabaya UNCTAD'ın da ortak olduğunu göstermektedir. Çünkü neoliberal yaklaşım sonrası hem geç kapitalistleşmiş hem de erken kapitalistleşmiş ülke hükümetleri için uluslararası kurumlar, dışa açılma süreçlerinin yönlendirmesini yapmaları beklentisi ile kabul görmüşlerdir.¹²⁷ UNCTAD da özellikle 1995 yılına kadar bu sürecin bir parçası olmaktan başka bir konum almamıştır.

¹²⁷ Turkey, 2009, s.270

5.SONUÇ

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı'nın ortaya çıkması, kurumsal yapıda devamlılık göstermesi, gelişme iktisadının konjonktürel olarak ortaya çıkışı ile aynı döneme denk düşmektedir. İkinci dünya savaşı sonrası bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerin de dünya ekonomisinde var olması, geç kapitalistleşmiş ülkelerin gelişme konusundaki ısrarı, gelişme yazının ortaya çıkışında önemli bir yer tutmaktadır. Bu ülkelerin ekonomik gelişme sorunlarının iktisat alanında kendine yer bulmasının ardından, kalkınmanın uluslararası alanda başlıca dış ticaret konusunu ele alınarak tartışılması için UNCTAD gündeme gelmiştir. Bu yönden, dönemsel olarak kalkınma iktisadının ortaya çıkışı ile doğrudan bir ilişkiye sahiptir.

Öncelikle, konferansın toplanmasını gerektiren hususlardan biri, GATT'ın ekonomik gelişme konusunda bir ticaret örgütü olarak yetersiz kalması olmuştur. Bu yetersizlik aşamasında toplanma kararı verilen UNCTAD, dünya ekonomisinde ticaret ve kalkınma alanındaki boşluğu doldurabilmesi amacı taşımaktadır. Tüm dünya ekonomilerin ortak bir havuzda toplanan dış ticaret fikirlerinin, pratikte çözümler yaratabileceğini ön gören bir platform olarak belirginleşir. Bu sürecin sonrasında hemen ilk konferanstan itibaren kurumsal yaşamına başlar. Kurumun ilk genel sekreteri Raul Prebisch, bağımlılık kuramı içinde Latin Amerika ülkelerinin sorunlarını ele alan çalışmalar üretmiştir. Bu çalışmalar, merkez ve çevre ülkeler arasındaki ticaret ilişkilerinden fayda sağlayanın merkez ülkeler olduğunu, bunun sebebinin üretim tarzlarındaki tarihsel ve yapısal farklılıklar olduğunu söylemiştir. Ancak ilk UNCTAD genel sekreteri olarak yürüttüğü ilk konferanstan itibaren, çevre ülkelerin tarihsel olarak eleştirdiği bu eşitsiz dış ticaret ilişkisinden avantaj sağlayabilmeleri için çalışmıştır.

UNCTAD, dünya kapitalizminin gösterdiği sanayileşme tarzlarının dışına çıkan bir öneri perspektifi sağlayamamıştır. 1960'lı yıllarda ithal ikameci ekonomilerin doğru politikalar ile ekonomik büyümeyi sağlayabileceklerini düşünerek politikalar üreten raporlar hazırlamıştır. 1980 sonrası, neoliberal politikaların uygulanması ile gerçekleştirilecek dış ticaret ilişkilerine bağlı olan kalkınma önerileri geliştirmiştir. Geç kapitalistleşmiş ülkelerin dünya kapitalizmine eklemlenerek dış ticarete var olmalarını,

onların bu ticaret ilişkilerinden avantajlar elde etmesi için konferansın çalışmalar yürüttüğünü aktarmıştır. UNCTAD raporları tüm gelişme çabasındaki ülkeler için iki farklı dönemde periyodik olarak ekonomik büyümelerin olduğunu tespit etmiştir. Nitekim ekonomik büyüme sağlayan geç kapitalistleşmiş ülkeler için iki ayrı sanayileşme döneminin sonu da krizlerle ve çeşitli ekonomik sorunların ortaya çıkması ile bitmiştir. Çoğu geç kapitalistleşmiş ülke için, ithalat bağımlılıkları, döviz kıtlığı ve dış borçlar iki dönemin bitişinin de ciddi sorunları olmuştur.

Geç kapitalistleşmiş ülkelerin ekonomik büyüme sağladıkları dönemlerin sonunda ekonomik gelişme sağlayamadan ekonominin krizlere girmesi, bu ülkeleri UNCTAD'ın çok taraflı ticaret ilişkilerinde yeterince katkı sağlayamadığı yönünde eleştirmeye itmiştir. Bu süreç sonrası 1995 yılına gelindiğinde Dünya Ticaret Örgütü'nün tamamen bu görevi üstlenmesi söz konusu olmuştur. Bu gelişme, UNCTAD'ın dünya ekonomisindeki varlığını bile tehdit eder boyutlara ulaşmıştır. UNCTAD, Dünya Ticaret Örgütü'nün Birleşmiş Milletler ile uygun zemini bulmasını sağlayacak bir araca kurum olarak dünya ekonomisinde varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

UNCTAD'ın dünya ekonomisinde varlığını tehdit eden değişkenlerin başında ekonomik gelişme kavramının kapitalist sistemde anlamının daralması gelmektedir. UNCTAD'ın da aynı perspektiften ele aldığı ekonomik gelişme kavramı, sanayileşme yolundaki ülkelerde yaşanacak ekonomik göstergelerdeki büyüklük oranıyla doğru orantılı olarak ele alınmaktadır. Bir ülkenin, dış ticaret hacminin genişlemesi, üretimindeki kısmi artışlar ve ekonomik göstergelerindeki iyileşme ekonomik gelişmeyle ilişkilendirilmiştir. İlk genel sekreter Raul Prebisch'in eski çalışmalarına benzer bir analiz ile ifade edilecek olursa, geç kapitalistleşmiş ülkelerde yaşanamayan gelişmenin sebebi büyüme politikalarının sorunlu olması değildir. Asıl sorun kapitalizme tarihsel olarak daha sonradan eklemlenmeleridir. Bu geç kalmışlık, sayılaşmede geri bıraktığı gibi üretim tarzlarının mecburi olarak erken kapitalistleşmiş ülkelere bağımlı olmasını beraberinde getirmektedir. Bu sebeple, geç kapitalistleşmiş ülkelerin dünya kapitalizmine eklemlenmesinin sonucunda ortaya çıkan ekonomik travmalar, onların kalkınma yollarını öneren ve ticaret ilişkilerinin sürekliliğini sağlayan

UNCTAD’a cephe almasını gerektirmiştir. Tıpkı UNCTAD’ın GATT’ın boşluğunu doldurduğu gibi, kendi yarattığı boşluğu da Dünya Ticaret Örgütü devralmıştır.

UNCTAD, 1995 yılından itibaren teknoloji, ekoloji ve sürdürülebilir kalkınma konularına yönelik raporlar sunmaktadır. Bu raporlarda büyüme oranları gelişmiş veya gelişmemiş ülkeler olarak ayrılmamaya başlanmış, ortak bir çalışma ve ortalama bir gözlem yapmak ile değiştirilmiştir. UNCTAD, aktif olarak dünya ekonomisinin içinde tüm ülkeler için uğraştığı dış ticaret ilişkilerini düzenleyici yapısından da kendini soyutlamak durumunda kalmıştır.

Son bölümle beraber incelenen Türkiye ekonomisi, ikinci bölümde araştırmasını yaptığımız UNCTAD ile geç kapitalistleşmiş ülkeler arasındaki ilişkinin somut örneklerini taşımaktadır. Bu bölümde yapılan karşılaştırmalar, tarihsel olarak ilişkisel bütünlüklü olarak yapılmaya çalışılmıştır. Türkiye ekonomisinin kalkınma politikaları, UNCTAD üyeliğinin başlaması sırasından itibaren kurum ile karşılaştırma yapılarak ele alınmıştır.

Türkiye’nin 1964 yılında ilk konferansa katılımıyla başlayan UNCTAD üyeliğinin, 1960 ile 2001 yılları arasında uyguladığı ekonomi politikalarındaki etkisi dolaylı yoldan olmuştur. UNCTAD ile Türkiye doğrudan ekonomik program yaptırımı ilişkisi kurmamıştır. Çünkü UNCTAD, tüm ülkelerin dünya ticaretinde bir araya gelmelerini sağlayan ve kalkınma amacındaki ülkelere öneriler hazırlayan bir platformdur. Ancak doğrudan kurulmayan bir ilişki de olsa, kurumun Türkiye’nin dış ticaretteki politikalarını belirleme hususunda ciddi etkileri olmuştur. Türkiye, UNCTAD’ın ticaret ve kalkınma politika önerilerine çok yakın süreçler geçirmiştir. Bunun sebebi, UNCTAD’ın kapitalizmin dünya ekonomisindeki gelişim yönüne göre politikalar önermesi ve geç kapitalistleşmiş ülkeler için ekonomik gelişmenin yolunu o taraftan göstermesi olmuştur. Bu şekilde dış ticaret politikaları ve kalkınma stratejileri açısından kapitalist gelişme isteyen ülkelere önerilerde bulunan UNCTAD’ın içinde yer almış ve katılımcı olarak dikkate almıştır.

Türkiye’nin dünya kapitalizmine 1960 sonrası eklemlenme süreçleri, birkaç istisna hariç diğer geç kapitalistleşmiş ülkelere yakın ilerlemiştir. Türkiye’nin 1960 ile

2001 yılları arasında farklı tarzlarda sanayileşme stratejileri ile ekonomik büyümesini gerçekleştirmek istemiştir. Dış ticaret hacimlerinin genişlemesi ile ihracat miktarında meydana gelen artışlar ekonomik büyümeyi sağlamıştır. Fakat aynı zamanda geç kapitalistleşmenin getirdiği sorunlar ortaya çıkmış, bu dış ticaret ilişkilerinin sonucunda önemli krizler yaşamıştır. Ülkenin ithalata bağımlılığı artmış, dış borç yükü ağırlaşmış, döviz krizleri yaşamış ve ülke içindeki ekonomik göstergelerin kontrolünü kaybetmeye başlamıştır. Yani ekonomik büyüme geç kapitalistleşmiş ülkeler için birkaç istisna hariç kalkınma ivmesi değil kriz etkisi yaptığı bu örnekle görülmektedir.

UNCTAD'ın dış ticaret ve kalkınma raporları ile Türkiye'nin kurumun aktif olduğu yıllar arasında uyguladığı politikalar birlikte incelendiğinde, özellikle neoliberalizm sonrası kurumun dünya genelindeki büyüme oranlarındaki artışı başarılı bulunduğu, Türkiye'nin ise bu başarı grafiğinin içinde ekonomik olarak çöküşler yaşadığı ortaya çıkmaktadır. Buradan ve son bölümden hareketle UNCTAD'ın, dünya ekonomisinde küreselleşme ile kapitalizmin ayrımını yapmadan tespitler ürettiği anlaşılmaktadır. Böyle bir yanılgı içindeki kurum, Ekonomik gelişme yaşamak yerine, büyüme dönemlerinin sonunda Türkiye örneğinde olduğu gibi sıklıkla krizler ve diğer ekonomik sorunların içinde kalan geç kapitalistleşmiş ülkeler için dünya ekonomisindeki önem derecesini yitirmiştir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Akçay, Ümit, **Kapitalizmi Planlamak “Türkiye’de Planlama ve Devletin Dönüşümü”**, Birinci Basım, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı, 2007

Akçay, Ümit, TÜRKAY, Mehmet, “Neoliberalizmden Kalkıncı Yaklaşım: Devletin Sermaye Birikimi Sürecindeki Yeri Üzerine”, Mehmet Türkay, **Sermaye Birikimi, Kalkınma, Azgelişmişlik ve Dünya Üzerine Notlar**, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları, 2009

Boratav, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908–1985**, 11.Baskı, İstanbul: İmge Kitabevi, 2007

Ercan, Fuat, **Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik**, 2.Basım, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2001

Friedeberg, Alfred S. , “**The United Nations Conference On Trade And Development of 1964**”, Rotterdam University Press, İkinci Basım, 1970

George, Susan, “Neoliberalizmin Kısa Tarihi”. **Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi**. Gülsüm Akalın (çev.). Gülsüm Akalın, Uğur Selçuk Akalın (Ed.). Birinci Basım, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2009, s.43

Gülalp, Haldun, “**Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri**”, Ankara: İkinci Basım, Yurt Yayınevi, 1987

Herrera, Remy. “Kalkınma İktisadının Neoliberal ‘Yeniden Doğuşu’”, **Neoliberalizm ve Kriz**. Barış Baysal, Çiğdem Çıdamlı, Deniz Şimşek, Levent Aydeniz (çev.). Hakan Tanıttıran (drl.). Birinci Basım, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2008, s.309

Kazgan, Gülten , “**Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009) “ Ekonomi Politik” Açısından Bir İrdeleme**”, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013

Kazgan, Gülten, “Tazminat’tan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi”, 5.Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013

Kazgan, Gülten, “**Ekonomide Dışa Açık Büyüme**”, Birinci Basım, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1985

Kepenek, Yakup ve YENTÜRK, Nurhan, “**Türkiye Ekonomisi**”, Altıncı Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1994

Keyder, Çağlar, “**Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**”, 19.Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014

Landsberg, Martin Hart, “Neo-Liberalizm: Mitler ve Gerçeklik” ”, **Neoliberalizm ve Kriz**. Barış Baysal, Çiğdem Çıdamlı, Deniz Şimşek, Levent Aydeniz (çev.). Hakan Tanıttıran (drl.). Birinci Basım, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2008, s.91

Pamuk, Şevket, “**Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**”, 5.Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015

Rostow, Walt Whitman, “**İktisadi Gelişmenin Merhaleleri**”, Erol Güngör(çev.), İstanbul: Ötüken Yayınları, 1996, s.55

SSCB EKONOMİ ENSTİTÜSÜ BİLİMLER AKADEMİSİ, **Politik Ekonomi Ders Kitabı**, İsmail Yarkın (çev). , İstanbul: İnter Yayınları, 1992

Şenses, Fikret(hzl) , **Kalkınma İktisadı Yükselişi ve Gerilemesi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001

Türkay, Mehmet, “Gelisme İktisadının Bir Disiplin Olarak Ortaya Çıkışı” Tamer Isgüden, Fuat Ercan, Mehmet Türkay (Ed.). **Gelisme İktisadı Kuram-Eleştiri-Yorum** içinde. İstanbul: Beta Basın Yayım Dağıtım A.Ş. , 1995, s.112-139

Türkay, Mehmet, **Sermaye Birikimi, Kalkınma, Azgelişmişlik-Türkiye ve Dünya Üzerine Notlar**, Birinci Basım, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları, 2009

UNITED NATIONS, “**The History of UNCTAD 1964-1984**”, New York, 1985, s.10

UNITED NATIONS, “**Kalkınma İçin Yeni Bir Ticaret Politikasına Doğru**”, Erdem Öney (çev), Ankara: Sevinç Matbaası, 1973,s.127-128

UNITED NATIONS, “**Beyond Conventional Wisdom in Development Policy**”, New York, 2004, s.29

UNITED NATIONS, “**Uruguay Round: Papers on Selected Issues**”, New York, 1989, s.23

Türel, Oktar, “**Geç Barbarlık Çağı- 1 “ Dünya ve Türkiye**”, Birinci Basım, İstanbul: Yordam Kitap, 2010

Sürelî Yayınlar

Blau, Gerda, “Proceedings Of The United Nations Conference On Trade And Development” , **International Commodity Arrangements and Policies**, Volume III, UN, New York, 1964, s. 15

COMMISSION ON GLOBAL GOVERNANCE, **New and Emerging Issues on the International Trade Agenda, Note by the secretariat to the tenth executive session of the TDB**, Mart 1995, TD/B/EX(10)/CRP

Dos Santos, Theotonio, “Dependent Relations and Political Development in Latin America: Some Considerations”, **Ibero Americana**, 1977, sayı 5, s.1

Ercan, Fuat, “ Suskun Adamın Baladı: Latin Amerika Üzerinden Venezüella’ya Dair Düşünceler”, **Praksis**, sayı 14, s.67-108

Frank, Andre Gunder, “**The Development of Underdevelopment**”, Monthly Review Press, sayı 18(4), 1966

Frank, Andre Gunder, “**Capitalizm and Underdevelopment in Latin America: Historical Studies of Chile and Brasil**”, Monthly Review Press, 1967

Kolsuz, Güneş ve Yeldan, Erinç, “1980-Sonrası Türkiye Ekonomisinde Büyümenin Kaynaklarının Araştırılması”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, 2014/1, sayı 40, s. 49-66

Öztürk, Nazım, “IMF’nin Değişen Rolü ve Gelişmekte Olan Ülkelere Etkileri”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 2002, sayı 57, s. 96-125

- Tören, Tolga, “Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı: Türkiye Örneği” , (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2006), s. 7-8
- Trak, Ayşe ,”Gelişme İktisadının Gelişmesi: Kurucular”, **Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi**, Sayı 5 (Haziran-Temmuz 1984), s.51-62
- Trak, Ayşe, ,”Gelişme İktisadının Gelişmesi: Kurucular (II)”, **Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi**, Sayı 6 (Ağustos-Eylül 1984) s.70-82
- Türkay, Mehmet, “Gelişme İktisadı: Ekonomik Büyüme Merkezli Yaklaşımın Büyümesi ve Gerilemesi”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 1994), s. 63-64
- Türkay, Mehmet, “Konjonktürel Bir Kavram Olarak Müdahale ve Gelişme İktisadı”, **İktisat Dergisi** Vol.366-367, Nisan-Mayıs 1997, s.29-36
- UNITED NATIONS, “**Strengthening International Organizations in the Areas of Multilateral Trade, Note by the Secretary-General of the United Nations**”, New York, 1991, A/46/565
- UNITED NATIONS, “**Midrand Declaration and a Partnership for Growth and Development**”, 1996, TD/377
- UNITED NATIONS, “**WTO Accessions and Development Policies**”, 2002, UNCTAD/ ITCD/ TSB/ 10
- UNITED NATIONS, “**Proceeding of the United Nations Conference of Trade and Development Geneva 23 March- 16 June 1964**”, Volume II Policy Statements, New York, 1964, s.45

Williamson, John, “ Democracy and the Washington Concensus.”, **World Development** vol.21, 1993, s.1329-1332

Yücekal, Yüksel , “Küreselleşme Bağlamında UNCTAD’ın Rolü ve Geleceği”, **Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi**, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ağustos 2003, Sayı X, s.34

Diğer Yayınlar

DPT, **Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**, 1963-1967

UNITED NATIONS, “**Trade and Development Report-1981**”, New York, 1981, s.33

UNITED NATIONS, “**Trade and Development Report-1982**”, New York, 1982, s.13

UNITED NATIONS, “**Trade and Development Report-1988**”, New York, 1988, s.5-6

UNITED NATIONS, “**Trade and Development Report-1995**”, New York, 1995, s.7

UNITED NATIONS, “**Trade and Dvelopment Report-1997**”, New York, 1997, s.65

A Brief History of UNCTAD <http://unctad.org/en/Pages/About%20UNCTAD/A-Brief-History-of-UNCTAD.aspx> (Erişim: 17.11.2018)